België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 9

Het minste kwaad

Willem Meyers, Frans Selleslagh, Mark van den Wijngaert, Rudi van Doorslaer en Etienne Verhoeyen

bron
Willem Meyers, Frans Selleslagh, Mark van den Wijngaert, Rudi van Doorslaer en Etienne Verhoeyen, *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 9: Het minste kwaad*. DNB/Uitgeverij Peckmans, Kapellen 1990

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/verh084belg01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

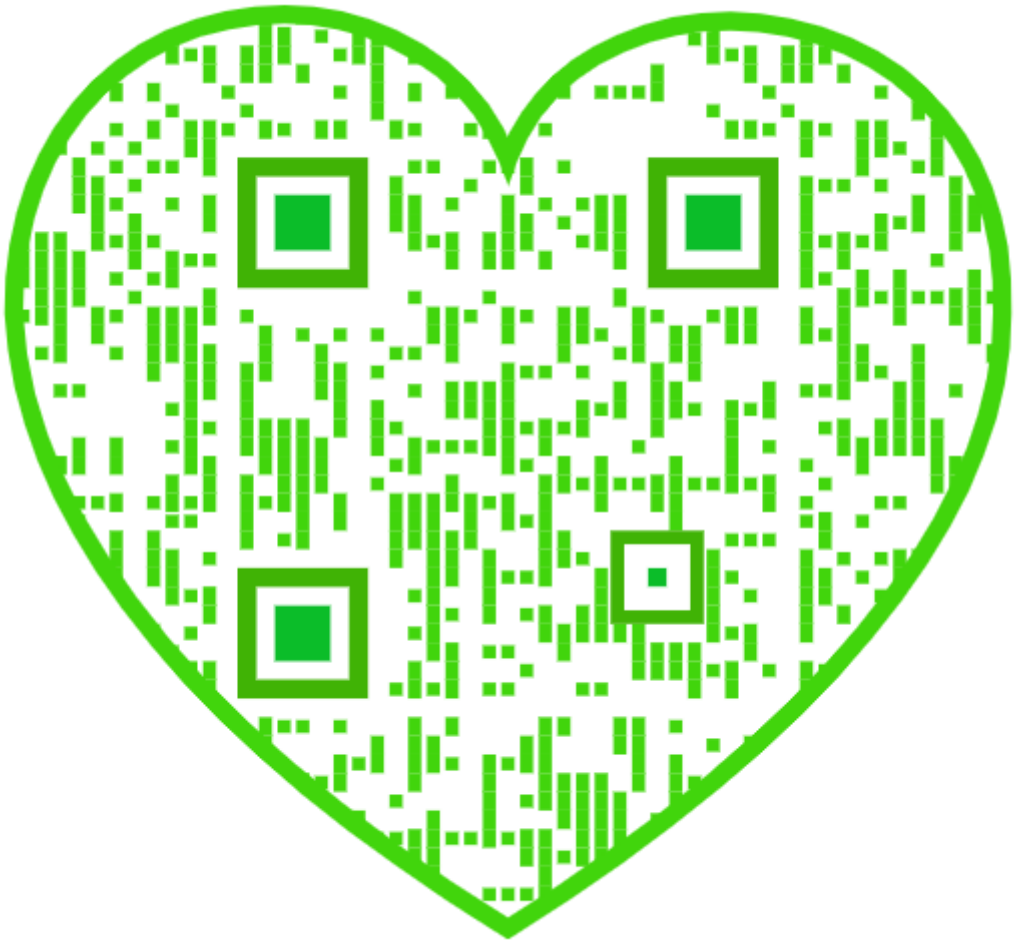

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Het minste kwaad
E. Verhoeyen

Het is algemeen bekend dat het overgrote deel van de bevolking, de politici en de verantwoordelijken bij de Duitse inval van mei 1940 een herhaling van 1914-18 verwachtten. Velen hadden immers de eerste wereldoorlog meegemaakt. De ‘wreedheid’ van de Duitse bezetter uit 1914-1918 leefde voort in de herinnering. Zo ook de deportatie van arbeiders.

Bij de gezagsdragers rezen nog andere vragen: hoe zou de voedselbevoorrading verzekerd worden? België importeerde ongeveer de helft van zijn levensmiddelen, en tijdens de eerste wereldoorlog had de bevolking slechts kunnen overleven door de invoer van voedsel uit de Verenigde Staten en andere neutrale landen. Tijdens de zomer van 1940 stond het vast dat daar geen sprake van zou zijn: de Britten waren niet van zins de blokkade van het vasteland op te heffen. Ging het land dan de hongersnood tegemoet, of zou men op de Duitsers kunnen rekenen? Anderzijds werd gevreesd, dat de Duitse bezetter al heel vlug arbeiders zou opeisen. België telde tijdens de zomer van 1940 meer dan een half miljoen werklozen - 27% van de beroepsbevolking - en het was bekend dat het nationaal-socialistisch regime geen werkloosheid duldde. Wat te doen om de arbeiders hier te houden? Ook bij de industriëlen leefden herinneringen aan 1914-18, toen de industrie (behalve de steenkoolmijnen) mede door gebrek aan grondstoffen vrijwel stil lag en de Duitsers na verloop van tijd fabrieken ontmantelden en de bedrijfsuitrusting naar Duitsland werd overgebracht. Zou men opnieuw moeten meemaken dat de Duitsers beslag legden op de Belgische industrie? Zou men de industrie opnieuw stil leggen, met als gevolg dat de concurrentiële positie van ons land er erg zou onder lijden, zoals na 1918? Het patronaat herinnerde zich ongetwijfeld ook nog de sociale en politieke eisen waarmee het na 1918 was geconfronteerd geworden. Zou dit ook na deze oorlog het geval zijn en zouden de machthebbers nog meer van hun macht moeten inboeten?

Tijdens de eerste wereldoorlog had het activisme van Vlaamse nationalisten, dat zijn bekroning vond in het uitroepen van de zelfstandigheid van Vlaanderen en een begin van splitsing van de ministeries meebracht, de administratie en de magistratuur voor problemen gesteld. De magistratuur ging in 1918 in staking. Het gevolg was dat de Duitse krijgsraden tijdens de laatste maanden van de bezetting veel en zware straffen uitspraken. Het behoud van de autonomie van de Belgische rechtspraak was dan ook de centrale bekommernis van de Belgische magistraten uit de tweede wereldoorlog. Ook in de administraties ging het erom te vermijden dat die al te veel in handen van collaborateurs zouden vallen.

Om aan al deze problemen toch enigszins het hoofd te bieden werd door vrijwel alle betrokken groepen - industriëlen, vakbonden, werkgeversorganisaties, de secretarissen-generaal, de magistratuur - een pragmatische gedragslijn uitgewerkt, die telkens aan de zich wijzigende omstandigheden werd aangepast. Deze ‘politiek van het minste kwaad’ was erop gericht het essentiële te vrijwaren: het behoud van de controle over de eigen instellingen, in de mate van het mogelijke. Dat hierbij toegevingen aan de Duitsers zouden moeten gedaan worden viel niet te betwijfelen, maar men wilde proberen op essentiële punten niet te wijken en de toegevingen tot secundaire terreinen te beperken, vandaar de uitdrukking ‘politiek van het minste

kwaad'. Men was er zich van bewust dat die toegevingen van Belgisch standpunt uit konden afgekeurd worden. Voor de industrie leidde deze politiek zelfs tot een regelrechte overtrecing van artikel 115 van het Strafwetboek, dat elke levering van goederen of diensten aan de vijand verbood. Welnu, in juni 1940 ging de in-

dustrie opnieuw aan het werk en leverde op grote schaal aan Duitsland, met de bedoeling groter kwaad te voorkomen: de hongersnood en de wegvoering van arbeiders. Gehoopt werd immers dat de Duitsers in ruil voor industriële goederen levensmiddelen zouden leveren, en geen arbeiders zouden deporteren als de industrie weer aan het werk ging. Deze doctrine voor werkhervatting staat bekend als de 'Galopindoctrine', genoemd naar de goeverneur van de Société Générale.

Stellen dat de 'politiek van het minste kwaad' onderhevig was aan het verloop van de oorlogsgebeurtenissen is een open deur intrappen. Het is echter een feit dat naast de behoudende reflex bij velen ook het tijdsklimaat uit de 'wondere zomer van 1940' een rol heeft gespeeld, de idee namelijk dat de parlementaire democratie had afgedaan en dat men zich wellicht zou moeten aanpassen aan een Europa onder leiding van Duitsland, waarin België misschien nog een zekere zelfstandigheid zou behouden. Een aantal beslissingen uit de zomer van 1940 konden niet meer ongedaan gemaakt worden. Andere plannen bereikten niet het uitvoeringsstadium (bijv. het plan uit christelijke hoek tot invoering van een Commissariaat-generaal voor de Corporaties). De meeste van *deze* plannen werden uitgewerkt onder invloed van het tijdsklimaat uit 1940, en het is tekenend voor de snelle evolutie dat zij vlug werden begraven. Echter niet zonder sporen na te laten in datgene wat na de oorlog wél gerealiseerd werd, maar dan wel in zeer getemperde vorm. Het autoritaire gedachtengoed dat tijdens de bezetting in sommige katholieke studiekringen werd uitgewerkt, kreeg nauwelijks kans bij de oprichting van de CVP in 1945. Het Sociaal Pact, dat nog in de clandestiniteit tot stand kwam na overleg tussen vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers, institutionaliseerde weliswaar de klassensamenwerking (een idee die ook in het corporatistische gedachtengoed leefde, dat in 1940 niet uit de lucht was), maar dan wel in democratische vorm. In veel opzichten lijkt het wel dat de lijfelijke ervaring van de bezetting en de dictatuur een aantal ontwikkelingen uit de jaren dertig geactiveerd hebben. En wel in twee opzichten. In 1940 domineerde op ruime schaal de autoritaire tendens die vóór 10 mei 1940 de democratische instellingen ondermijnde. Wilde men de (relatieve) onafhankelijkheid van België behouden in de optiek van een Duitse overwinning of een compromisvrede, dan kon men ervan uitgaan dat men die instellingen geheel of gedeeltelijk zou moeten opofferen. Toen bleek dat de Duitse overwinning en een compromisvrede uitbleef en dat de bezetter - in tegenstelling tot beloften uit juni 1940 - wel degelijk in het Belgisch staatsbestel wilde ingrijpen, groeide het verzet en werd teruggegrepen naar meer democratische ontwikkelingen die ook al vóór de inval waren ingezet (het sociaal overleg, bijvoorbeeld). Het zou echter simplistisch zijn te stellen dat het 'gemeenschappelijk front' van notabelen zich door plat opportunisme liet inspireren.

Vanaf het ogenblik dat de Belgische mini-regering zich einde 1940 in Londen enigszins geconsolideerd had, werd zij door leidende industriëlen als de wettige regering erkend. En de doctrine van deze leidende industriëlen stond model voor de globale 'politiek van het minste kwaad'.

Achteraf kan men vaststellen dat deze doctrine en haar toepassingen niet steeds de verhoopte resultaten hebben opgeleverd. Van sommige beslissingen die tijdens de zomer van 1940 werden genomen, kan men - opnieuw achteraf - zeggen dat ze niet nodig waren geweest. Het meest flagrante voorbeeld daarvan is de hervatting van de vakbondsactiviteit door sommige syndicalisten. Ten dele werd die hervatting,

althans in Vlaanderen, gemotiveerd door de vrees dat het door het VNV gesteunde Vlaams-Nationaal Syndicaat en Arbeidsorde van de Duitsers het vakbondsmonopolie zouden krijgen, en dat bijgevolg een aanwezigheidspolitiek van de andere bonden zich opdrong. Maar op geen enkel ogenblik heeft de bezetter eraan gedacht Arbeidsorde dit monopolie toe te kennen. Integendeel; de bevoegde 'Dienststelle' vroeg niets liever dan dat de traditionele vakbonden zouden meedoen. Dat heeft toch niet belet dat de zogeheten eenheidsvakbond, de Unie van Hand- en Geestesarbeiders, ten slotte toch in nationaal-socialistisch vaarwater geraakte en van bij het begin op sociaal vlak vrijwel machteloos was.

Met andere woorden: indien de traditionele vakbonden zich van meet af aan hadden onthouden, was de Unie van bij haar stichting tot

mislukking gedoemd geweest, meer nog: had ze zelfs niet kunnen tot stand komen. Dit voorbeeld is een treffende illustratie van het feit, dat de 'politiek van het minste kwaad' op een aantal vlakken ongetwijfeld aan de wensen van de bezetter tegemoet kwam, en dus zijn belangen diende. Daarbij dient dan wel de belangrijke nuance aangebracht, dat *dit* niet de bedoeling van de Belgische verantwoordelijken was. Zij wilden hun eigen positie vrijwaren, en dat kon soms de Duitse belangen dienen en soms de bezetter schaden. Overigens dient onderstreept dat in vrijwel alle instellingen, ook en misschien vooral deze die door de bezetter in het leven werden geroepen, diverse vormen van efficiënt verzet voorkwamen.

Dit begeleidend boek bij de BRT-Televisiereeks 'Het minste kwaad' wijkt enigszins af van de eerder verschenen begeleidende publicaties. In plaats van enkel op de programmamaker werd voor de meeste hoofdstukken een beroep gedaan op vakspecialisten. Drie navorsers bij het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de tweede Wereldoorlog verleenden hun medewerking: Willem C. Meyers voor de toestand bij de gemeentebesturen, Frans Selleslagh voor de vrijwillige en verplichte arbeiders in Duitsland, en Rudi Van Doorslaer voor het optreden van de Belgische magistratuur en ordediensten. Prof. Dr. Mark Van den Wijngaert (UFSAL) zette de moeilijkheden op een rijtje waarmee de secretarissen-generaal te kampen hadden. Aan allen van harte dank voor hun bereidwillige medewerking.

E. VERHOEYEN

Tussen vijand en volk. Het bestuur van de secretarissen-generaal tijdens de Duitse bezetting 1940-1944

M. Van den Wijngaert

Op 10 mei 1940 keurde het Belgische parlement op de valreep de wet op de overdracht van bevoegdheid in oorlogstijd goed. Geen enkel parlementslid vermoedde toen wellicht dat daarmee de basis werd gelegd voor het bestuur van de Secretarissen-generaal. Die wet delegeerde een ruim deel van de uitvoerende en van de wetgevende macht aan de hoogste ambtenaren van de ministeriële departementen en luidde een bestuursperiode in die uniek is in de Belgische geschiedenis.

Voornoemde wet strekte ertoe de continuïteit in het bestuur te verzekeren. Met het oog daarop werden ambtenaren gemachtigd de bevoegdheid van hun hiërarchische overste uit te oefenen, als die zijn ambt niet langer uitoefende, of als zij door de oorlogsomstandigheden geen contact meer met hun overste hadden. Dit impliceerde dat de Secretarissen-generaal met een ruim deel van de ministeriële bevoegdheid waren bekleed, toen de regering-Pierlot op 16 mei 1940 de hoofdstad verliet. Pas op 8 september 1944 zou een deel van die regering na een langdurige ballingschap in Londen naar het vaderland terugkeren. In de tussentijd oefenden de Secretarissen-generaal het bestuur uit. De hoogste ambtenaren traden uit de anonimiteit van de administratie en namen tot aan de bevrijding van het grondgebied in september 1944 de beleidsverantwoordelijkheid op. Meer dan vier jaar lang bestuurden zij België naast, met en tegen de bezetter.

Onzekerheid over de bevoegdheid van de Secretarissen-generaal

De wetgever had de wet van 10 mei 1940 bewust vaag gehouden ten einde in alle omstandigheden de continuïteit van het nationale leven te kunnen verzekeren. Voor de Secretarissen-generaal impliceerde dit dat ze zich aanvankelijk erg onzeker voelden over hun bevoegdheid. Daarom wonnen zij in juni 1940 het advies in van een aantal juristen, politici en vertegenwoordigers van de industriële en de financiële wereld. De geraadpleegde prominenten kwamen tot de bevinding dat men het Comité van de Secretarissen-generaal weliswaar niet als een tegenhanger van de ministerraad mocht beschouwen, maar dat elke Secretaris-generaal afzonderlijk de ministeriële bevoegdheid kon uitoefenen en dus ook gemachtigd was ministeriële besluiten uit te vaardigen. Daarmee werd juridisch het licht op groen gezet voor het bestuur van de Secretarissen-generaal. Aangezien het parlement niet kon worden bijeengeroepen, de regering zich in het buitenland en de koning zich in krijgsgevangenschap bevond, ressorteerde het deel van de uitvoerende en de wetgevende macht dat nodig was om het nationale leven verder te zetten, voortaan onder hun bevoegdheid.

De Secretarissen-generaal steunden overigens niet allen op de wet van 10 mei 1940, maar ook op de richtlijnen voor het rijkspersoneel die in het *Burgerlijk-Mobilisatieboekje* waren vervat. Daarin waren de plichten van de ambtenaren in oorlogstijd omschreven. Die werden er o.a. op attent gemaakt dat ze bij een militaire inval geen weerstand mochten bieden aan de overweldiger. Tijdens de bezetting dienden zij te handelen overeenkomstig de artikelen 42 tot 56 van het Reglement dat was toegevoegd aan de Conventie van Den Haag. Die artikelen

handelden over de bezetting van het grondgebied. Zij legden aan de bezettende overheid de verplichting op de openbare orde en het publieke leven te verzekeren zonder evenwel de nationale wetten van het bezette gebied te schenden. In de loop van de oorlog beriep de Duitse overheid zich op die bepaling om, telkens als de Bel-

gische overheid volgens de Duitse normen te kort schoot, zelf bestuursmaatregelen te treffen. De Secretarissen-generaal beriepen zich herhaaldelijk op dezelfde bepaling om de handhaving van bestaande Belgische wetten te vragen. Voorts bepaalde het Reglement dat de bezettende overheid enkel belastingen, heffingen en vorderingen mocht doorvoeren om te voorzien in de behoeften van het bezettingsbestuur en van de op vijandelijk grondgebied gestationeerde troepen. De Secretarissen-generaal riepen die bepaling herhaaldelijk in bij hun protesten tegen de leeghalingspolitiek van de Duitse bezetter.

Uit het *Burgerlijk-Mobilisatieboekje* bleek dat het de plicht was van de Secretarissen-generaal in België te blijven. De wet van 10 mei 1940 strekte ertoe dat zij, binnen het raam van hun departement en voor dringende gevallen, alle bevoegdheden van hun minister mochten uitoefenen.

Naarmate de bezetting vorderde en de oorlogskansen in het nadeel van Nazi-Duitsland keerden vocht het gerecht de decreterende bevoegdheid van de Secretarissen-generaal steeds meer aan, zodat de wettelijke basis waarop zij werkten bijzonder smal werd. De acties van de magistratuur gingen zover dat vitale belangen zoals de voedselvoorziening, bij gebrek aan een algemeen erkende reglementering, nog nauwelijks konden worden gevrijwaard. In het voorjaar van 1942 werden nl. zowel de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC) als de administratieve rechtsmacht door de magistratuur aangevochten. De NLVC was het zenuwknooppunt van de voedselvoorziening. De corporatie was belast met de marktordening; zij regelde de produktie, de verwerking, de afzet, de voorraadvorming, het verbruik en de kwaliteit van de levensmiddelen. De administratieve rechtsmacht had als voornaamste bedoeling misbruiken en misdrijven in verband met de reglementering van de voedselbevoorrading efficiënt en snel te bestraffen, zonder de langdurige gerechtelijke procedure te moeten doorlopen. Om de voedselvoorziening veilig te stellen en het gezag van de centrale overheid te vrijwaren besloot de bezetter, als reactie op de actie van de magistratuur, de besluiten van de Secretarissen-generaal aan de controle van het gerecht te onttrekken. Die Duitse inmenging vormde de inzet van de gerechtelijke crisis van 1942.

Om het nadelige effect van die Duitse ingreep ongedaan te maken en om hun autonomie te herstellen besloten de Secretarissen-generaal zich voortaan niet enkel meer op de wet van 10 mei 1940, maar ook op die van 7 september 1939 te beroepen. Laatstgenoemde wet gaf aan de koning, via adviezen van de ministerraad, buitengewone bevoegdheid om bepaalde vitale belangen in oorlogstijd veilig te stellen. Vermits het Comité van de Secretarissen-generaal enkel een officieus karakter had, was het juridisch aanvechtbaar dat het de bevoegdheid van de ministerraad naar zich toe trok. Voor de oorlog vergaderden de hoogste ambtenaren geregeld met het doel informatie uit te wisselen tussen de verschillende ministeriële departementen. Pas tijdens de bezetting kreeg dat Comité een institutioneel karakter en deed het zich als een administratief corps gelden, maar ook dan miste het elke wettelijke grondslag. Het Comité ging dus zijn boekje te buiten als het zich krachtens de wet van 7 september 1939 buitengewone machten toeëigende die enkel collegiaal konden worden uitgeoefend.

De Secretarissen-generaal schreven die bevoegdheidsoverschrijding toe aan de noodzaak om hun bestuur te handhaven. Een deel van de hoge magistratuur en de Belgische regering in Londen aanvaardden dat argument echter niet. Gedurende de

laatste bezettingsjaren maakten zij het leven van de Secretarissen-generaal bijzonder zuur. De oppositie van de hoge magistratuur tastte stelselmatig de wetgevende bevoegdheid van de Secretarissen-generaal aan, terwijl diverse oproepen van de Belgische regering in Londen hun moreel gezag verminderden. Dit alles deed het Comité naar het einde van de bezetting toe in een gevaarlijk immobilisme vervallen.

De beperkte bewegingsvrijheid van de Secretarissen-generaal

Nog voor het Belgische leger op 28 mei 1940 capituleerde hadden de Secretarissen-generaal reeds contacten met officieren van de oprukkende Duitse troepen. In die periode troffen zij de eerste schikkingen om aan de administratieve chaos het hoofd te bieden die was ontstaan

1

2

3

4

5

6

7

(1) Een ‘oude’ en een ‘nieuwe’ secretaris-generaal: uiterst links Emiel De Winter (Landbouw), tweede van links Victor Leemans (Economische Zaken). Hier bij hun vertrek naar Berlijn, begin 1941, waar zij gingen pleiten voor betere voedselbevoorrading in België. (2) Carl Verwilghen (rechts), secretaris-generaal voor Arbeid tot 1942.(3-7) Heel wat burgemeesters werden het slachtoffer van aanslagen, zowel Nieuwe-Ordegezinden als verzetslieden. Burgemeester Bosch (3) van Waver werd in 1944 door Rexisten neergeschoten. De twee opeenvolgende rexistische burgemeesters van Groot-Charleroi (Jean Teughels (4) en Oswald Englebin (6, uiterst rechts) vielen onder kogels van de Partizanen. Jean Demaret, rexistisch burgemeester van Ransart, viel in 1942 hetzelfde lot te beurt in zijn eigen huis.

door het overhaaste vertrek van de regering en door het feit dat vele ambtenaren hun post hadden verlaten. Om te ontkomen aan het Duitse invasieleger hadden zij samen met talloze burgers in de richting van de Belgische kust en in Frankrijk hun toevlucht gezocht. Totaal ten onrechte dacht men dat het gewapende conflict in mei 1940 eenzelfde verloop zou kennen als in 1914.

Op 31 mei werd in Brussel een militair bestuursapparaat geïnstalleerd dat als gesprekspartner voor de Secretarissen-generaal zou fungeren. Aan het hoofd van de *Militärverwaltung für Belgien und Nordfrankreich* stond generaal von Falkenhausen. Hij was verantwoording verschuldigd aan het *Oberkommando des Heeres*. De Belgische administratie kreeg echter meer te maken met generaal Reeder, de *Militärverwaltungschef*, die verantwoordelijk was voor alle burgerlijke zaken. Hij stond in voor het dagelijkse bestuur in het bezette land. De strategie van de bezetter kwam erop neer met de inzet van een zo gering mogelijk aantal manschappen de administratie en de economie van België zoveel mogelijk te controleren. Daartoe was het uiteraard noodzakelijk het Belgische bestuursapparaat in de bezettingspolitiek in te schakelen.

Zoals de meeste Belgen waren de Secretarissengeneraal na de militaire ineenstorting van het Westen ervan overtuigd dat men met een langdurige Duitse heerschappij zou af te rekenen krijgen. Met dat uitgangspunt en met de bedoeling het bestuursapparaat zoveel mogelijk in handen te houden om de Belgische bevolking te beschermen tegen rechtstreekse ingrepen van de bezetter, sloten de Secretarissen-generaal op 12 juni 1940 een protocol met de *Militärverwaltung* af. Daarin verbonden zij er zich toe de Duitse verordeningen die krachtens het bezettingsrecht werden uitgevaardigd, als Belgische wetten uit te voeren. Uitzondering gemaakt voor de politieke aangelegenheden, aanvaardden zij de verantwoordelijkheid voor het bestuur van het bezette land. De Duitse overheid verzekerde van haar kant dat de Secretarissengeneraal daarbij over een ruime autonomie zouden kunnen beschikken en dat ze de nationale gevoelens van de betrokken Belgische ambtenaren zou eerbiedigen.

Maar in de praktijk ging het er heel anders aan toe. Zo konden de Secretarissen-generaal geen wettelijke voorschriften uitvaardigen zonder dat de bezetter daaraan vooraf zijn goedkeuring had gehecht. Bovendien controleerden op sleutelposten geplaatste Duitsers het reilen en zeilen van de Belgische administratie.

Het bezettingsbestuur was zo georganiseerd dat een Duits diensthoofd telkens een Belgische tegenspeler van gelijk niveau had: voor de *Militärverwaltungschef* waren dat de Secretarissengeneraal, voor de *Oberfeld-* en *Feldkommandanten* waren dat de provinciegouverneurs, voor de *Kreiskommandanten* de arrondissementscommissarissen en voor de *Ortskommandanten* de burgemeesters. Dit controlenet belette echter niet dat de *Militärverwaltung*, via voornoemd protocol, de uitvoering van haar beleid in ruime mate van het Belgische bestuursapparaat afhankelijk maakte. Dat stelde de Secretarissen-generaal in staat herhaaldelijk en voor de meest uiteenlopende aangelegenheden de maatregelen van de bezetter te verzachten, uit te stellen of te negeren. Daardoor zag de Duitse overheid zich vaak verplicht zelf voor de uitvoering van bepaalde verordeningen in te staan en dit ondanks haar voortdurende inspanningen om de Belgische administratie volgzamer te maken.

Een middel dat de bezetter gebruikte om de Belgische administratie naar zijn hand te zetten was het introduceren van elementen die de 'nieuwe orde' waren toegedaan, in een aantal vacante of nieuw ingestelde functies. De bezetter ging daarbij zeer

omzichtig te werk ten einde het gezag van de leidinggevende ambtenaren ten aanzien van de ganse administratie niet te verminderen. Vandaar dat de Secretarissengeneraal die bij de aanvang van de bezetting in functie waren er op enkele uitzonderingen na, in slaagden ambtenaren-generaal die door de *Militärverwaltung* uit hun ambt waren ontzet, via de normale administratieve procedure te vervangen door functionarissen van wie het beleid weinig verschilde van dat van hun voorgangers. Dit belette evenwel niet dat de inmenging van de bezetter in de benoeming het gezag van de Secretarissen-generaal aantastte en zowel bij de bevolking als bij de Belgische regering in Londen wantrouwen ten aanzien van het Comité deed ontstaan.

Bij de aanvang van de bezetting had het er nochtans anders uitgezien. Na het mislukken van een aantal pogingen van Belgische promi-

nenten om in de zomer van 1940 een regering in het bezette land te vormen, had de weg voor de Secretarissen-generaal blijkbaar open gelegen om de exclusieve vertegenwoordigers van de Belgische belangen te worden. Dit was des te meer het geval daar de aanvankelijk eerder zakelijke contacten met de bezetter een niet probleemloze, maar vanuit Belgisch standpunt alleszins verantwoorde samenwerking met de bezetter in het vooruitzicht stelden. Nog tijdens het eerste bezettingsjaar bleek een dergelijk optimisme uit den boze te zijn. Spoedig vaardigde de *Militärverwaltung* immers dwangmaatregelen uit die o.a. tot doel hadden bepaalde facetten van de Nazi-ideologie in het bezette land door te voeren en de Belgische industriële produktie in de Duitse oorlogseconomie in te schakelen. De eerste ernstige moeilijkheden deden zich voor vanaf het najaar van 1940, toen de bezetter in België de eerste maatregelen tegen de joden wou doen toepassen. In hun pogingen om zich tegen die en soortgelijke maatregelen te verzetten ondervonden de Secretarissen-generaal vrij snel hoe nadelig hun onderhandelingspositie en hoe beperkt hun actiemiddelen waren. Hun protestnota's waarin ze zich op principes uit de Belgische wetgeving of op internationale conventies beriepen, mochten dan juridisch stevig onderbouwd zijn, effect hadden ze niet of nauwelijks. Hitler-Duitsland had dergelijke principes immers nooit aanvaard of reeds lang afgeschreven. Het actieve of het passieve verzet van het Comité tegen bepaalde Duitse maatregelen werd vaak gebroken door een brutaal ingrijpen van de *Militärverwaltung* die zich doeltreffend van een hele reeks chantagemiddelen en dwangmaatregelen wist te bedienen. Dat was nochtans niet de regel. Doorgaans brachten de Duitse officieren veel begrip op voor de noden van het bezette land, al was het maar om er de rust en de orde beter te kunnen handhaven. Vaak slaagden de Secretarissen-generaal erin via langdurige en moeizame onderhandelingen, toegevingen van de bezetter te bekomen.

De voedselvoorziening kreeg absolute voorrang

Eén van de sterkste troeven van de bezetter om de Secretarissen-generaal tot volgzaamheid aan te zetten, was het feit dat België voor zijn voedselvoorziening in ruime mate van Duitsland afhankelijk was. Het deficitaire karakter van de Belgische voedingsbalans was door de oorlog nog geprononceerd, vooral omdat de Engelse blokkade de zeer omvangrijke overzeese voedselaanvoer had afgesneden. Ondanks het opdrijven van de binnenlandse landbouwproduktie bleef België o.a. voor levensnoodzakelijke produkten, zoals broodgraan, van een volledig door Duitsland gecontroleerde invoer afhankelijk. Naast de buitensporig grote industriële leveringen die de Duitsers in ruil daarvoor opeisten, exploiteerde de bezetter vaak die afhankelijkheidstoestand om van de Secretarissen-generaal belangrijke toegevingen af te dwingen.

Laatstgenoemden legden er zich op toe de inlandse voedselproduktie en de -import te maximaliseren, en de beschikbare levensmiddelen zo eerlijk mogelijk te verdelen. Uiteraard dienden ze daarbij rekening te houden met de bezetter. De sleutelfiguur voor de voedselvoorziening was Secretaris-generaal E. De Winter. Die genoot het vertrouwen van zijn collega's; in conflicten met de bezetter stonden zij als één man achter hem. De Secretarissen-generaal schreven de moeilijkheden in verband met de

voedselbevoorrading aan diverse factoren toe: de Duitse opeisingen, de Engelse blokkade, de transportmoeilijkheden, de te geringe agrarische oriëntatie van de Belgische economie, en de ongedisciplineerdheid en het frauduleuze gedrag van een ruim deel van de bevolking. De opruiende taal van de Belgische regering in Londen en de lakse houding van de magistratuur werkten beide laatstgenoemde verschijnselen nog in de hand.

De *Militärverwaltung* wou weliswaar geen stelselmatige discriminatie tussen overwinnaars en overwonnenen instellen, maar kon evenmin een gelijkschakeling van beiden aanvaarden. De Duitse instanties in Berlijn daarentegen baseerden hun vaak buitensporige eisen ten aanzien van België op het onbetwistbare recht van de overwinnaar. Voor hen was het volkomen

normaal dat de Belgische rantsoenen beduidend lager waren dan de Duitse. De Winter legde zich daar niet bij neer. Samen met het Comité ging hij ervan uit dat Duitsland, bij voorkeur via voedselinvoer, een tegenwaarde voor de Belgische industriële produktie moest bieden. Hij boekte enig succes toen hij van Duitsland de invoer van een hoeveelheid broodgraan bekwam die nodig was om de soudure tussen de oogsten te realiseren. Globaal genomen bleven de Duitse tegenprestaties echter schromelijk ten achter op de levering van Belgische industrieprodukten. Duitsland pleegde systematisch roofbouw op de bezette gebieden door de uitvoer ten voordele van de Duitse oorlogseconomie slechts zeer ten dele te compenseren.

Van echte overeenkomsten met de Duitse overheid was er in feite geen sprake, omdat de Secretarissen-generaal over weinig of geen middelen beschikten om de naleving ervan af te dwingen. België had wel verplichtingen tegenover Duitsland maar kon geen rechten doen gelden. Kenmerkend daarvoor is de manier waarop de bezetter elke Belgische aanspraak op enige zeggenschap inzake de buitenlandse handel afwees. Het Duitse Rijk had de leiding over de bezette Europese gebieden in handen genomen; die konden noch juridisch, noch moreel enige aanspraak op de rechten van soevereine naties doen gelden. Een dergelijk standpunt opende uiteraard de weg voor uitbuiting en willekeur. Zo hield de bezetter zich niet aan de beperkingen die in de Conventie van Den Haag waren opgenomen inzake de verplichting van België om voor het levensonderhoud van het bezettingsleger in te staan. De Duitse voedselopeisingen hadden bijzonder nefaste gevolgen. Zij deden niet enkel de voorraden slinken, maar brachten ook de leveringen van landbouwprodukten in gevaar, aangezien de producenten vaak de indruk kregen dat hun leveringen voor het grootste deel aan de bezetter ten goede kwamen. Een voortdurende bron van ergernis voor de Secretarissen-generaal vormden de enorme Duitse aankopen op de zwarte markt. Daardoor onttrok de bezetter niet enkel levensmiddelen aan de officiële markt, maar hielp hij ook de clandestiene handel in stand te houden. De hoge prijzen die daar werden geboden, spoorden de producenten ertoe aan zo weinig mogelijk aan de gereglementeerde prijzen te leveren. Samen met het Comité stelde De Winter dan ook alles in het werk om de sluikhandel te elimineren.

De belangrijkste inspanning van De Winter was erop gericht het landbouwareaal uit te breiden en de agrarische produktie op te drijven. Daarbij gaf hij systematisch de voorkeur aan teelten die een hoge voedingswaarde vertegenwoordigden. Via een dirigistisch systeem probeerde De Winter de landbouwproduktie te maximaliseren. Samen met een beperkte voedselinvoer bood hem dat de mogelijkheid de voedselbevoorrading te verzekeren. De officiële rantsoenen die de Belgische bevolking kreeg toebedeeld, sloten de honger niet uit, maar in vergelijking met landen met een veel gunstiger voedingsbalans sloeg ons land lang geen slecht figuur. De Winter besefte maar al te goed dat hij de bevolking moest meekrijgen om zijn rantsoeneringsopzet te doen slagen. Het was vechten tegen de bierkaai; er viel vrijwel niet op te tornen tegen de diep ingewortelde plantrekkersmentaliteit van de Belgen met hun welhaast aangeboren afkeer van voorschriften en reglementen.

De publieke opinie stelde overigens de Secretarissen-generaal in dezelfde mate als de bezetter verantwoordelijk voor de voedselschaarste. Enkel een aantal intellectuelen konden begrip opbrengen voor de prangende situatie van de hoogste ambtenaren, die via de politiek van het minste kwaad erger trachtten te voorkomen. De massa vond het hele bevoorradingssysteem onefficiënt; de rantsoenen waren niet

alleen veel te laag, maar vaak was er ook een discrepantie tussen het voorziene rantsoen en wat men werkelijk in de winkel kon krijgen. Eén radiobericht uit Londen had uiteindelijk meer invloed op de publieke opinie dan een hele reeks artikelen in de gecensureerde bladen. Oproepen van de Secretarissen-generaal om gezamenlijk de criminaliteit en de sluikhandel uit te roeien haalden niets uit. Discipline en solidariteit werden verdrongen door de zorg om het dagelijks voedsel.

Populair waren de Secretarissen-generaal allerminst. De bevolking voelde zeer scherp de voedseltekorten aan die ondanks de inspanningen van het Comité bleven bestaan. Hoe erg de honger zou geweest zijn zonder de interventie van de Secretarissen-generaal, vroeg men zich

niet af. Men maakte nauwelijks een onderscheid tussen het Comité en de bezetter. Dat was niet zo verwonderlijk want de Secretarissen-generaal waren haast permanent in onderhandelingen met de Duitsers verwikkeld en bij officiële plechtigheden werden zij vaak gezien in het gezelschap van officieren van de *Militärverwaltung*. Hun slechte faam werd kracht bijgezet door de negatieve kritiek die de Belgische regering vanaf 1942 geregeld via de radio liet horen. Niet te verwonderen dat tegen het einde van de bezetting enkel nog een beperkte kring van intellectuelen begrip en waardering kon opbrengen voor het werk dat de Secretarissen-generaal presteerden.

De gespannen verhouding met de bezetter

De bezetter maakte echter niet alleen van de voedselsituatie gebruik om het bestuur van het bezette land zo dociel mogelijk te houden. Een andere manier voor de Duitsers om op de Secretarissen-generaal druk uit te oefenen was de dreiging het Comité te vervangen door een ploeg die globaal de nieuwe orde zou zijn toegedaan. Het lag echter nooit echt in de bedoeling van de bezetter die dreiging uit te voeren. Het Belgische bestuursapparaat functioneerde immers slechts zolang de bevelen van de Secretarissen-generaal weerklank vonden in de lagere administratie. Ambtenaren en ondergeschikte besturen waren maar bereid de richtlijnen van centrale instanties uit te voeren, zolang die hun gezag aan de Belgische wetgeving ontleenden. De bezetter wenste uiteraard aan die volgzaamheid geen einde te maken, want anders zou het niet langer mogelijk zijn geweest met een gering aantal Duitse manschappen het bezette land te besturen en te controleren. Bovendien was België een gebied dat in vergelijking met Nederland en Frankrijk relatief veel opbracht voor de Duitse oorlogseconomie, geringe compensaties vergde en zich erg rustig gedroeg. Vanzelfsprekend wenste de *Militärverwaltung* die uiterst gunstige situatie te consolideren. Veeleer dan de Secretarissen-generaal gezamenlijk te ontslaan gaf de bezetter er dan ook de voorkeur aan het gezag van het Comité te verzwakken door het elimineren van afzonderlijke Secretarissen-generaal en door het benoemen van collaborateurs aan het hoofd van nieuwe instellingen.

Wederkerig aan de Duitse houding, dreigde het Comité, naarmate de bezetting zwaarder begon te wegen en de tegenwind duidelijker voelbaar werd, steeds vaker met collectieve ontslagname. Maar ook van die kant bleef het bij verbaal geweld. De Secretarissen-generaal achtten het immers hun eerste plicht het mandaat uit te oefenen dat hen door de wetgever was toevertrouwd. Zij meenden dat de administratieve continuïteit voor de bevolking meer voordelen inhield dan hun ontslag nadelen aan de bezetter zou hebben berokkend. Dat was de kern van hun beleid.

De politiek van het minste kwaad

Zij wensten aan te blijven, ook als ze beseften dat ze daarmee de Duitsers een niet te verwaarlozen dienst bewezen. Zij bedreven dat mindere kwaad om groter kwaad - gedacht werd aan een bewind dat uitsluitend in handen zou zijn van Duitsgezinde elementen - te voorkomen. Het Comité ging ervan uit dat de Belgische bevolking het veel harder te verduren zou krijgen als collaborateurs het roer in handen zouden nemen. In bijkomende orde waren de Secretarissen-generaal erop bedacht dat een harde oppositie tegen de *Militärverwaltung* de kans deed toenemen dat die vanuit Berlijn door een Duits burgerlijk bestuur zou worden vervangen. De ervaring met Nederland leerde dat Duitse partijmensen een bezet gebied veel harder aanpakten dan militairen dat deden.

De politiek van het minste kwaad impliceerde een escalatie van toegevingen tegenover de bezetter. De Secretarissen-generaal waren er immers van overtuigd dat het voordeel dat hun bestuur voor de Belgische bevolking inhield groter was dan het profijt dat de bezetter uit hun aanblijven kon trekken. Telkens er op essentiële punten concessies werden gedaan, stelde het Comité de aanwezigheidspolitiek in vraag, maar telkens opnieuw was men van oordeel dat aanblijven beter was dan aftreden. Het gevolg daarvan was dat de tevoren gestelde limiet inzake toegevingen aan de bezetter, telkens weer werd verlegd. Hoe langer de bezetting duurde, hoe moeilijker het was een radicale koerswijziging door te voeren. Via een aantal afspraken die in 1940 met de bezetter waren gemaakt hadden de Secretarissen-generaal zich in een stramien van samenwerking met de Duitsers vastgelegd, waarvan ze zich nog moeilijk konden losrukken, ook als ze in de loop van de bezetting tot andere inzichten waren gekomen en de bereidheid tot samenwerken met de bezetter nagenoeg was verdwenen. De bezetting had ondertussen immers een steeds grimmiger karakter gekregen en de oorlogskansen waren in het nadeel van Nazi-Duitsland gekeerd.

De Secretarissen-generaal tegenover de verplichte tewerkstelling

De politiek van het minste kwaad lag aan de basis van het zeer pragmatische beleid dat de Secretarissen-generaal voerden. Hun houding ten opzichte van de verplichte tewerkstelling van Belgische arbeiders in Duitsland illustreert dat pragmatisme overduidelijk.

Toen de werkloosheid bij de aanvang van de bezetting zeer hoog opliep - in juli 1940 zaten een half miljoen Belgen zonder werk - lieten de Secretarissen-generaal oogluikend toe dat ondergeschikte Belgische diensten propaganda maakten voor de vrijwillige arbeid in Duitsland. Hun uitgangspunt daarbij was dat de bezetter, zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog, de hoge werkloosheid zou aangrijpen om tot de deportatie van arbeiders naar Duitsland over te gaan. Zij bekommerden zich daarbij zeer sterk om het vrijwillige karakter van die recrutering en verzetten zich met alle middelen tegen maatregelen van de bezetter die tot doel hadden aan een steeds groter deel van de Belgische werkende bevolking een arbeidsplaats in Duitsland op te dringen.

Toen de bezetter in maart 1942 de verplichte tewerkstelling in België doorvoerde, weigerde het Comité elke actieve medewerking aan die arbeidsinzet te verlenen. Onder het afvuren van talloze protesten ondergingen de Secretarissengeneraal de uitvoeringsmaatregelen die eruit voortvloeiden, omdat zij meenden op die manier een groter kwaad, nl. de deportatie van arbeiders naar Duitsland, te kunnen voorkomen. Toen die deportaties vanaf oktober 1942 uiteindelijk toch werden doorgevoerd, vergemakkelijkten de Secretarissen-generaal in de mate van het mogelijke de verplichte tewerkstelling in België. Door bovengeschetste politiek slaagden zij erin de door de Duitsers geplande arbeidsinzet aanzienlijk te vertragen; zo werd de verplichte tewerkstelling in België een jaar later dan in Nederland doorgevoerd. Soms lukte het hen zelfs de uitvoering van bepaalde plannen te voorkomen. Het was een weinig spectaculaire politiek die een van dag tot dag volgehouden inspanning vergde en uiteindelijk geen groots maar een onloochenbaar resultaat opleverde.

Het voortdurende laveren dat inherent was aan

1

2

Ville de Bruxelles

A mes Concitoyens

Bien à regret, je me vois dans l'obligation de rappeler une toute dernière fois que la détention d'armes est formellement interdite.

Un ultime délai de 24 heures est accordé, à partir de l'affichage du présent avis, pour en effectuer le dépôt dans les commissariats de police.

J'attire l'attention de mes concitoyens sur le fait que les infractions aux dispositions ci-dessus seront punies, par l'Autorité allemande, des peines les plus rigoureuses.

Bruxelles, le 25 mai 1940.

Le Bourgmestre,

F. J. Van de Meulebroeck.

Stad Brussel

Aan mijne Medeburgers

Met spijt ben ik verplicht U een laatste maal eraan te herinneren dat het bezit van wapens streng verboden is.

Een uitstel van 24 uur, vanaf het aanplakken van dit bericht, is toegestaan tot hun neerleggen op de politiecommissariaten.

Ik vestig de aandacht mijner medeburgers op het feit dat overtredingen van bovengemeende bepalingen, met de grootste strengheid door de Duitsche Overheid zullen gestraft worden.

Brussel, den 25 Mei 1940.

De Burgemeester,

F. J. Van de Meulebroeck.

3

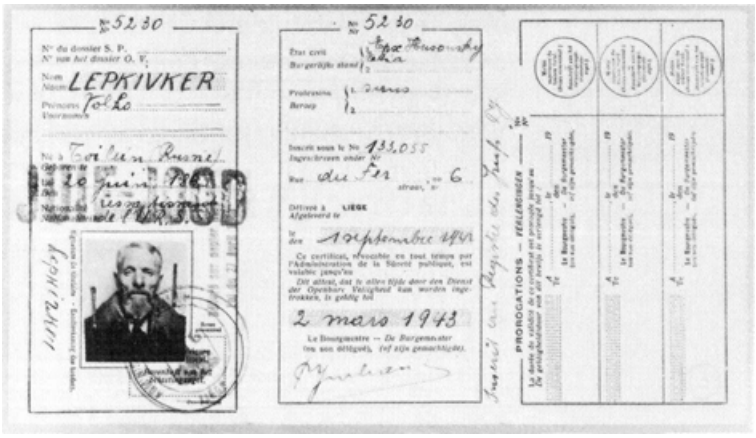

4

Ville de Bruxelles
AVIS
Je porte à la connaissance du public que l'Autorité allemande autorise la danse le MERCREDI et le SAMEDI.
Bruxelles, le 3 août 1940.
Le Bourgmestre,
F. J. VAN DE MEULEBROECK.
Stad Brussel
BERICHT
Ik breng ter kennis van het publiek dat de Duitsche Overheid de toelating verleend heeft te dansen 'S WOENSDAGS en 'S ZATERDAGS.
Brussel, 3 Augustus 1940.
De Burgemeester,
F. J. VAN DE MEULEBROECK.

5

(1) Secretaris-generaal van Landbouw E. De Winter (midden) voerde op zijn manier een bittere strijd om de voedselbevoorrading van het land. Na de oorlog werd zijn beleid niet onverdeeld gunstig onthaald. (2) Piet Meeuwissen, leider van de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (links), met E. De Winter. (4) Identiteitskaart waarop een gemeentebestuur een gevreesde stempel heeft aangebracht. (3-5) Mededelingen van de Duitse overheid moesten zonder meer worden aangeplakt.

een dergelijk beleid stelde de Secretarissen-generaal aan scherpe kritiek bloot. De publieke opinie constateerde met grote ergernis dat de Belgische administratie in niet onbelangrijke mate aan de verplichte tewerkstelling meewerkte. Dat versterkte de indruk die velen reeds hadden, nl. dat de Secretarissen-generaal in feite onder één hoedje speelden met de bezetter. Het voorbeeld van de verplichte tewerkstelling illustreert overduidelijk hoe makkelijk de Secretarissen-generaal van collaboratie konden worden beschuldigd. Daartoe diende men slechts een aantal van hun bestuursdaden aan te rekenen zonder op de onderliggende bedoeling ervan acht te slaan. Enkel in intellectuele kringen hield men rekening met de motieven van de Secretarissen-generaal en kon men voor hun beleid begrip opbrengen.

Vanwege de Belgische regering in Londen kregen zij vanaf 1942 de scherpste verwijten te horen. Het kabinet-Pierlot nam het niet dat de Belgische administratie zo verregaand met de bezetter samenwerkte in een periode dat de Belgische ministers in Londen er zich volledig op toelegden, aan de zijde van de Geallieerden tot de nederlaag van Nazi-Duitsland bij te dragen. Een zo genuanceerde politiek als die van het minste kwaad, paste niet in de bedoelingen van de regering in ballingschap. Ten einde de geloofwaardigheid van de Belgische politiek te verhogen legde zij het er op aan dat het bezette land zoveel mogelijk tekenen van verzet zou vertonen, terwijl de Secretarissen-generaal daarentegen naar buiten toe de indruk verwekten dat ze de Belgische belangen in hoge mate aan die van Nazi-Duitsland ondergeschikt maakten. Kritiek op hun beleid kregen ze overigens niet enkel vanuit Londen te verduren. Ook een aantal politici die in het land waren gebleven zetten de Secretarissen-generaal ertoe aan hun politiek in vraag te stellen. Dat kwam zeer duidelijk tot uiting op een vergadering die de voorzitter van het Comité, O. Plisnier, op 11 november 1942 met een aantal oud-ministers belegde. Zijn bedoeling daarbij was de goedkeuring te bekomen van het financiële beleid dat hij voorstond. De katholieke oud-minister en latere premier J. Pholien, was een van de juristen die in 1940 door de Secretarissen-generaal was geraadpleegd en die voor hen mee het licht op groen had gezet. In november 1942 had hij echter duidelijk zijn twijfels over de voortzetting van de aanwezigheidspolitiek. De escalatie van toegevingen aan de Duitsers die inherent waren aan de politiek van het minste kwaad, had immers volgens hem stelselmatig de voordelen aangetast die een bestuur in Belgische handen aan de eigen bevolking aanvankelijk scheen te garanderen. Pholien was van oordeel dat de limiet bereikt was en dat het Comité zich geen verdere toegevingen kon permitteren zonder afbreuk te doen aan de beperkingen die door de wet van 10 mei 1940 waren opgelegd. De Secretarissen-generaal mochten zich volgens hem niet laten intimideren door de Duitse dreiging het Comité de laan uit te sturen, want de bezetter beschikte over te weinig manschappen om zelf het bestuur op zich te kunnen nemen. De socialistische oud-minister J. Merlot, die al een tijd ondergedoken leefde, keurde het beleid van de Secretarissen-generaal zonder meer af. Hij tilde er bijzonder zwaar aan dat onder hun verantwoordelijkheid een aantal uitstekende Belgische ambtenaren in belangrijke functies door aanhangers van de nieuwe orde waren vervangen. De politiek van compromissen en toegevingen was volgens hem van bij de aanvang niet te verdedigen geweest. Het enige resultaat ervan was dat Duitsland grotere voordelen uit België had weten te betrekken en dat de bevolking een zware tol had moeten betalen. De deportatie van Belgische arbeiders naar Duitsland was daar het ultieme bewijs van. Hij riep de Secretarissen-generaal op zich te verzetten en niet langer

samen te werken met de bezetter. Erger dan het al was, kon het voor de bevolking niet worden. De liberale oud-ministers A. Deveze en M.L. Gerard daarentegen stelden vertrouwen in Plisnier, zij waren van mening dat die tot dan toe een uit Belgisch standpunt verantwoord beleid had gevoerd. Beiden waren ervan overtuigd dat Plisnier ontslag zou nemen als dat nodig was, en dat hij in het andere geval zou aanblijven. De katholieke H. Heyman sloot zich bij het standpunt van zijn liberale collega's aan. Dat werd ongetwijfeld ook bijgetreden door de meeste vooraanstaanden uit de financiële en de industriële wereld. De gematigde kritiek van Pholien en de zware veroordeling van Merlot toonden echter aan dat tegelijkertijd een aantal prominenten zich van de Secretarissen-generaal distancieerden.

De verantwoordelijkheid van de Secretarissen-generaal

Overigens was het niet enkel de aanwezigheid van de bezetter die de bewegingsvrijheid van de Secretarissen-generaal beperkte. Zo waren zij alvast niet verantwoordelijk voor de verregaande inschakeling van het Belgische industriële potentieel in de Duitse oorlogseconomie. Het waren immers de industriële en financiële kringen die in juli 1940 tot de hervatting van de economische activiteit overgingen. Indachtig artikel 115 van het Strafwetboek weigerden zij weliswaar wapens en munitie te produceren, maar aangezien het om een totale oorlog ging, vormde elke levering van goederen en diensten in feite een bijdrage tot de Duitse oorlogsinspanning. Dat hele industriële beleid was trouwens ook op de politiek van het minste kwaad gebaseerd. De nijverheid was weer aan het werk gegaan om een tegenwaarde te hebben voor de noodzakelijke voedselinvoer en om de deportatie van Belgische arbeiders naar Duitsland te voorkomen. De industriëlen gingen er zoals de Secretarissen-generaal vanuit dat ze best zelf het roer in handen hielden, om te voorkomen dat de Duitsers onbelemmerd de Belgische industriële produktie voor hun eigen doeleinden zouden gebruiken.

De stuwende kracht achter die industriële politiek was A. Galopin, de gouverneur van de *Société Générale*, die, samen met M.L. Gerard van de Bank van Brussel en F. Collin van de Kredietbank, op 15 mei 1940 van de ministers Spaak en Gutt een ruime vertrouwensopdracht had ontvangen om België veilig door de bezetting heen te loodsen. De groep rond Galopin had expliciet van de regering een mandaat gekregen om voorschotten uit te keren voor het uitbetalen van de wedden van het overheidspersoneel, zolang de inkomsten van de staat niet waren genormaliseerd. Dat maakte de Secretarissen-generaal bij het begin van de bezetting rechtstreeks afhankelijk van de financiers en de industrielen die zich rond Galopin hadden verzameld. Maar ook als de inning van de belastingen het Comité de nodige financiële zelfstandigheid had gegeven, bleef het gezag van Galopin en zijn medestanders op het Comité doorwegen. De financiers en de industriëlen waren niet enkel de morele raadgevers van de Secretarissen-generaal; bij belangrijke beslissingen waren hun argumenten doorslaggevend. In alle belangrijke onderhandelingen met de Duitse instanties hadden vertegenwoordigers van industriële en financiële kringen steeds een groot aandeel. De gouverneur van de Generale en de andere prominenten waren de feitelijke machthebbers in bezet België. Die toestand verschilde allicht niet essentieel van de situatie voor of na de oorlog, maar in een periode dat de traditionele politieke structuren, zoals regering en parlement, niet meer fungeerden, kwamen de diepere machtsstructuren veel meer aan het daglicht.

De invloed van het hof op het beleid tijdens de bezetting is veel moeilijker af te meten. Rechtstreekse contacten tussen de Secretarissen-generaal en Leopold III zijn er niet geweest, omdat die onverenigbaar waren met diens statuut van krijgsgevangene. Toch werden er vanuit de koninklijke omgeving geregeld richtlijnen aan het Comité verstrekt. Daarbij mag men redelijkerwijze veronderstellen dat de koninklijke raadgevers dat niet deden zonder medeweten van de vorst. Echt zeker is dat echter niet. Maar als er dan al over het precieze aandeel van Leopold III in de bezettingspolitiek nog vele vragen open blijven, kan men er niet onderuit dat de koning politiek verantwoordelijk was voor de vaak dubbelzinnige en zelfs Duitsvriendelijke houding die leden van zijn hofhouding ten toon spreidden.

Er mag dan nog geen volledige klaarheid geschapen zijn omtrent de uiteindelijke verantwoordelijkheid van de Secretarissen-generaal, over de veranderingen die via hun beleid zijn ingetreden bestaat niet de minste twijfel. Zo werd de vrije-markteconomie in België vervangen door een staatsgeleide economie. Landbouw en industrie werden, naar het voorbeeld van het reeds beproefde Duitse systeem, op dirigistische leest geschoeid. Via de oprichting van o.a. de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie, de Warencentrales en de nieuwe bedrijfsgroeperingen werd de staatsgeleide economie gerealiseerd. Dat vergemakkelijkte ongetwijfeld de Duitse controle op de Belgische economie. Dat voordeel voor de bezetter werd echter allicht ten dele gecompenseerd door het feit dat de herverdeling van grondstoffen en voor-

raden en een efficientere aanwending van het produktie-apparaat, ook de Belgische bevolking ten goede kwam. Maar niet enkel het economische uitzicht van België werd grondig gewijzigd, ook politiek en bestuurlijk onderging het land diepgaande wijzigingen. Zo werden het statuut van burgemeesters, schepenen en gemeentesecretarissen hervormd, de activiteit van de gemeenteraden opgeschort, de grote agglomeraties eengemaakt, de rijkswacht gereorganiseerd en een aantal nieuwe instellingen opgericht.

Voornoemde maatregelen droegen lang niet de goedkeuring weg van de meerderheid van het Comité, maar de departementele zelfstandigheid en de druk van de bezetter maakten de realisatie ervan niettemin mogelijk. In dat opzicht deed zich duidelijk een discontinuïteit in het nationale leven voor. Daar tegenover staat dat het Comité voor een aantal andere belangrijke beleidsvragen eensgezind was. Dat is des te merkwaardiger omdat het Comité bepaald niet homogeen was samengesteld. Terwijl enkele Secretarissen-generaal tot samenwerking met de bezetter bereid waren, distancieerde de meerderheid zich duidelijk van de Duitse politiek.

Eerstgenoemden trachtten Duitse maatregelen te voorkomen door zelf initiatieven te nemen, terwijl de anderen eerder een afwachtende houding aannamen en de uitvoering van de Duitse politiek zoveel mogelijk vertraagden of zelfs negeerden. Bovendien kan een onderscheid gemaakt worden tussen Secretarissen-generaal die voor de oorlog waren benoemd en zij die tijdens de bezetting, al dan niet onder Duitse druk, als waarnemend of titulair Secretaris-generaal waren aangeduid. Ten slotte verhoogde ook de taalrol, de levensbeschouwing en de politieke obedientie van de leden de heterogeniteit van het Comité. Dat de Secretarissen-generaal ondanks alle verschillen vaak toch tot unanieme beslissingen kwamen, was toe te schrijven aan het feit dat ze er zich terdege bewust van waren dat enkel een eendrachtige houding enig tegenwicht in de schaal kon werpen tegenover de zeer precies geformuleerde eisen van de bezetter. Hoe eensgezind een deel van hun beslissingen ook werd genomen, de uitvoering ervan hing grotendeels af van de ondergeschikte administratieve diensten. Ook daar had de bezetter aanhangers van de nieuwe orde binnengeloodst. Precies op het lagere administratieve niveau, waar hij zich tegenover zeer kwetsbare individuen bevond, oefende de bezetter de sterkste druk uit. De geschiedenis van het bezettingsbestuur zal dan ook pas afgerond zijn, als in voldoende mate is onderzocht in hoever de beslissingen van de Secretarissen-generaal doorstroming vonden. Kenmerkend voor de politiek van de bezetter was dat hij aan het hoofd van nieuwe instellingen die het dirigisme gestalte gaven, aanhangers van de nieuwe orde benoemde. Dat was het geval voor het Commissariaat-generaal voor 's Lands Wederopbouw, voor het Rijksarbeidsambt en voor het Commissariaat voor Prijzen en Lonen. Het waren stuk voor stuk instellingen die zich in hoge mate aan de controle van de Secretarissen-generaal poogden te onttrekken en die de negatieve indruk versterkten die de bevolking van de Belgische overheid had.

Tot het bittere einde

Naarmate de bezetting haar einde naderde kwam het Comité meer en meer tussen twee vuren te staan. Enerzijds dreven de Duitse instanties hun eisen ten aanzien van

het bezette land steeds verder op. Anderzijds ageerde de regering-Pierlot vanuit Londen steeds heftiger tegen de Secretarissen-generaal, wat in de publieke opinie een toenemende vijandigheid tegenover het Comité uitlokte.

De bevrijding van het grondgebied betekende dan ook voor de Secretarissen-generaal de opheffing van een regime dat niet langer vol te houden was, wegens het immobilisme dat uit de binnenlandse situatie voortvloeide en de genadeloze aanvallen die het vanuit Londen en Berlijn te verduren kreeg. Buiten de kleine kring van intellectuelen, industriëlen en financiers die hun werk ten zeerste apprecieerden, lokte het voortdurende geschipper waartoe de Secretarissen-generaal werden gedreven scherpe kritiek uit. Londen beschouwde hen als ‘collaborateurs’, terwijl de Duitse instanties hun een ‘Belgicistische’ houding verweten.

De overgrote meerderheid van de bevolking maakte weinig onderscheid tussen de Duitse en

De samenstelling van het Comité van de Secretarissen-generaal tijdens de bezetting

1. VOORZITTERS

Delmer: 16.5.1940-2.9.1940

Ernst de Bunswyck: 3.9.1940-31.1.1941

Delmer: 3.2.1941-31.3.1941

Plisnier: 4.4.1941-5.9.1944

2. VERSLAGGEVERS

Finjaer: 16.5.1940-18.9.1942

Champenois: 2.10.1942-5.9.1944

3. VERTEGENWOORDIGERS VAN DE MINISTERIËLE DEPARTEMENTEN

a. *Binnenlandse Zaken*

Vossen: 16.5.1940-21.2.1941

Bajard: 5.3.1941-21.3.1941

Libbrecht: 24.3.1941-31.3.1941

Romsee: 4.4.1941 1.9.1944

b. *Volksgezondheid*

Delhaye: 16.5.1940-24.9.1940

c. *Openbaar Onderwijs*

Nyns: 16.5.1940-5.9.1944

d. *Financiën*

Plisnier:
16.5.1940-5.9.1944

e. *Openbare Werken*

Delmer:
16.5.1940-31.3.1941

De Cock:
4.4.1941-14.8.1942

De Meyer:
28.8.1942-5.9.1944

f. *Arbeid en Sociale Voorzorg*

Verwilghen:
16.5.1940-20.3.1942

De Voghel:
3.4.1942-22.5.1942

Vervaeck:
29.5.1942-27.11.1942

Bisqueret:
4.12.1942-19.2.1943

Olbrechts:
26.2.1943-25.2.1944

Nys: 1.3.1944-5.9.1944

g. *Justitie*

Hubrecht:
16.5.1940-1.8.1940

Ernst de Bunswyck:
2.8.1940-31.1.1941

Wauters:
3.2.1941-31.3.1941

Schuind:
4.4.1941-17.9.1943

De Foy:
1.10.1943-5.9.1944

h. *Landbouw*

Van Orshoven:
16.5.1940-27.7.1940

De Winter:
29.7.1940-5.9.1944

i. *Economische Zaken*

Raven:
16.5.1940-14.8.1940

Leemans:
16.8.1940-5.9.1944

j. *Verkeerswezen*

Van Overstraeten:
16.5.1940-3.8.1940

Castiau:
3.8.1940-31.3.1941

Claeys: 4.4.1941-5.9.1944

k. *Koloniën*

Van Hecke:
16.5.1940-16.8.1940

De Jonghe:
17.8.1940-31.3.1941

Van Hecke:
4.4.1941-30.4.1943

Van den Abeele:
7.5.1943-5.9.1944

de Belgische administratie. Die verwarring werd overigens in de hand gewerkt door de inmengingen van de bezetter in het bestuur van het land. Enkel een kleine groep van intellectuelen en van industriële en financiële beleidsverantwoordelijken, die zelf dagelijks met de complexiteit van het beleid van het bezette land werden geconfronteerd, gaven zich rekenschap van de moeilijkheden en de vaak verscheurende keuzen waarvoor de Secretarissen-generaal werden geplaatst. De taak van deze laatsten was zo ondankbaar, dat heel wat personaliteiten die tijdens de bezetting werden benaderd om de leiding van een ministerieel departement of een andere vooraanstaande functie op zich te nemen, dat aanbod afwezen.

Evaluatie

Hadden de Secretarissen-generaal het bij het rechte eind met de politiek van het minste kwaad? Hield hun aanwezigheid aan het hoofd van de administratie, zoals die van financiers en industriëlen in het bedrijfsleven, meer voordelen in voor de Belgische bevolking dan voor de Duitse oorlogsvoering? Om die vraag te kunnen oplossen moet men over adequate criteria beschikken om de voor- en nadelen van de aanwezigheidspolitiek af te wegen. Daarbij is de bekoring groot om morele beoordelingsnormen aan te leggen en die horen strikt gezien niet thuis in het arsenaal van de historicus. Zij leiden immers vaak tot simplistische uitspraken die niet enkel de complexiteit van de gebeurtenissen geweld aandoen, maar bovendien geen verklaring geven waarom de feiten zich zo en niet anders hebben voorgedaan.

De Secretarissen-generaal hebben door een verregaande accommodatie ongetwijfeld de taak van de *Militärverwaltung* aanzienlijk verlicht. Door hun inzet hebben zij de bezetter in staat gesteld met een gering aantal manschappen het ganse Belgische bestuursapparaat te controleren en de Belgische economie in dienst van de Duitse oorlogsvoering te stellen. Door voortdurende onderhandelingen en afspraken met de Duitse instanties hebben de Secretarissen-generaal niet de afstand tussen de bezetter en het bezette land kunnen bewaren die nodig was om zich ondubbelzinnig tegen de overweldiger af te zetten. De Secretarissen-generaal hebben anderzijds ongetwijfeld het lot van de Belgische bevolking in hoge mate verzacht door het land tegen een willekeurig optreden van de bezetter en zijn handlangers te behoeden. Met dat doel voor ogen waren zij bereid een hoge prijs voor het bestendigen van hun regime te betalen en een aantal flagrante inbreuken van de bezetter op hun bestuursverantwoordelijkheid te incasseren. De Secretarissen-generaal hebben hoe dan ook in het oogspringende resultaten geboekt inzake de verplichte tewerkstelling, die pas in 1942 werd doorgevoerd en slechts ten dele deportaties naar Duitsland inhield, en inzake voedselvoorziening, die in hoge mate de verwachting overtrof van een land met een deficitaire voedselbalans. De politiek van het minste kwaad heeft de schade van vier jaar bezetting in belangrijke mate beperkt.

De Emissiebank
E. Verhoeyen

Van 1938 af nam de Belgische regering, vooral vertegenwoordigd door minister voor Financiën Camille Gutt, in overleg met de goeverneur van de Nationale Bank, Georges Janssen, een reeks maatregelen die tot doel hadden de Belgische goudvoorraad en 's lands buitenlandse en koloniale belangen in geval van bezetting veilig te stellen. De ganse Belgische goudvoorraad ter waarde van ca. 24 miljard BF werd vóór de 10de mei in Engelse, Amerikaanse en Franse banken ondergebracht. Eveneens van 1938 af had de Société Générale, 's lands grootste holding, een vertegenwoordiger in de Verenigde Staten en één in Belgisch Kongo, terwijl reeds toen vaststond dat haar goeverneur, Alexandre Galopin, bij een eventuele bezetting in het land zou blijven. De 2de februari 1940 vaardigde de regering een besluitwet uit, die o.m. bepaalde, dat beheerders en gevolmachtigden van handelsvennootschappen de macht werd ontnomen vanuit bezet gebied beslissingen over bezittingen van deze vennootschap buiten dit gebied te nemen. In uitvoering van deze besluitwet verplaatsten de Nationale Bank en een aantal privé-ondernemingen tijdens de meidagen van 1940 in het spoor van de regering hun maatschappelijke zetel naar Frankrijk.

Het met de regering overlegd vertrek van de Nationale Bank, personeel, drukpersen en bankbiljetten schiep een probleem. Wie zou in bezet gebied de rijksinstellingen geld bezorgen en bankbiljetten uitgeven? Reeds vóór de Duitse inval hadden de privé-bankiers tegenover Gutt en Janssen duidelijk gemaakt, dat de oprichting van een nieuwe instelling tot uitgifte van bankbiljetten (Emissiebank) tijdens de bezetting noodzakelijk zou zijn, indien de Nationale Bank mocht vertrekken. De 25ste mei '40 stelden de toen te Brussel aanwezige Belgische bankiers op verzoek van de Duitsers een nota over de valuta-situatie van het land op, waarin zij de oprichting van een Emissiebank bepleitten. Een goede maand later verscheen een Duitse verordening terzake, en de 13de juli '40 werd de Emissiebank door 's lands grootste banken en holdings gesticht. Ook de Duitsers zagen er brood in. Einde juni '40 was het MB ervan overtuigd, dat de Emissiebank alle problemen inzake openbare financiën en kredietverlening aan Belgische industriëlen - met het oog op leveringen aan Duitsland wel te verstaan - uit de weg zou ruimen.

Te midden van deze voorbereidingen dook evenwel de leiding van de Nationale Bank de 10de juli 1940 met hebben en houden, - en met instemming van de Belgische regering in Frankrijk - maar zonder de goudvoorraad, te Brussel op. Goeverneur Janssen had van Gutt in Frankrijk zelfs de machtiging bekomen om actief aan de werkzaamheden van de Emissiebank deel te nemen. Nochtans had de Nationale Bank de 15de mei 1940 besloten haar maatschappelijke zetel *voor de ganse duur van de oorlog* te vestigen in alle plaatsen waar de Belgische regering zou verblijven. Werd dan geoordeeld, dat de oorlog toen reeds ten einde was? Voor zeer velen, niet het minst voor de in Frankrijk dolende Belgische regering, blijkbaar wel. Geen wonder: deze regering had haar lot aan dat van Frankrijk verbonden. Welnu: reeds de 18de juni 1940 vroeg de nieuwe Franse regering-Pétain de Duitsers om een wapenstilstand die de 22ste juni 1940 werd ondertekend. De Belgische regering dacht op dat ogenblik hoegenaamd niet meer aan de voortzetting van de strijd; zij zou de wapens neerleggen, zorgen voor de repatriëring van de haar gevolgde Belgen en zelf haar terugtocht

voorbereiden. Meer nog: zij was bereid tot ontslagname, ‘ten einde de waarschijnlijke onderhandelingen tussen Duitsland en België te vergemakkelijken’. De terugkeer van de Nationale Bank was hiervan een logisch gevolg, met dien verstande dat het Belgische goud niet terugkwam - de Britten en de Ameri-

kanen zouden het trouwens niet hebben laten gaan. Het gedeelte van de goudvoorraad dat zich in Frankrijk bevond - meer dan 8 miljard BF - belandde in 1941 als gevolg van de DuitsFranse wapenstilstandsovereenkomsten in de Duitse schatkist, nadat zowel G. Janssen als Leopold III in 1940 vergeefs pogingen hadden ondernomen om het te repatriëren. In 1941 spande de Belgische regering bij het Amerikaans Hoog Gerechtshof een proces ter terugvordering tegen de Bank van Frankrijk in. De 8 miljard zouden na de oorlog door Frankrijk worden terugbetaald.

De terugkeer van de Nationale Bank deed de vraag rijzen of de Emissiebank nog enig nut had. Toch werd zij op aandringen van het Duits Ministerie voor Economie in stand gehouden, omdat de Duitse overheid in haar ruim opgevatte statuten een middel zag om de Belgische economie in haar voordeel uit te buiten. Nochtans heeft de Emissiebank - in tegenstelling tot de Nationale Bank-tijdens de oorlog nooit bankbiljetten uitgegeven, zodat zij van een bank van uitgifte slechts de naam had. Waarvoor diende zij dan wel? Haar grootste activiteit bestond in de voorfinanciering aan de Belgische producenten van de leveringen van goederen en diensten aan Duitsland. Maar dat was niet alles: ook een gedeelte van de lonen van de Belgische arbeiders die in Duitsland werkten, en vooral de massale Duitse aankopen op de zwarte markt werden door de Emissiebank betaald. Bovendien verliepen betalingen uit Duitsland (o.m. van de SS) aan collaboratiebewegingen in België tot mei 1942 eveneens via de clearing en de Emissiebank. Van dan af rekenden de Duitsers laatstvermelde bedragen dan maar als bezettingskosten aan. De 10de juli 1940 werd door de bezetter een vernuftige ‘verrekeningsregeling’ tussen Duitsland en België ingesteld. Deze regeling (‘clearing’ genoemd) kwam hierop neer, dat alle betalingen van Duitse leveringen aan België moesten geschieden op een door de Duitse Verrekeningskas bij de Nationale Bank geopende rekening, en dat omgekeerd alle Belgische leveringen aan Duitsland op een door de Nationale Bank bij de Duitse Verrekeningskas geopende rekening zouden gestort worden. Het klassieke clearing-mechanisme bestaat hierin, dat de buitenlandse afnemers van produkten hun leveranciers niet rechtstreeks betalen, maar zich ertoe verbinden, de tegenwaarde van de geleverde goederen in een speciaal daarvoor opgerichte verrekeningskas te storten. Met de geldvoorraad die aldus ontstaat, betaalt deze kas dan de leveranciers. De uitvoerders worden dus slechts betaald in de mate waarin de clearing-kas door de invoerders met geld wordt gespijsd. De Duitse verordening van de 10de juli 1940 voorzag in principe in dit compensatiesysteem: ‘De in het Duitsche Rijk gevestigde schuldenaars *zullen* aan schuldeischers die in België wonen op een (...) te Berlijn geopende (...) rekening van de Nationale Bank van België volgende betalingen doen...’ Deze belofte bleef echter dode letter. De Duitsers hadden deze regeling overigens reeds vóór de 10de mei 1940 met de Balkanstaten beproefd en een eenzijdig profijt eruit getrokken.

Dat de Duitsers van meet af aan niet van zins waren hun belofte inzake betaling na te komen, blijkt uit een nota, die dr. Bergmann van de Deutsche Bank richtte aan de voorzitter van deze bank en één van haar beheerders (Hermann-Josef Abs; die ook na de oorlog een eersterangsrol in de Duitse financiële wereld speelde). Deze nota dateert van de 23ste juli 1940, toen de Duitse clearing-verordening nog geen twee weken oud was. Bergmann schreef o.m.: ‘De tussen Duitsland en België totstandgekomen clearing zal zeker niet in evenwicht zijn. De uit Duitsland te verwachten betalingen zullen veeleer enkele veelvouden van de door Duitsland uit

België te verwachten sommen bedragen. Naar het voorbeeld van Noorwegen en Denemarken zal de Belgische Emissiebank de Duitse betalingen onbegrensd moeten voorschieten'. Om dit doel te bereiken oordeelde Bergmann het aangewezen de Belgische secretaris-generaal voor Financiën Plisnier 'te suggereren als voorschot op de toekomstige Belgische bijdrage tot de oorlogsvoering reeds nu Belgisch geld ten voordele van het Rijk beschikbaar te stellen, waarmee de dringendste betalingen uit Duitsland kunnen gedekt worden'. Hierbij werd aan een bedrag van 2 tot 3 miljard BF gedacht. De bezetter maakte het zich bovendien nog gemakkelijker door de Belgische frank de 22ste juli 1940 met 25% te devalueren: de koers werd vastgesteld op 12,5 BF = 1 Reichsmark, terwijl per 10 mei 1940 slechts 10 BF voor 1 Reichsmark werd betaald. Met andere

1

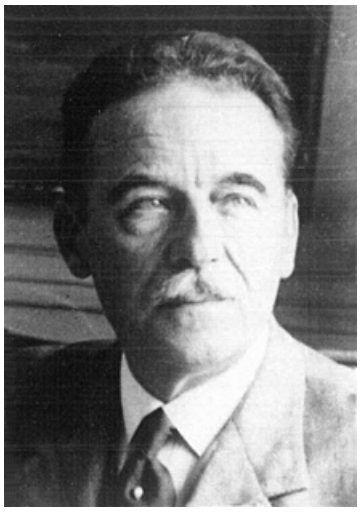

2

3

4

5

6

(1) Voorgevel van de Nationale Bank. (2) Georges Janssen, gouverneur van de Nationale Bank en voorzitter van de Emissiebank († 1941). (3) Albert Goffin, opvolger van G. Janssen. (4) François Cracco, directeur bij de Emissiebank. (5) De industrieel Georges Hannecart stond in geheim contact met de Belgische regering in Londen. (6) Twee economische zwaargewichten uit de regering in ballingschap: minister van Financiën Camille Gutt (links) en minister van Koloniën Albert De Vleeschauwer.

woorden: alle Belgische ingevoerde produkten werden daardoor met één slag voor de Duitsers gevoelig goedkoper. Reeds de 7de augustus 1940 werd de Nationale Bank, op aandringen van G. Janssen, als partner in het Belgisch-Duits betalingsverkeer door de Emissiebank vervangen. Veel verschil maakte dit niet uit: Janssen was zowel goeverneur van de Nationale Bank als voorzitter van de Emissiebank, en beide instellingen waren in dezelfde gebouwen gevestigd, werkten met hetzelfde personeel en voerden dezelfde politiek.

Maar het ging bij de 'verrekeningsregeling' van de 10de juli 1940 zelfs niet om een echte clearing, een echte compensatie dus, maar duidelijk om éénrichtingsverkeer. De Emissiebank betaalde de Belgische levering wel vooraf aan de Belgische producenten, maar het Belgisch tegoed werd door de Duitsers nooit aangezuiverd, zodat Duitsland bij de bevrijding met ca. 62 miljard bij België dik in het krijt stond (8.137,5 BF per Belgische inwoner). Het weze wel verstaan, dat de bezettingskosten, die de Duitsers oplegden, niet in dit bedrag begrepen zijn. Duitsland betaalde deze schuld nooit terug-België heeft die trouwens nooit teruggevorderd.

Hoe is het te verklaren, dat het tegoed van België tegenover Duitsland zo hoog is kunnen oplopen? Om te beginnen kregen de leiders van de Emissiebank ('s lands belangrijkste privébankiers en industriëlen) van secretaris-generaal voor Financiën Plisnier gedaan, dat de Belgische Staat de voorafbetalingen van de Emissiebank aan de Belgische industriëlen waarborgde. De 31ste augustus 1940 werd hiervoor een maximum van 1 miljard BF vastgelegd. Toen reeds wisten zowel de stichters van de Emissiebank als Plisnier, dat hierdoor ook, zoniet uitsluitend, volgens art. 115 van het strafwetboek strafbare leveringen werden gedekt. Zulks blijkt uit de reeds geciteerde nota dd. 23 juli 1940 van dr. Bergmann aan de Deutsche Bank. 'De Belgische privébanken hebben tot nog toe de verdere financiering van Duitse aankopen van grondstoffen met een politieke bijsmaak geweigerd. (De leiders van) de Emissiebank hebben zich echter, na herhaald "slikken", ertoe bereid verklaard voor de financiering van deze aankopen de Belgische verkopers een bedrag van 1 miljard BF ter beschikking te stellen, op voorwaarde dat hun door het Belgisch ministerie voor Financiën een schatkistcertificaat voor dezelfde waarde zou overhandigd worden. Plisnier heeft zich na enig tegenstribbelen ertoe verbonden een dergelijke schatkistbon voor genoemd doel te verstrekken'.

Begin september 1940 drong de Emissiebank er reeds op aan het maximum tot 1,5 miljard te verhogen (het tegoed tegenover Duitsland bedroeg toen 1,054 miljard F). Na enig verzet van Plisnier werd het maximum de 20ste november 1940 toch tot 1,5 miljard opgetrokken, en nog geen jaar later, de 5de november 1941, verleende de Staat in de persoon van secretaris-generaal Plisnier zelfs onbeperkte staatswaarborg. Plisnier rechtvaardigde - na de oorlog - deze door hem onder druk van de bankiers genomen beslissingen doordat hij zich op de 'Galopindoktrine' beriep. Het is niet bekend of de privébankiers, die de Emissiebank in feite in handen hadden, zich bij hun aandringen tegenover Plisnier hebben beroepen op de vertrouwensopdracht, die zij de 15de mei 1940 van de regering hadden ontvangen. Alleszins kon de vertrouwensopdracht van de bankiers Plisnier niet onbekend zijn geweest. De Emissiebank - lees de privé-bankiers - liep dus geen enkel risico: de Nationale Bank schoot haar de biljetten voor, waarmee zij de levering van Belgische industriëlen en de Duitse massa-aankopen op de zwarte markt betaalde, en bovendien werden deze

sommen door de Belgische staat gedekt. Vermits Duitsland het Belgisch tegoed nooit aanzuiverde, moest de Belgische belastingbetaler na de oorlog ervoor opdraaien.

Volgens het in 1946 verschenen 'Verslag' van de in december 1944 door de Regent aangestelde onderzoekscommissie naar het optreden van de Emissiebank, bestond er tussen de Nationale Bank en de Emissiebank geen enkele leen- of kredietovereenkomst, zodat de Nationale Bank na de oorlog strikt juridisch gezien niet als schuldeiser tegenover de Emissiebank kon optreden, maar zulks enkel tegenover de Belgische staat kon doen, die dan op zijn beurt tegen Duitsland moest vorderen. Steeds volgens genoemd verslag hadden de producenten, die bedragen van de Emissiebank hadden ontvangen, hierop geen recht, en moesten zij die zelfs terugbetalen. Zulks gebeurde niet.

Vraagt men zich af waarom van Belgische zijde blijkbaar nooit ernstig erop is aangedrongen om

1

2

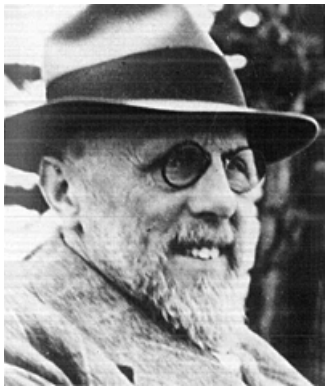

3

De nieuwe Uitgiftebank in Brussel

Haar doel : handhaving van het Geld-, Betalings- en Kredietverkeer

Ter handhaving van het Geld-, Betalings- en Kredietverkeer is op grond van een verordening van de militaire bevelhebber in België en Noord-Frankrijk de uitgiftebank in Brussel opgericht. De hierna uiteengezette bevoegdheden, rechten en ook het doel van deze bank wijzen op de beteekenis die dit Instituut met Belgisch kapitaal opgericht en door Belgen geleid (22 bekende vertegenwoordigers van de Belgische economie vormen den beheerraad) voor een zoo snel mogelijken opbouw van de Belgische economie zal hebben.

DE TAAK DER BANK

De bank is volgens de Verordening van den Militairen Bevelhebber bevoegd om de volgende zaken te drijven :

1) Aankoop en verkoop van schuldbrieven, die door de Staatskist, door de Provincies, door de Gemeenten of door de staatsbeheeren werden uitgegeven en die, van den dag van aankoop gerekend, binnen het jaar vervallen.

2) Wissels en checks te diskonteeren, die in den regel door drie, doch minstens door twee als solvabel beschouwde personen gedorgd werden; de wissels moeten vervallen binnen de 6 maanden gerekend van den datum der diskonteering.

3) Rentegevende leeningen tegen behoorlijke garantie niet langer dan 6 maanden te borgen.

4) Niet rentegevende inlagen in Deposito- en Giroverkeer aan te nemen; van de bedienden der bank kunnen ook rentegevende inlagen aanvaard worden.

5) Bankzaken van allen aard af te wikkelen, in het bijzonder het inkasseeren van wissels en andere dokumenten.

6) Waardevolle voorwerpen, in het bijzonder waardepapieren, in beheer of in bewaring te nemen.

7) Devizenzaken met het buitenland af te wikkelen.

8) Kredietbrieven uit te geven en in te lossen.

Indien de Bank nog andere zaken wil doen, dan moet zij de toestemming van den Commissaris van de Nationale Bank van België daartoe verkrijgen. Wissels mag ze niet aannemen.

De Bank is verplicht, het beheer van Bank- en Kaszaken op zich te nemen in het bezette gebied en het betalingsverkeer tusschen de publieke kassen in het bezette gebied te regelen.

UITGAVE VAN BANKBILJETTEN

De Bank is er toe berechtigd bankbiljetten in Belgische frank uit te geven. De biljetten van deze Bank zijn wettelijk betaalmiddel in het bezette Belgische gebied.

Als dekking van de door de Bank uitgegeven biljetten en van de door haar verleende kredieten zijn toegelaten :

1) Vorderingen van Disconto- en Deposito-zaken als in 1-3 hooger vermeomd.

2) Vorderingen tegenover de Nationale Bank van België, alsook munt die voor rekening van de Belgische Schatkist in omloop is.

3) Voorraden aan devizen en vooral aan Duitsche betaalmiddelen, met inbegrip van de biljetten van de Reichskreditkasse, alsook van het krediet bij de Duitsche Rijksbank, van de Duitsche Verrekenkas en van de Rijkskredietkassen.

DE ORGANISATIE VAN DE BANK

De bank is een naamloose vennootschap volgens het Belgisch handelsrecht opgericht. De maatschappelijke zetel is te Brussel gevestigd. Haar kapitaal bedraagt 150 milioen Belg. Frank en is verdeeld in 15.000 aktien van elk 10.000 Belg. frank waarde. De aktien zijn uitluitend naamaandeelen. Bij de stichting der vennootschap is minstens 70 t.h. van de aktien betaald. Het statuut van de bank moet de goedkeuring wegdragen van den kommissaris bij de Nationale Bank van België. De bank wordt bestuurd en vertegenwoordigd door een President en 2 plaatsvervangers. Zij worden benoemd door de algemeene vergadering der aandeelhouders, doch deze benoeming moet goedgekeurd worden door den militairen bevelhebber van België en Noord-Frankrijk. Deze laatste kan ook zelf de personen aanstellen, wanneer hij tweemaal heeft geweigerd zijn goedkeuring te hechten aan de door den raad verkozen President of plaatsvervangers. De Kommissaris van de Nationale Bank van België moet over al de maatregelen door de nieuwe bank genomen ingelicht worden. Hij moet ook in de mogelijkheid zijn van al de zaken door de bank afgehandeld kennis te nemen.

DE BEHEERRAAD

De beheerraad bestaat uit de President der bank, uit zijn plaatsvervangers en uit 20 raadsleden die ook door de algemeene vergadering worden aangeduid. Ook deze benoemingen vragen de goedkeuring van den militairen Bevelhebber.

Wie bankbiljetten van de bank vervalscht of zulke biljetten uitgeeft of aan hun verspreiding medehelpt, wordt met dwangarbeid tot 20 jaar bestraft.

VERDEELING DER NETTOWINSTEN

Van de jaarlijksche nettowinst zullen de wettelijke afschrijvingen en waardevereffingen afgenomen worden. Van het overblijvende saldo kan, door een beslult van de algemeene vergadering een dividend van niet meer dan 4 t.h. van het gestorte kapitaal, uitgekeerd worden. De rest wordt als reserve overgeschreven. Deze reserve mag enkel tot het vereffenen van gebeurlijke waardeverminderingen en verliezen gebruikt worden.

dingen te bepalen.

Vanaf Maandag, zullen de mededeelingen uitgezonden worden van 10 uur tot 10 u. 15, van 15 u. 30 tot 15 u. 45 en van 21 u. 15 tot 21 u. 30.

Groote Openbare Werken te Brussel

Brussel, 2 Juli (Belga). — De commissaris-generaal voor den Wederopbouw heeft gisteren reeds een drukke dag gehad en tal van inleidende besprekingen gevoerd, terwijl hij heden zijn ambtsbezigheden aanving met een bespreking met burgemeester Van de Meulebroeck en zijn collega's en medewerkers, ten einde de in Groot-Brussel aan te vangen werkzaamheden te bespreken.

Aan deze samenkomst namen ook deel de secretarissen van de ministeries van Financiën en Openbare Werken, terwijl zij tevens werden bijgewoond door een afgevaardigde van het provinciaal bestuur van Brabant.

Hr. K. Verwilghen, commissaris-generaal voor den herbouw

De besprekingen behandelden de uit te voeren werken, die aan 4 tot 5.000 werklieden arbeid zullen verschaffen. De werken aan de Noord-Zuid-verbinding werden niet besproken.

Wel kan nog worden medegedeeld dat de werkzaamheden aan de nieuwe gebouwen der Postchecks weer aan de orde van den dag staan, evenals het nieuwe museum voor Natuurlijke Historie. Wat de Noord-Zuid-verbinding betreft, de werken voor den onderhoud zullen worden uitgevoerd.

Voor Woensdag zijn besprekingen met het gemeentebestuur der stad Aalst voorzien.

Spaansch-Duitsche Plechtigheid te Irun

Irun, 1 Juli. (D.N.B.). — Zaterdagmorgen had op de internationale brug van Irun, aan de Fransch-Spaansche grens, de symbolische plechtigheid plaats van de inbezitneming der Fransche grensgebieden door de Duitsche troepen.

De bevelhebber der 6e Spaansche militaire omschrijving, generaal Lopez Pinto en de Duitsche gezant te Madrid, von Stohrer, woonden deze plechtigheid bij.

Vergezeld van de Spaansche grenskommandanten, begaven de Spaansche deelnemers zich naar de inter-

(1-2-3) Van boven naar onder: het beperkte Galopin-comité: Max-Léo Gérard, Fernand Collin, Alexandre Galopin. (4) Alle Duitse bestellingen in België en de massale Duitse aankopen op de zwarte markt werden voorgefinancierd door de Emissiebank,... dus door alle Belgen.

de Emissiebank na de terugkeer van de Nationale Bank uit Frankrijk op te doeken, dan lijkt slechts één antwoord mogelijk. Zowel G. Janssen als de privé-bankiers hebben de Emissiebank willen voorbestemmen om 'het vuile werk' tijdens de bezetting te verrichten. Niets in de statuten van de Emissiebank dd. 13 juli '40 wees erop, dat zij met het uitvoeren van de clearing-verrichtingen zou belast worden, wel integendeel: in de Duitse verordening van de 10de juli 1940 nopens het verrekeningsverkeer werd de Nationale Bank deze opdracht toebedeeld. G. Janssen, die inmiddels benevens goeverneur van de Nationale Bank ook voorzitter van de Emissiebank was geworden, slaagde er reeds in augustus 1940 in van de Duitsers gedaan te krijgen, dat deze bevoegdheid op de Emissiebank werd overgedragen. Janssen wilde ervoor zorgen, dat de Nationale Bank zich niet zou 'verbranden' - waarbij nochtans dient opgemerkt, dat de clearing-verrichtingen dan toch maar met biljetten van de Nationale Bank geschiedden. Overigens dient men zich te hoeden voor de al te simplistische opvatting, alsof er tussen de Nationale Bank en de privé-bankiers, die de Emissiebank hadden gesticht, een fundamentele belangentegenstelling zou bestaan hebben. Gezien haar functie van staatskassier en beheerder van de goudvoorraad kon de Nationale Bank als een semi-overheidsinstelling worden beschouwd. (Zo werden haar goeverneur, vice-goeverneur en direkteurs door de regering benoemd, die eveneens een eigen commissaris aanstelde). Maar de Nationale Bank was in 1850 als een NV met uitsluitend privé-kapitaal gesticht, en was dat in 1940 nog steeds. Haar grootste aandeelhouders waren de grotendeels door de Société Générale gecontroleerde verzekeringsmaatschappijen. Bovendien had G. Janssen, evenals Gutt trouwens, vóór hij goeverneur van de Nationale Bank werd, een vooraanstaande rol in de privé-zakenwereld gespeeld. Zulke bindingen verdwijnen niet plots. De opvattingen van G. Janssen en deze van de privé-bankiers waren bijgevolg grotendeels gelijklopend. Allen vatten de Emissiebank op als een instelling, die speciaal in het leven was geroepen om in een uitzonderingstoestand te functioneren. Haar statuten zelf waren aan de omstandigheden aangepast, evenals haar rechtsvorm: zij noemde zich een 'volgens het Belgisch recht opgerichte vennootschap' (geen NV dus), wat het 'Journal des Tribunaux' (2 maart 1947) ertoe bracht de Emissiebank 'een juridisch monster' te noemen. Het beheer van de Emissiebank was niet aan de Raad van Beheer toevertrouwd, maar aan de voorzitter en twee beheerders-directeurs; de Raad van Beheer zelf had slechts raadgevende bevoegdheid - hoewel de stem van vooral de beheerders-bankiers niet zelden de doorslag gaf.

Ook de samenstelling van de Raad van Beheer, die door het MB moest goedgekeurd worden, is merkwaardig. Aanvankelijk waren er 20 beheerders:

- de eigenlijke stichters, kopstukken van 's lands grootste banken en holdings (F. Collin, baron P. de Launoit, W. de Munck, baron J. Empain, A. Galopin, M.-L. Gérard, A.-E. Janssen en E.J. Solvay);
- vertegenwoordigers van landbouw- en industriekringen (L. Bekaert, R. Brasseur, J. Desoer, L. Dumont de Chassart, L. Frateur, L. Graux, G. Laloux, A. Mulier, L. Nuyens en F. Van Goethem);
- één secretaris-generaal (Plisnier) en zelfs een vertegenwoordiger van de socialistische partij (A. Huyssens).

De bezetter moeide zich onmiddellijk met de samenstelling van deze Raad van Beheer. Huyssens werd van meet af aan geweerd. Reeds de 15de juli 1940 kon Janssen aan Galopin melden, dat de bezettende overheid op de benoeming van 3 uitgesproken Vlamingen en secretaris-generaal Verwilghen aandrong. Tenslotte werd het aantal beheerders bij Duitse verordening van de 19de augustus 1940 tot 30 uitgebreid om zgz. ook daar het 'taalevenwicht' tot stand te brengen. Het duurde nog tot de 25ste november 1940 alvorens 10 nieuwe beheerders, allen Vlamingen, in overleg met de Duitse overheid werden aangesteld (C. Gevaert, P. Heymans, V. Leemans, X. Peeters, F. Stappers, F. Strubbe, L.G. Van de Steen, J. Van de Vyvere, L. Van Dyck, en C. Verwilghen). Sommigen onder hen (Leemans, Strubbe) waren uitgesproken Vlaams-nationalisten of lid van het VNV. Wellicht heeft het MB gevolg gegeven aan een klacht van het VNV, dat onmiddellijk na de stichting van de Emissiebank er zich over bekloeg, dat deze nieuwe instelling weer een anti-Vlaamse aangelegenheid was. Slechts zes

1

2

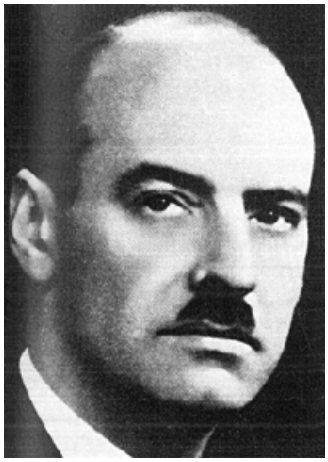

3

(1) Louis Camu, beheerder van de Bank van Brussel, speelde een actieve rol in het verzet. (2) Baron Paul de Launoit: een betwiste personaliteit. (3) Henri Story, beheerder van Brufina, werkte in de inlichtingendienst Zéro, in de sluikpers, en onderhield contacten met het Onafhankelijkheidsfront († Gross-Rosen 5 december 1944). (4) Het centrum van de huishouding: rantsoeneringszegels. (5) België had te weinig voeding. Daarom werden parken omgevormd tot landbouwgrond en volkstuintjes.

4

5

beheerders, zo schreef de VNV-er Marcel D'Haese aan zijn partijgenoot prof. Speleers, waren Vlamingen, en dan nog ‘van de minst bewuste soort’ (Bekaert, Nuyens, Frateur, Collin, Van Goethem en Mulier). Zo zou de Emissiebank volgens D'Haese niets anders zijn dan ‘de voortzetting van het Belgisch plutocratisch regime, deze gevaarlijke voorpost van de Engelsch-Fransche financiën, en een vijand van het Duitsche Rijk, en van alles wat Duitschgezind is in ons land’. Het VNV pruilde opnieuw, toen na de dood van G. Janssen (9 juni 1941) directeur A. Goffin (zeker geen ‘bewuste Vlaming’ in de ogen van het VNV) tot voorzitter van de Emissiebank en goeverneur van de Nationale Bank werd aangesteld, maar kreeg in augustus 1941 prompt van Reeder te horen, dat er geen valabele Vlaams- of VNV-gezinde kandidaat te vinden was-wat treffend het relatief klein belang (voor Duitsland) van de politiek tegenover de ekonomie doet blijken.

De leiding van de Emissiebank heeft niet alle eenzijdig door de Duitsers genomen maatregelen zonder protest aanvaard. Vermits deze leiding echter nooit het principe van de hervatting van de industriële activiteit en de door Duitsland opgelegde verrekeningsregeling heeft betwist, ging het hier uitsluitend om verzet tegen bepaalde prestaties, die in de clearing werden opgenomen. Weliswaar drongen zowel de Belgische administratie als de privé-bankiers herhaaldelijk bij het MB en te Berlijn erop aan, dat Duitsland als compensatie voor de industriële leveringen uit België het land meer voedsel zou sturen, maar dit aandringen leverde slechts een zeer mager resultaat op, zodat één van de belangrijkste pijlers (voedsel in ruil voor goederen) van de Galopin-doktrine en de clearing zelf het reeds zeer vroeg begaf.

Van augustus 1941 af begon het Belgisch tegoed als gevolg van leveringen en massale Duitse aankopen op de zwarte markt schrikwekkende afmetingen aan te nemen (einde 1941 bedroeg dit saldo bijna 8 miljard BF). In september 1941 vermaande de vooraanstaande jurist René Marcq de Emissiebank dan ook streng: ‘Als de Emissiebank zonder ernstig verzet het reeds buitensporig groot saldo buiten verhouding zou laten oplopen, zou zij zich niet meer erop kunnen beroepen dat zij buiten haar wil om een toevallige toestand zou ondergaan. Men zou integendeel oordelen dat zij zich werkelijk tot een kredietopening (ten voordele van Duitsland, n.v.d.a.) zou geleend hebben. Zulks zou ertoe leiden dat zij in de toekomst ervan zal beschuldigd worden de vijand van België door het verschaffen van geld te hebben bijgestaan. Om zich te verdedigen zou de Emissiebank ertoe gebracht worden zich op dwang of de noodtoestand te beroepen.’ Het begrip noodtoestand (‘état de nécessité’) zou dan ook vooral van 1942 af een nieuwe pijler van de Galopin-doktrine en de ‘politiek van het minste kwaad’ worden.

Vooral een bijzonder soort betalingen, die de Duitsers door de Emissiebank lieten uitvoeren, verwekten onrust bij de bankiers: de zgn. betalingen ‘laut besonderer Mitteilung’, gecamoufleerde betalingen waarvan de Duitsers noch de begunstigde, noch de aard van de prestatie aan de leiding van de Emissiebank wilden bekend maken. De Emissiebank vermoedde wel dat het om financiële steun voor collaboratiebewegingen en zwarte marktaankopen van vooral oorlogsmateriaal ging - en zij had gelijk. Na lange onderhandeling, en nadat een Belgische delegatie in maart 1942 naar Berlijn was gereisd, stemde het MB in mei 1942 erin toe de politieke betalingen voortaan als bezettingskosten aan te rekenen (wat in feite betekende dat er geen enkele hoop op terugbetaling van deze bedragen door Duitsland meer bestond,

vermits de bezetter volgens de Conventie van Den Haag het recht had niet-terugvorderbare bezettingskosten te heffen). Voor de gecamoufleerde betalingen aanvaardde het MB een maximum van 50 miljoen BF per maand.

Ook deze belofte werd door de Duitsers niet nagekomen: van mei tot december 1942 vertegenwoordigden de gecamoufleerde betalingen 56% van alle door de Emissiebank verrichte betalingsopdrachten (467 miljoen BF per maand). Deze toestand leidde tot een crisis, die van Belgische zijde vooral door toenemende spanningen tussen de directie van de Nationale Bank en de privé-bankiers werd gekenmerkt. Een eerste symptoom van deze crisis vormde de deining, die ontstond rond een uitvoerig verslag, dat in juli 1942 door François Cracco, hoofd van de buitenlandse dienst van de Nationale Bank, werd opgesteld. De opzienbarende tekst van dit verslag deed ook in kringen buiten

de bankwereld klandestien de ronde en bereikte ook Londen. In zijn algemene besluiten stelde Cracco o.m.: 'Nog nooit heeft het privé-initiatief (...) op zo'n grote schaal ertoe bijgedragen de wezenlijke belangen van de gemeenschap in het gedrang te brengen.' Cracco erkende dat de industriëlen de politiek van werkhervatting te goeder trouw hadden aangevat, maar oordeelde, dat deze politiek in juli 1942 moest betwist worden. 'Sinds lang kennen (...) industriëlen en handelaars de trieste losprijs van het fortuin dat zij vergaren, en weten de arbeiders waar de gulheid vandaan komt, die hun mits zekere voorwaarden wordt toebedeeld'. De 27ste augustus 1942 schreef baron de Launoit, die sinds het uitlekken van zijn overeenkomst met de Duitse staalfirma Otto Wolff (einde 1940) voor zijn reputatie erg beducht was, een scherpe protestbrief n.a.v. dit verslag aan goeverneur Goffin: hij was niet van zins deze aanval, 'een echt rekwisitoor dat de ganse industrie verdacht maakt', zomaar te laten voorbijgaan. Op verzoek van Galopin verrichtte de buitenlandse dienst van de Nationale Bank een nieuw onderzoek, waarin de dienst evenals Cracco tot de bevinding kwam, dat de ganse industrie wel degelijk met gecamoufleerde betalingen te maken had. Galopin bleef bij zijn standpunt, dat vooral de kleine en middelgrote ondernemingen bij gecamoufleerde betalingen betrokken waren.

In oktober 1942 kwam de grote confrontatie. Het totaal bedrag aan gecamoufleerde betalingen bedroeg toen 5,6 miljard BF, op een totaal Belgisch clearingtegoed van meer dan 20 miljard BF; 1/4de van de door de Emissiebank in opdracht van Duitsland uitgevoerde betalingen werd dus terecht door de Emissiebank zelf als 'verdacht' beschouwd. In een nieuw uitvoerig memorandum dd. 8 oktober 1942 legde de directie van de Nationale Bank de nadruk erop, dat zij deze toestand zonder de medewerking van handel en industrie niet kon verhelpen; meer nog: dat de leiding van de Nationale zowel als de Emissiebank (overigens dezelfde personen) geen enkele zeggingskracht over de toestand op economisch en valutagebied meer had. Een echo van het verslag-Cracco dus. De directeurs stelden de 20ste oktober 1942 dan ook voor radikaal van de verrekeningsregeling af te zien. De regenten van de Nationale en de stichters van de Emissiebank-industriëlen en bankiers dus - wilden nog met de Duitsers onderhandelen, zich zoals steeds beroepend op de 'noodtoestand' om hun toegevingen aan de Duitsers te verantwoorden. Tot een totale staking van betaling van de camoufleerde verrichtingen door de Emissiebank, zoals door de directeurs was voorgesteld, kwam het niet. Wel eisten zowel de directeurs als de stichters van de Emissiebank de 30ste oktober 1942, dat de nog niet door deze bank verrichtte betalingsopdrachten in geval van betaling niet voor zwarte marktaankopen in aanmerking zouden komen, en dat de Duitsers alleszins de begunstigden en de aard van de geleverde prestaties zouden bekend maken - vooraf, volgens de direkteurs; achteraf volgens de bankiers. Het MB besloot toen voor het eerst de grote middelen aan te wenden: op Allerheiligen 1942 eisten de Duitsers, dat de achterstallige bedragen (750 miljoen BF) tegen 10 uur 's anderendaags zouden betaald zijn. In geval van sabotage van de uitrusting van beide banken, zouden de directies van de Nationale en de Emissiebank, de regenten van de Nationale en de beheerders van de Emissiebank, evenals een aantal bedienden van beide instellingen, met hebben en houden als gijzelaars worden aangehouden. In overleg met de vooraanstaande juristen Ch. De Visscher en R. Marcq besloten de goeverneur van de Nationale Bank en Voorzitter van de Emissiebank A. Goffin, vice-goeverneur J. Ingenbleek, de directeurs P. Berger en J. Van Nieuwenhuyse en secretaris-generaal Plisnier het achterstallige

bedrag meteen te betalen. En zo bleef het Belgisch clearingtegoed tot de bevrijding maar oplopen. Prof. Charles de Visscher had nochtans de 10de november 1942 evenals Marcq een jaar tevoren waarschuwende taal gesproken: ‘Een toegeving die een overtreding van de wet zou inhouden, kan slechts door een onbetwistbare tegenprestatie (van de Duitsers) worden gerechtvaardigd’. Maar zo'n tegenprestatie kwam er nooit.

De Unie van Hand- en Geestesarbeiders
E. Verhoeyen

Goede voornemens...

Op het ogenblik van de Duitse inval bestonden in België drie door de overheid en de werkgevers erkende vakbonden: het socialistisch *Belgisch Vakverbond* (BVV, 546.224 leden in 1939), het *Algemeen Christelijk Vakverbond* (ACV, 339.769 leden in 1939), en de *Algemene Centrale van de Liberale Vakbonden* (ACLVB, 70.000 leden in 1940), die nauw verbonden waren met resp. de socialistische, katholieke en liberale partijen. Onder de Nieuwe Orde-bewegingen beschikte enkel het VNV over enkele vakbondskernen, gegroepeerd in het *Vlaamsch Nationaal Syndikaat* (VNS, 30.047 leden einde april 1940). Ook *Arbeidsorde*, een studiegroep die streefde naar de corporatieve organisatie van werkgevers en werknemers, leunde bij het VNV aan. Hoewel Arbeidsorde oorspronkelijk (1936) een gemeenschappelijk initiatief van Rex en het VNV was, bleef enige vakbondswerking van de zijde van Rex uit.

Onmiddellijk na de Duitse inval in Tsjechoslowakije (1938), en met de wetenschap dat het met de vakbondsvrijheid in geval van een Duitse inval in België gauw zou gedaan zijn, hadden de socialistische en de christelijke vakbond besloten elke vakbondswerking tijdens een eventuele bezetting van het land stop te zetten. In uitvoering van deze beslissing waren vooraanstaande socialistische en katholieke vakbondsleiders in mei 1940 de Belgische regering naar Frankrijk gevolgd. Toen de meesten onder hen in juli en augustus 1940 naar Belgie terugkeerden, stelden zij vast, dat vakbondsleiders, die in het land waren gebleven, de vakbondswerking toch hadden hervat.

Gedaan met de klassenstrijd

Waaraan was deze hervatting te wijten? Van ACV-zijde hadden vijf leden van het hoofdbestuur een nieuw leidingscomité gevormd, dat reeds in juni 1940 besprekingen met Arbeidsorde met het oog op een overeenkomst had aangevat en ACV-voorzitter Henri Pauwels en algemene secretaris August Cool had uitgeschakeld. Van socialistische zijde werd onder impuls van Hendrik De Man, voorzitter van de BWP, de 31ste juli 1940 een ‘nieuw’ Belgisch Vakbond opgericht, dat zich in een manifest van de 19de augustus 1940 achter het juni-manifest van De Man schaarde en zich uitsprak voor ‘een eenheidsfront van den arbeid op korporatieven grondslag’, dat de plaats van de vroegere vakbonden zou innemen. Wel werd nog besloten met de slogan: ‘Heerschappij van den Arbeid, in plaats van de heerschappij van het geld’. Maar de klassenstrijd, waarop het BVV zich steeds beroepen had, werd afgewezen. De invloed van Hendrik De Man was hier duidelijk merkbaar. Dit manifest werd door 17 afgevaardigden van 9 socialistische centrales ondertekend. Verscheidene socialisten, die na de oorlog een vooraanstaande rol in het Belgisch politiek leven hebben gespeeld, stonden achter dit manifest.

De oproep van de koning van de 28ste mei, waarin tot wederopbouw van België werd aangespoord; de herderlijke brief van de kardinaal (2 juni 1940); het juni-manifest van H. De Man en de anti-sociale houding van sommige werkgevers

en van de grootste werkgevers-organisatie (het Centraal Nijverheidscomité, beter bekend onder de Franstalige afkorting CCI), die van juni 1940 af op afbraak van de sociale wetgeving aanstuurden, zich over het verdwijnen van de 'politieke' vakbonden verheugden en in sommige bedrijven daadwerkelijk tot loonsver-

laging overgingen; het feit dat van juni - juli 1940 af de industrie weer op gang werd gebracht en zeker ook de grote werkloosheid (600.000 werklozen in juni 1940) - dat alles zette tot de hervatting aan. Het was begrijpelijk, dat de arbeiders zich voor de verdediging van de werkgelegenheid en van de koopkracht tot vakbondsmilitanten richtten. Indien de vakbondsleiders gemeend hebben, dat zij zoals voorheen konden optreden, dan werden hun illusies wel gauw aan scherven geslagen, want reeds de 1ste augustus 1940 besliste de bezettende overheid, dat de lonen op het peil van de 10de mei werden vastgezet, dat stakingen en lockouts verboden waren, en dat het beleggen van vakbondsvergaderingen voor leden en het uitgeven van vakbondsbladen niet meer toegelaten waren. De uitbetaling van de werklozensteun, die vóór de oorlog voor vakbondsleden aan de vakorganisaties was toevertrouwd, werd nu door de Kommissies van Openbare Onderstand verzekerd. Viel er in die omstandigheden nog wel vakbondswerk te verrichten?

Alles wijst er op dat voor de hervatting van de vakbondsactiviteit nog naar andere dan de reeds vermelde mogelijke redenen moet gezocht worden.

Een kaper op de kust: Arbeidsorde

Arbeidsorde en het VNS, wier leiders in het land waren gebleven, hadden nog tijdens de 18-daagse veldtocht en onmiddellijk na de kapitulatie van de 28ste mei diensten aan de bezetter bewezen door leden op vertrouwensposten in te schakelen (bijv. in stations, bij vliegvelden e.d.). Het was overigens geen liefde op het eerste gezicht. Het VNS had reeds vóór de oorlog contact met het Deutsche Arbeidsfront (DAF) en had landbouwarbeiders aangespoord naar Duitsland te gaan werken. Door de bezetter a.h.w. ter hulp te snellen hoopten het VNS en Arbeidsorde uiteraard iets in de plaats te krijgen: wat zij vroegen was niet minder dan het verbod van de drie traditionele vakbonden, en de erkenning van VNS-Arbeidsorde als de enige toegelaten vakorganisatie en als een soort Vlaams Arbeidsfront. Toen Leemans in juli 1940 deze wens aan het Duits Militair Bestuur te Brussel kenbaar maakte, werd hij wel niet afgescheept, maar toch werd hem duidelijk gemaakt, dat hiervoor op de komst van een deskundige uit Duitsland moest worden gewacht. Leemans en zijn vrienden bleven intussen niet stilzitten. Het VNS sloot aan bij Arbeidsorde, en Arbeidsorde poogde daarop vakverenigingen uit het socialistische en het christelijke kamp aan te trekken. Een ogenblik leek het alsof dit zou slagen: Emiel Verheecke, secretaris van de Christelijke Textielarbeiderscentrale, die reeds vóór de oorlog met Arbeidsorde had samengewerkt, sloot aan en hoopte zo het hele ACV mee te krijgen; Edgard Delvo, weliswaar geen vakbondsleider, maar toch secretaris van de socialistische Centrale voor Arbeidersopvoeding trad eveneens toe. In die omstandigheden konden de leiders van de twee grote vakbonden de indruk krijgen dat hun organisaties in Vlaanderen wel eens leden konden verliezen, indien zij niet ten minste een aanwezigheidspolitiek voerden. Voor De Man zelf was het meer dan een aanwezigheidspolitiek: van juni 1940 af drong hij bij het Militair Bestuur erop aan dat het BVV zou mogen voortwerken en de kern van een eenheidsvakbond zou vormen. Bij dit alles komt nog het feit, dat zeer vele Belgen in de zomer van 1940 ervan uitgingen, dat de oorlog in Europa niet lang meer zou duren, op een overwinning

van Duitsland of ten minste met een vredesovereenkomst tussen Duitsland en Engeland zou eindigen, en dat België op een autoritaire wijze met Leopold III en een nieuwe regering aan het hoofd zou wederingericht worden. Ook met dit vooruitzicht dachten velen, dat zij 'erbij' moesten zijn om in de komende 'Nieuwe Orde' een plaats te bemachtigen.

Arbeidsorde wil alleenrecht

Van juni tot einde augustus 1940 vonden ongeorganiseerde besprekingen plaats tussen socialisten (onder wie De Man en V. Grauls), christenen en liberalen enerzijds, Arbeidsorde en het Verdinaso anderzijds. De Mans belangstelling ging hierbij vooral naar het Verdinaso uit, terwijl de christenen veeleer naar Arbeidsorde uitkeken. De gedachte aan een eenheidsvakbond was hierbij niet uit de lucht. Deze ge-

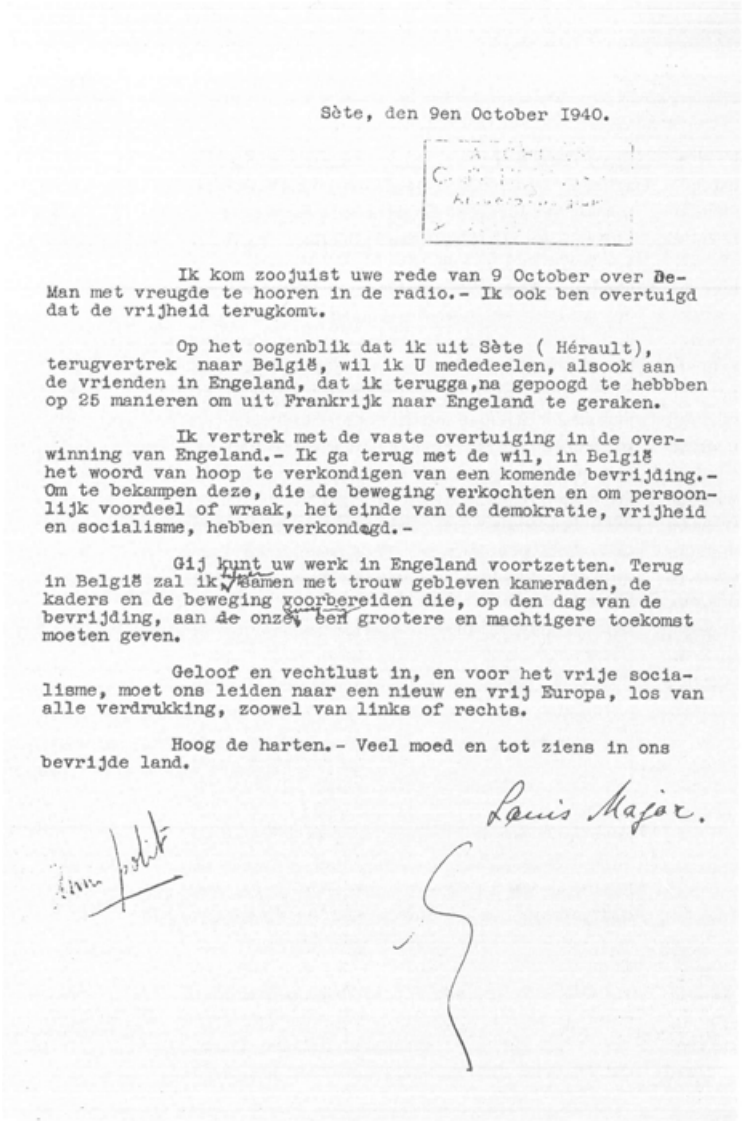

Sète, den 9en October I940.

Ik kom zoojuist uwe rede van 9 October over De-Man met vreugde te hooren in de radio.- Ik ook ben overtuigd dat de vrijheid terugkomt.

Op het oogenblik dat ik uit Sète (Hérault), terugvertrek naar België, wil ik U mededeelen, alsook aan de vrienden in Engeland, dat ik terugga,na gepoogd te hebbben op 25 manieren om uit Frankrijk naar Engeland te geraken.

Ik vertrek met de vaste overtuiging in de overwinning van Engeland.- Ik ga terug met de wil, in België het woord van hoop te verkondigen van een komende bevrijding.- Om te bekampen deze, die de beweging verkochten en om persoonlijk voordeel of wraak, het einde van de demokratie, vrijheid en socialisme, hebben verkondegd.-

Gij kunt uw werk in Engeland voortzetten. Terug in België zal ik, samen met trouw gebleven kameraden, de kaders en de beweging voorbereiden die, op den dag van de bevrijding, aan de onze, een grootere en machtigere toekomst moeten geven.

Geloof en vechtlust in, en voor het vrije socialisme, moet ons leiden naar een nieuw en vrij Europa, los van alle verdrukking, zoowel van links of rechts.

Hoog de harten.- Veel moed en tot ziens in ons bevrijde land.

Louis Major.

1

Het hoekje van den vakbondleider.

BIJ EEN MANIFEST

Arbeiders, mijn kameraden, zooals onze overlooper Delvo zou zeggen, diegenen onder u, die zich niet door de gebeurtenissen uit hun lood lieten slaan, moeten zich meer dan eens afgevraagd hebben of ze nu ja dan neen verder bijdragen aan hun vakbond moeten blijven betalen.

We weten uit ondervinding, dat de U.T.M.I., alias U.H.G.A., de door de Duitschers opgerichte en gecontroleerde « vakbond » bij onze arbeiders maar bitter weinig sympathie ontmoet. Menschen die het weten kunnen, beweren dat deze verkochte organisatie niet meer dan 10.000 leden heeft ! Wat beteekent, dat van de 1 miljoen georganiseerde arbeiders nauwelijks 1 voor elke 100 bijdragen betaalt.

Nu zou men kunnen zeggen : « Maar dat is prachtig, onze arbeiders blijven hun ideaal, hun vrije vakbeweging getrouw ! »

Dat is ook zoo.

Maar die 10.000 leden van de U.T.M.I. zijn er 10.000 teveel. Elke cent die in haar kas terecht komt, is een aanmoediging van het verraad.

Nu is het zeker, dat heel wat arbeiders nog bijdragen betalen, omdat niemand hun gezegd heeft, dat hun vakbond aangesloten is bij de U.T.M.I. Daarom werd dit manifest, dat ge in dit nummer zult vinden, verpreid. Het legt u duidelijk uit, waarom geen eerlijke, verstandige arbeider iets te maken wil hebben met het vetmesten van een reeks renegaten, die na den oorlog rekenschap van hun verraad zullen moeten geven.

Die manifest moet in ieders hand zijn. Geef het door (en trouwens « Morgenrood » ook). Maar wees voorzichtig. Geef het alleen aan kameraden van wie ge zeker zijt.

Wie nog niet weet of zijn oude vakbond aangesloten is of niet, kan het wel van beter ingelichte werkmakkers vernemen.

Ons wachtwoord blijft :

Vlaamsche arbeider, wacht geduldig uw dag af, want die komt zeker. In afwachting, werk zoo traag mogelijk. Elk verloren minuut is een verlies voor de Duitsche oorlogsproductie.

JAN

2

(1) Propaganda tegen de Unie vanuit de clandestiene socialistische vakbond. Een illustratie van de slogan: ‘elke frank voor de Unie is een frank voor de Duitsers’. (2) Brief van Louis Major vanuit Zuid-Frankrijk aan Camille Huysmans in Londen. De brief werd door een Duitse socialist clandestien naar Engeland meegenomen.

1

2

3

4

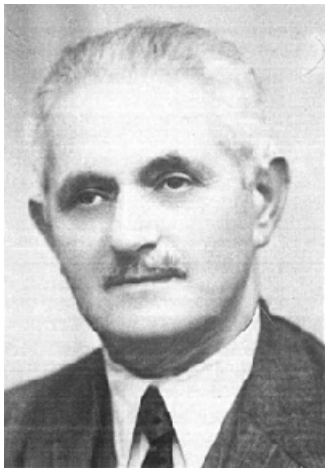

5

6

(1) Vanuit Londen leidde de Nederlander Edo Fimmen de (socialistische) Internationale Transportfederatie, die vóór mei 1940 in verscheidene Europese landen anti-fascistische acties en propaganda op touw zette. In België waren Louis Major, Ward Coens en Ward Cassiers daarbij betrokken. (2-3-4-5) De vier nationale secretarissen van het Belgisch Vakverbond in 1940: (2) Louis Major (de enige die de hele oorlog in België bleef en er de clandestiene socialistische vakbond opbouwde), (3) Paul Finet (vertrok naar Londen in 1940), (4) Joseph Bondas (vertrok naar Londen in 1942), (5) Jef Rens (vertrok naar Londen in 1940). (6) André Huyssens, beheerder van de socialistische coöperatieven, zorgde er in 1942 voor dat de clandestiene socialistische beweging een renteloze lening van de Société Générale bekwam.

dachte werd trouwens door Carl Verwilghen, secretaris-generaal voor Arbeid en Sociale Voorzorg en commissaris-generaal voor de Wederopbouw van het land, aangemoedigd. Verwilghen was een vertrouwensman van het aartsbisdom, was in de Studie-commissie voor de Staatshervorming o.l.v. graaf Lippens belast met de studie van de sociale reorganisatie van het land, en werd in sommige katholieke kringen als een mogelijke toekomstige eerste minister beschouwd. De Man had van zijn kant vrije toegang tot het koninklijk paleis, zodat de gewone militanten konden menen, dat zij van hogerhand eveneens discreet werden aangemoedigd. De eerste ronde van besprekingen tussen vertegenwoordigers van de traditionele vakbonden en de Nieuwe Orde-bewegingen liep in augustus 1940 op een sisser af: zowel Arbeidsorde als het Verdinaso eisten het leiderschap op, en dat vonden socialisten en christenen toch wat teveel gevraagd. Een poging vanwege P.W. Segers, secretaris van het ACW, en Verwilghen om een corporatief manifest de wereld in te sturen en daarna een commissaris voor de corporatieve hervorming te laten benoemen, mislukte in dezelfde periode eveneens. De aangezochte kandidaat voor deze functie bedankte trouwens voor de eer. Het betrof hier René Goris, de specialist van de theorie van het corporatisme uit de katholieke werkgeversorganisatie, die nochtans de tekst van het manifest had opgesteld, maar die, ondanks stappen van Verwilghen en kardinaal Van Roey, bij het bedrijf waar hij werkzaam was niet werd afgestaan.

Socialisten, christenen en liberalen besloten het dan maar onder elkaar te wagen. Zij kwamen vrij vlug tot een akkoord, hoewel het ACV liever met het Verdinaso en Arbeidsorde op christelijke grondslag was scheep gegaan, en de kardinaal tegenover H. De Man en de socialisten tot de grootste omzichtigheid had aangemaand. Nieuwe besprekingen met Arbeidsorde en het Verdinaso werden aangeknoopt.

Volgens Victor Grauls, voorzitter van het nieuw BVV, werden deze beide groepen erbij betrokken om het verwijt te voorkomen, dat de overeenkomst enkel ‘de vroegere partijsyndikaten’ zou omvatten. De besprekingen werden gevoerd op basis van een ontwerpovereenkomst, waarin het streven naar de vereniging van de bestaande vakorganisaties op nationale grondslag werd bevestigd. De klassenstrijdgedachte werd ‘definitief en volkomen’ uitgeschakeld, en van alle partijpolitiek werd afgezien. Het doel was uitsluitend de verdediging van de beroepsbelangen van de arbeiders binnen een corporatief georganiseerd kader. De ideologische invloed van het BVV-manifest van augustus 1940 en van het Manifest-Goris was hierin duidelijk merkbaar. Ondanks deze tegemoetkomingen aan de ‘Nieuwe Orde’ en de wil de vakbondsactie ‘aan te passen bij de gebeurtenissen en bij de sociale evolutie welke uit de tegenwoordige beroering zal geboren worden’, hielden Arbeidsorde en het Verdinaso het been stijf en bleven bij hun eisen: Arbeidsorde eiste voor zichzelf het alleenrecht op optreden en dus het uitsluitend leiderschap op, terwijl het soepeler Verdinaso enkel op de leiding van de nieuwe organisatie aasde. De besprekingen mislukten opnieuw, ondanks een ultieme poging van ACV-secretaris Cool om Arbeidsorde tegemoet te komen door een federalisering van de vakbonden of althans van het ACV voor te stellen.

Het Plan Voss: de tactische ‘Dienststelle Hellwig’ dicteert de Unie

Intussen was de lang verwachte ‘deskundige’ uit Duitsland in oktober 1940 te Brussel aangekomen: dr. Voss, een advokaat. De Man, die reeds maanden lang op de noodzaak van zo'n deskundige had gewezen, hernieuwde zijn voorstel. Ook Arbeidsorde bestookte de dienst van dr. Voss, de Dienststelle Hellwig, met nota's en memoranda, die steeds dezelfde eisen bevatten: alleenrecht voor Arbeidsorde op vakbondsgebied, en verbod van alle andere vakbonden. Arbeidsorde wees erop dat het zijn ledenaantal meer dan verdubbeld had - meer bluf dan werkelijkheid - en in een nota van de overgelopen socialist Delvo, die in de leiding van het VNV en van Arbeidsorde was opgenomen, heette het dat de groep erin geslaagd was de andere organisaties behoorlijk te verzwakken. Intussen was in september 1940 op verzoek van het Duits Militair Bestuur een overeenkomst tussen Leemans en De Man bereikt, waarin in de oprichting van een eenheidsvakbond werd voorzien. Ook het ACV werd door

De Man zelf van het bestaan van deze overeenkomst op de hoogte gebracht.

De opdracht van de Dienststelle Hellwig bestond erin - in overleg met Leemans en De Man - de bundeling van de bestaande vakbonden tot stand te brengen, een arbeiderspers in het leven te roepen, en ten slotte de werkgeversorganisaties te bundelen. Van laatstvermelde taak kwam evenwel nooit iets in huis.

Voss ontbood de leiders van de bestaande vakbonden, ondervroeg hen over hun organisatie, en belastte V. Grauls, de voorzitter van de grootste groep (het BVV) met het opstellen van vakbondsstatuten. Een ogenblik leek het alsof het BVV het verzamelbekken van de nieuwe eenheidsvakbond zou worden, maar de andere groepen namen dit niet. Daar Voss evenmin kon instemmen met de Syndicale Unie der Belgische Arbeiders, die de 6de november 1940 op basis van het ontwerpakkoord onder de drie traditionele vakbonden werd gesticht, stelde hij de 8ste november 1940 zelf een plan voor de toekomstige eenheidsorganisatie op (het 'plan Voss'). Dit plan steunde grotendeels op de overeenkomst, die in september 1940 tussen De Man en Leemans was gesloten. De oprichting van een eenheidsvakorganisatie, bestaande uit de drie traditionele vakbonden en Arbeidsorde, werd hierin in het vooruitzicht gesteld. De leiding ervan zou bestaan uit 8 personen, 2 van elke organisatie. De centrales van het BVV en het ACV in elke beroepssector en de leden van de liberale vakbond en Arbeidsorde uit diezelfde beroepssector zouden fusioneren tot één beroepscentrale van de Unie (bijv. de centrale van de metaalbewerkers, van de textielarbeiders, enz...). Alle belangrijke kwesties moesten in nauwe samenwerking met de Dienststelle Hellwig afgehandeld worden, en niemand kon zonder instemming van deze Dienststelle een functie in de Unie waarnemen. Buiten de Unie mocht geen enkele andere vakorganisatie nog een activiteit uitoefenen. De bezittingen van de vakbonden zouden 'voor de leden veilig gesteld worden', en na de fusie van de centrales door de Unie zelf beheerd worden.

De 13de november 1940 spraken zowel de leiding van het ACV als deze van het nieuw BVV zich over het 'plan Voss' uit. Door het ACV werd het met grote meerderheid van stemmen aanvaard. De scheidingslijn liep hier vooral tussen Vlamingen en Walen. Volgens ACV-voorzitter H. Pauwels, Unie-tegenstander van het eerste uur en zelf een Waal, kwam er bij deze stemming nogal wat manipulatie te pas, en werd er zelfs met de goedkeuring van koning en kardinaal gezwaaid. Het is een feit dat zowel de kardinaal als graaf Capelle, secretaris van de koning, door resp. A. Cool en Paul-Willem (P.W.) Segers werden geraadpleegd. Zowel de kardinaal als de secretaris van de koning raadden het ACV een 'voorzichtige aanwezigheidspolitiek' aan. Overigens werd het ACV door Voss en door de socialisten en Arbeidsorde voor een voldongen feit geplaatst. Reeds de 7de november 1940 kregen Cool, Segers en Roscam van Voss te horen, dat zijn plan te nemen of te laten was, want dat de socialisten en Arbeidsorde reeds ermee hadden ingestemd. Afwijzing van het 'plan Voss' zou in die omstandigheden betekend hebben dat het ACV volledig uitgeschakeld was.

Ook dient gewezen op het feit dat gewone vakbondsleden geen inspraak hadden in het bepalen van de houding van hun centrale tegenover het 'plan Voss': De Man had reeds de 19de augustus 1940 tijdens een vergadering van het nieuw BVV verklaard, dat niet de basis, maar enkel de kaderleden over het verdere beleid moesten beslissen. Afgezien van het feit, dat ledenvergaderingen door de bezetter verboden

en democratische stemmingen bijgevolg uitgesloten waren, paste deze houding van De Man volkomen in zijn opvatting van het autoritair socialisme.

Het ‘plan Voss’ werd in de loop van november 1940 door de vier betrokken vakbonden aanvaard, maar niet met onverdeeld enthousiasme. Hoewel Arbeidsorde in zekere zin begunstigd werd (ondanks zijn gering ledenaantal kreeg de groep, evenals de liberalen en de veel grotere socialistische en christelijke vakbonden, toch twee vertegenwoordigers in de leiding) bleef het ‘plan Voss’ ver beneden de verwachtingen van de Vlaamse nationalisten. Karel Lambrechts, die Leemans in augustus '40 als voorzitter van Arbeidsorde was opgevolgd, kreeg van Voss te horen, dat het plan de enig mogelijke weg was om zoveel mogelijk arbeiders bij de Unie te krijgen. Zowel van socialistische als van christelijke zijde rezen bij Waalse vakbondsleiders bezwaren tegen de geplande oprichting

van afzonderlijke centrales in Vlaanderen en Wallonië. Vooral door sommige socialisten werd gevreesd voor de invloed van Arbeidsorde, die door de bezettende overheid t.o.v. de traditionele vakbonden gelijkberechtigd was en hierdoor een voet in huis in de Unie had gekregen. Niettemin werd de Unie van Hand- en Geestesarbeiders de 22ste november 1940 in het gebouw van de socialistische vakbond, Fontainasplein te Brussel (het 'Achturenhuis'), plechtig gesticht. De eigenlijke stichtingsvergadering werd voorafgegaan door een toespraak van dr. Voss, die voorstelde dat Grauls de eerste voorzitter van de Unie zou worden, en de samenstelling van het comité der Acht met de bevoegdheid van elk lid bekend maakte. Deze leden waren: Grauls en Caprasse voor het BVV, Cool en Roscam voor het ACV, Alfons Colle en Degrez voor de liberale vakbond, en Lambrechts en Marcel De Ridder voor Arbeidsorde. De leden van het Comité der Acht werden door hun respectieve leiding afgevaardigd, maar het spreekt vanzelf dat de bezettende overheid hierbij het laatste woord had. Zo werd de kandidatuur van P.W. Segers, als ACW-secretaris geen eigenlijke vakbondsman, door de ACV-leiding naar voren geschoven, maar door de bezettende overheid afgewezen, omdat Segers als schepen van Antwerpen ook een politieke functie bekleedde.

Het Comité der Acht

Wanneer men bedenkt dat het BVV en het ACV in 1939 samen bijna 900.000 leden telden, dan kan de pas gestichte Unie reeds van bij het begin geen succes worden genoemd. Grauls, voorzitter van de Unie, sprak einde 1940 van ca. 250.000 leden, en dan waren deze nog geen rechtstreekse Unieleden. Zolang de fusie van de bestaande afzonderlijke centrales geen feit was en geen rechtstreekse bijdragen aan de Unie, maar aan de eigen vakbond werden betaald, bleven arbeiders en bedienden inderdaad lid van de beroepscentrale van hun vakbond, die al dan niet bij de Unie aansloot. Uit het ongetwijfeld naar boven afgeronde cijfer van 250.000 leden kan enkel worden afgeleid, dat vooral de grote vakbonden veel leden verloren hadden. Ook dat is begrijpelijk: eigenlijk vakbondswerk konden zij niet verrichten, de Unie kon geen noemenswaardige voordelen van de bezettende overheid afdwingen, en werd noch door de werkgevers, noch door de Belgische administratie erkend. De leiders van vakcentrales, die niet tot de Unie waren toegetreden, spoorden hun leden aan zich eveneens afzijdig te houden. Herhaalde inspanningen en zelfs bedreigingen van De Man om weerspannige socialistische vakbondsleiders tot toetreden te bewegen hadden niet zelden een omgekeerd effect, zodat al gauw een ondergrondse anti-Uniewerking werd ingezet. Sommige Unieleiders aarzelden trouwens niet deze onwilligen aan de bezettende overheid te verklikken.

Ook binnen de Unie boterde het van meet af aan niet goed. Onder de leden van het Comité der Acht heerste wantrouwen, dat door het optreden van de Dienststelle Hellwig nog in de hand werd gewerkt. Dr. Voss en zijn medewerkers behandelden de afgevaardigden van Arbeidsorde als bevoorrechte gesprekspartners, die vooraf op de hoogte werden gebracht van beslissingen die vakbondsleiders van andere strekkingen betroffen. Geregeld werden de afgevaardigden van Arbeidsorde door de

Dienststelle om advies gevraagd over de wijze waarop spanningen binnen de Unie het best konden worden opgelost.

In die omstandigheden waren incidenten onvermijdelijk. Een eerste typerend incident deed zich voor tijdens de vergadering van het Comité der Acht van de 19de februari 1941. Cool verweet Arbeidsorde erop aan te sturen dat enkel leden van deze beweging in het spoorwegarsenaal te Mechelen werk konden vinden. Aanvankelijk deed Lambrechts, leider van Arbeidsorde, alsof zijn neus bloedde, maar toen op discussie werd aangedrongen, gaf Lambrechts toe dat Cools opmerking juist was. Volgens Lambrechts was het noodzakelijk dat in bepaalde werkplaatsen enkel personen werden aangesteld 'op wie politiek voldoende kan gerekend worden met uitsluiting van alle anderen.' Cool replikeerde hierop: 'Nu staat gij vast in de schoenen, maar wacht maar, er komen nog wel andere tijden.' Lambrechts bracht over dit incident onmiddellijk verslag uit bij dr. Voss, wiens sluimerend wantrouwen tegenover de christenen hierdoor nieuw voedsel kreeg.

Precies een maand later brak opnieuw een incident uit tussen Arbeidsorde en de afgevaardigden van de andere strekkingen. Deze maal was Grauls woordvoerder. Hij protesteerde tegen het feit dat Lambrechts de 16de maart 1941, in zijn functie van VNV-arrondissementsleider, een openbare vergadering van het VNV had bijgewoond. Tijdens deze vergadering kondigde de VNV-leider Staf De Clercq niet enkel aan, dat het VNV van plan was om in samenwerking met de bezetter een militaire eenheid tegen Engeland op te stellen, maar bevestigde hij ook dat Arbeidsorde van het VNV afhing. Grauls, hierin gesteund door de christenen (Cool) en de liberalen (Colle), merkte op dat laatstvermelde stelling in strijd was met de beginselen van de Unie, die boven de partijpolitiek moest staan. Ook dr. Voss was bezorgd om de verhouding VNV-Arbeidsorde, en verzocht Lambrechts de band tussen beide in het openbaar niet te beklemtonen om de traditionele vakbonden niet voor het hoofd te stoten. Nochtans ging Lambrechts ook nog nadien ermee voort de VNV-leiding vóór het nemen van een belangrijke beslissing te raadplegen. Staf De Clercq en zijn rechterhand, Hendrik Elias, tafelden enkele keren te Brussel met dr. Voss en zijn medewerkers, niet enkel uit gastronomische belangstelling, maar ook om Unie-aangelegenheden te bespreken. Daarbij komt nog, dat het VNV zich bij vele vakbondsleiders van een andere strekking bijzonder gehaat had gemaakt, doordat VNV-arrondissementsleiders met toestemming van Voss de 14de december 1940 een rondschrijven aan hun leden stuurden, waarin gevraagd werd inlichtingen in te winnen over de houding van vakbondsleiders uit het gewest tegenover Duitsland, tegenover het VNV en tegenover het nationaal-socialisme. Dit rondschrijven bleef voor kringen buiten het VNV geen geheim, zoals het evenmin een geheim bleef dat de resultaten van deze enquête in maart 1941 aan de bezettende overheid werden medegedeeld.

Arbeidsorde pruilt

Hoewel Arbeidsorde niets onverlet liet om de bezetter ter wille te zijn, kreeg zij toch haar zin niet. Hoezeer haar leiders en die van het VNV ook erop aandrongen dat de Unie een echte leider, uiteraard van VNV-strekking, zou krijgen, en dat Arbeidsorde als het Vlaamse Arbeidsfront naar Duits model zou worden erkend, bleef dr. Voss uit tactische overwegingen onvermurwbaar. Hij ging ervan uit, en waarschijnlijk terecht, dat de Unie als een kaartenhuisje zou ineenstorten, indien hij ten gunste van Arbeidsorde kleur zou bekennen. Hij wilde vooral het BVV niet verliezen, want dit verbond had het grootste aantal leden en het was op de koop toe socialistisch, wat in het nazi-propagandakraam best paste. Vooral om de christenen niet voor het hoofd te stoten, duldde hij dat de fusie van centrales en vakbondsbezit door het Comité der Acht op de lange baan werd geschoven. Ondanks de grootsprakerigheid van Arbeidsorde naar buiten uit, was de beweging onbeduidend gebleven. Per 20 januari 1941 telde Arbeidsorde volgens haar eigen verklaringen aan de Dienststelle Hellwig slechts 47.647 leden, van wie 16.000 in de sector van het Rijkspersoneel (het VNV, ‘staatsdragende partij’, kon posten uitdelen). Met deze naakte cijfers voor ogen kon Voss moeilijk tot een ander besluit komen dat datgene wat hij de 15de april 1941 aan Lambrechts mededeelde: ‘Tot dusver is onze politiek hier niet de macht aan een

oppositiegroep (hij bedoelde VNV-Arbeidsorde) te geven, die het volk niet achter zich heeft, - gij weet dat - (...). Als wij U alleen moesten laten doen, dan zegt men van U dat gij werktuigen in onze handen zijt; dan kunt gij het onmogelijk halen.' Wel was Voss bereid Arbeidsorde een kans te geven uitbreiding te nemen, maar daartoe beperkte zich zijn bereidheid. Een uitgebreid memorandum, dat de 28ste maart 1941 door Delvo en Lambrechts aan de leider van de Auslandsorganisation van de NSDAP voor België, Adolf Schultze, werd overhandigd, en waarvan een herziene versie de 11de april 1941 door Staf De Clercq buiten medeweten van Voss aan Reeder zelf werd overgemaakt, bracht evenmin aarde aan de dijk. Nochtans werden hier de grote middelen aangewend. Vermoed mag worden

dat Arbeidsorde via Schultze hoopte de Rijksleiding van de NSDAP, waarvan het Deutsche Arbeitsfront afhing, te beïnvloeden en aldus dr. Voss, zelf lid van de NSDAP en het DAF, onder druk te zetten. Ook vanwege socialistische en christelijke zijde bleven moeilijkheden niet uit. Een probleem m.b.t. de socialisten bestond erin, dat sommige centrales in hun geheel, andere in sommige gewesten, niet tot de Unie waren toegetreden. De Dienststelle Hellwig trachtte de weerbarstige leiders nog voor zich te winnen, maar toen dat niet lukte, plaatste zij nieuwe leiders aan het hoofd van deze centrales. Reacties hierop bleven niet uit; al gauw verschenen pamfletten tegen de 'verraders'. Andere centrales (deze van de mijnwerkers bijv.) staakten begin 1941 reeds hun medewerking aan de fusiecomités.

De processie van Echternach

De moeilijkheden van christelijke zijde kwamen vooral van de ACV-leiders, die wel tot de Unie waren toegetreden. De 11de maart verwierpen zij de fusie van centrales en vermogens. Deze beslissing werd de 4de april 1941 schriftelijk door het ACV aan de voorzitter van het Comité der Acht medegedeeld. 'Na vier maanden ondervinding, zo luidde de brief, stelt het ACV vast dat de poging, om nu tot een eenheidsorganisatie te komen, mislukt is, en dat verder gaan op de ingeslagen weg gevaar biedt dat de arbeiders zich van de vakbeweging zullen afkeren'. Het ACV oordeelde nochtans dat de arbeiders niet aan hun lot mochten worden overgelaten, en verklaarde zich alsnog bereid tot 'een georganiseerde samenwerking waardoor de strijd tussen de arbeiderssyndikaten wordt uitgeschakeld, de organisaties naar buiten als een eenheid optreden, zonder dat nochtans aan hun zelfstandigheid wordt geraakt.' In de ogen van socialisten en Arbeidsorde was deze beslissing een openlijke blijk van het dubbel spel van de christenen. Sommigen zagen erin de hand van het aartsbisdom; nog anderen, onder wie ACV-voorzitter Pauwels zelf, schreef deze stap terug o.m. aan de evolutie van de oorlogsgebeurtenissen toe. De Dienststelle Hellwig reageerde door een Duitse waarnemer ('Beobachter') bij het ACV aan te stellen, aan wie alle beslissingen van enig belang moesten worden voorgelegd. Voor het overige zou volgens Voss - en hij bedoelde het wellicht zelfs niet ironisch - het ACV zijn zelfstandigheid behouden... Ook bij de andere vakbonden werd een Duitse waarnemer aangesteld, maar bij Arbeidsorde was dat louter voor de vorm.

Eveneens in de lente van 1941 weigerden sommige socialistische centrales nog langer aan de vergaderingen van de fusiecomités mee te werken. Bezwaren werden vooral geuit tegen de aanwezigheid van Duitsers op deze vergaderingen. Ook de Unieleiders zelf hadden hiertegen reeds de 19de februari 1941 bij dr. Voss geprotesteerd en dit een ernstige 'psychologische fout' genoemd. Zelfs dr. Voss zag zich in april 1941 verplicht de leider van Arbeidsorde, Lambrechts, gelijk te geven, toen deze zegde dat de Unie nog niets gepresteerd had. Of toch: Voss was er eigenlijk reeds mee tevreden dat de Unie door haar bestaan alleen de onwilligen belet had zich te roeren.

Tijdens de zomer 1941 nam de evolutie een versnelde wending. De 7de augustus 1941, na nieuwe vertragingsmaneuvers vanwege het ACV inzake het vastleggen van de eenheidsbijdrage voor de Unie, werden Cool en Roscam door dr. Voss uit hun

functie in het Comité der Acht ontzet. Elke vakbondsactiviteit was hun voortaan verboden. Jozef De Ridder, secretaris van de Landelijke Bediendencentrale van het ACV, maar reeds vóór de oorlog een overtuigd nationaal-socialist en sinds einde 1940 lid van de Algemene SS-Vlaanderen, werd aangesteld tot beheerder-commissaris van het ACV, of wat daarvan na het gedwongen vertrek van Cool en Roscam nog overbleef. Dat was na enkele maanden niet veel meer dan enkele duizenden leden. Van juni 1941 af begonnen ook socialisten zich bij trosjes terug te trekken. Zulks was o.m. het geval voor de socialistische centrale van textielarbeiders, van de kledingsnijverheid en van afdelingen van het Nationaal Bediendensyndicaat. Zij waren van oordeel dat de Unie toch niets kon doen voor de arbeiders, en dat de steeds groter wordende invloed van Arbeidsorde de Unie hoe langer hoe meer in Duits vaarwater bracht.

Schot in de zaak

In augustus 1941 kreeg de structuur van de Unie een vastere vorm. Er werd overgegaan tot de oprichting van gewestelijke interprofessionele afdelingen, die nu eindelijk de fusie van de centrales moesten tot stand brengen. In november 1941 deelde de Unie mede dat 17 Vlaamse en 7 Waalse centrales zouden opgericht worden. Alleen deze cijfers wijzen er reeds op dat de Unie, alle verhoudingen in acht genomen, veel meer leden in Vlaanderen dan in Wallonië telde.

In augustus 1941 werd het Comité der Acht gereorganiseerd. De ACV-ers Cool en Roscam werden vervangen door Paul Lacroix en Jozef De Ridder. Karel Lambrechts, ontgoocheld over de wijze waarop de Dienststelle Hellwig zijn organisatie, Arbeidsorde, in toom had gehouden, vertrok naar Duitsland om er de Vlaamse arbeiders sociaal en ideologisch bij te staan (te 'betreuen', zoals dat toen heette). Hij werd vervangen door Edgard Delvo, de gewezen socialist die in de zomer van 1940 in de Raad van Leiding van het VNV was opgenomen. Arbeidsorde had hem reeds in november 1940 in het Comité der Acht willen loodsen, maar de socialisten hadden toen een stokje hiervoor kunnen steken. Grauls bleef voorzitter. Tot algemeen secretaris voor Vlaanderen werd Marcel De Ridder (VNV) aangesteld, terwijl dezelfde functie in Wallonië werd toegewezen aan de gewezen socialist Paul Garain, een aanhanger van De Man, die via een omweg bij het Verdinaso in 1941 Rexist was geworden. Ook voor vele socialisten gingen de ogen open: zij behielden nog wel het voorzitterschap, maar moesten vaststellen dat de twee algemene secretarissen tot uitgesproken Nieuwe Orde-bewegingen behoorden. Het streven van Delvo naar een Vlaams Arbeidsfront naar Duits model en diens nationaal-socialistische overtuiging was niemand onbekend. In feite had hij reeds opvallend vroeg in Volk en Staat van 11 december 1940 zijn toekomstig actieprogramma in de Unie kenbaar gemaakt, wat vele socialisten als een vloek in het oor moet hebben geklonken: 'Het syndikalisme was een raderwerk van een verworven maatschappijvorm (...) Er moet nu absoluut gebroken worden met de voorbijgestreefde ideologieën van een ondergaand tijdvak, een einde worden gemaakt (...) aan de verderfelijke leer van de klassenstrijd'. De UHGA moest 'doelbewust de nationaal-socialistische economische politiek dienen'.

Een eerste negatieve balans

De 16de februari 1942 besliste het Comité der Acht dat het zijn werking kon stopzetten, omdat in elk arrondissement nu een interprofessioneel bureau van de Unie bestond, en bovendien de nog aangesloten vakverenigingen tot eenheidscentrales waren samengesmolten. Er werd een Directorium van de Unie aangesteld, bestaande uit Victor Grauls, Jozef De Ridder, Marcel De Ridder, Paul Garain, Henri Caprasse, Paul Lacroix, Albert Bytebier en Alfons Colle. Laatstgenoemde bedankte echter voor de eer. Het Directorium was maar een kort leven beschoren, tot einde maart 1942 wanneer de Duitsers Delvo tot werkelijke 'leider' met vrijwel onbeperkte bevoegdheid aanstelden. Met deze ingreep zal achter het eerste stadium van de ontwikkeling van de Unie een punt worden gezet. Een voorlopige balans van de resultaten van de Unie

per 1 april 1942 biedt een ver van schitterend beeld. De Unie telde amper iets meer dan 110.000 leden, van wie 95.000 in Vlaanderen (Brussel inbegrepen) en slechts 17.000 in Wallonië. In Vlaanderen lagen de zwaartepunten te Antwerpen (30.000 leden) en te Gent (22.000, leden). In de Borinage kon de Unie op 4.500 aangeslotenen rekenen, terwijl in het zwaar geïndustrialiseerde Luik slechts 900 arbeiders lid van de Unie waren!

Ook op het vlak van de sociale politiek kon de Unie niet op grootse verwezenlijkingen bogen. De algemene loonsverhoging met 8%, die in april 1941 werd doorgevoerd, was niet het werk van de Unie, maar in grote mate van De Man en de Duitsers. De Unie werd bij de voorbereidende besprekingen hiervan nauwelijks betrokken. Secretaris-generaal Verwilghen, die aanvankelijk de Unie gunstig gezind was, nam steeds maar meer afstand ervan. Enkel bij de gevolmachtigde voor de Arbeid, de VNV-er Leo Wouters, vond de Unie steun in de Belgische bestuursorganen. De werkgevers, die in 1940

nochtans het verdwijnen van de ‘politieke vakbonden’ hadden toegejuicht, waren met de Unie niet ingenomen, en weigerden vaak genoeg ermee samen te werken. Eén van de redenen hiervoor komt wellicht hierop neer, dat de Unie door haar gering ledenaantal in feite niet als de vertegenwoordigster van de arbeidersklasse kon beschouwd worden. Geheel in de lijn van haar opzet en van de Duitse eisen weigerde de Unie de spontane stakingen te steunen, die in de loop van 1941 vooral in Wallonië uitbraken en die nochtans verbetering van het lot van de arbeiders beoogden. Wanneer in november 1941 sommige tekenen erop wezen, dat arbeiders uit bepaalde bedrijven erop aanstuurden de 11de november niet te werken, oordeelde de voorzitter van de Unie, Grauls, het nodig dr. Voss hierover in te lichten, met het verzoek dat de bezettende overheid in alle bedrijven zou bekend maken dat de 11de november een gewone werkdag was. Daarbij komt nog dat vakbondsleiders, die van meet af aan geweigerd hadden tot de Unie toe te treden, en andere die de Unie verlaten hadden, niet nalieten hun leden met ondergrondse anti-Uniepropaganda te bewerken en de Unie als een Duitse instelling te brandmerken. Al deze omstandigheden samen verklaren wellicht voldoende waarom de Unie in 1942 nog minder dan bij de stichting een succes kon genoemd worden.

De werkgevers keren de Unie de rug toe

De Duitse bezetters hadden van bij de aanvang één groot doel voor ogen: het Belgisch economisch en demografisch potentieel tot het uiterste in de Duitse oorlogsvoering in te schakelen. In dit plan moest de Unie een belangrijke rol vervullen.

Zoals ook al eerder duidelijk werd, weigerde het Belgisch patronaat bijna eensgezind elk contact met de Unie. In de schoot van de bedrijven onderhandelden de werkgevers met de vroegere vakbondsleiders of met de rechtstreekse vertegenwoordigers van het personeel. Nochtans was de inschakeling van de werkgeversorganisaties in de Unie voor laatstvermelde van levensbelang wilde zij tegenover de arbeiders doen blijken, dat zij zich voor een loonpolitiek inzette. Die poging liep evenwel op een sisser uit. De Unie kon de Duitsers niet ertoe bewegen de patroonsorganisaties ‘gleichzuschalten’ en hen in een Front van de Arbeid in te lijven. De tegenstand kwam duidelijk aan het licht toen de grootste overkoepelende werkgeversorganisatie, het Centraal Nijverheidscomité, beter bekend als het Comité Central Industriel (CCI), ertoe werd uitgenodigd afgevaardigden aan te duiden om met de Unie-vertegenwoordigers zitting te nemen in Comités van Sociale Deskundigen, die bij besluit van 21 juni 1941 waren opgericht. Deze comités moesten in de ogen van de Duitse overheid een verdere stap naar het DAF-model betekenen. Zij moesten de paritaire commissie vervangen, die vóór mei '40 vertegenwoordigers van vakbonden en patronaat samenbrachten om over collectieve arbeidsovereenkomsten, lonen, werkvoorwaarden enz. te onderhandelen. De nieuwe comités moesten o.l.v. ambtenaren van de arbeidsreglementering afgevaardigden van het patronaat en de Unie omvatten.

In een rondschrijven van 21 augustus 1941 oordeelde het CCI, dat het samen met vertegenwoordigers van de Unie geen zitting in de schoot van deze comités kon nemen, omdat volgens hoe langer hoe meer berichten uit alle bedrijfstakken en streken

de Unie niet als de ware vertegenwoordiging van de arbeiders kon beschouwd worden, hetgeen begrijpelijk was gezien het dungezaaid ledenbestand van de Unie... Het CCI oordeelde dat besprekingen met de door de Unie aangewezen sociale deskundigen volkomen nutteloos waren, dat daardoor bij de arbeiders verkeerde indrukken konden ontstaan, dat zulks zeker zou ingaan tegen de politiek van goede verstandhouding met hun personeelsleden, wat het als zijn eerste zorg beschouwde, dat zelfs wanneer de algemene gevolmachtigde voor arbeidsreglementering afzonderlijk de patronaats- en arbeidsdeskundigen zou raadplegen om zelf besluiten te trekken, hieruit scheve toestanden zouden kunnen voortvloeien, die nadelig zouden zijn voor de verstandhouding in de bedrijven. Het CCI achtte het daarom onmogelijk enige kandidatuurstelling voor patronale sociale deskundigen in te dienen.

De Unie reageerde op deze beslissing doordat zij de patroons vergeleek met agitatoren van

1

2

3

4

5

6

7

8

(1) Van links naar rechts: Marcel De Ridder (Arbeidsorde), Dr. Voss (Dienststelle Hellwig), Edgard Delvo (leider van de Unie) en Albert Bijtebier. (2) Victor Leemans, één van de drijvende krachten achter Arbeidsorde. (3) Victor Grauls, eerste leider van de Unie. (4) Alfons Colle, trad namens de liberale vakbond toe tot de Unie en nam ontslag begin 1942. (5) Zijn zoon Armand Colle. (6) Marcel De Ridder, algemeen secretaris van de Unie. (7) Karel Lambrechts van Arbeidsorde. (8) August Cool, algemeen secretaris van het ACV, werd in augustus 1941 uit de Unie gezet.

alle mogelijke slag, die de totstandkoming van ‘een ware gemeenschapsgeest’ verhinderden en in deze moeilijke tijden de klassenstrijd aanwakkerden. Ook Dr. Voss maakte de 14de oktober 1941 zijn beklag erover dat het aantal tegenstanders van de Unie aanzienlijk was: ‘Niet alleen de attentisten en de oude partijpolitici, maar ook en vooral de werkgeversorganisatie (CCI) vrezen een eenheidsorganisatie, omdat zij geloven dat hun eigenzuchtige oogmerken het best worden gediend door een zwakke en versplinterde arbeidsvertegenwoordiging en nog beter wanneer deze zelfs niet zou bestaan’.

Aangezien de Unie niet erin geslaagd was de werkgeversorganisatie tot daadwerkelijke medewerking te beroepen, gooide de Unie in de tweede helft van 1942 het dan maar over een andere boeg. Zij trachtte via een omweg, nl. door het aanstellen van vertrouwensmannen in de bedrijven, invloed op de werkgevers te verkrijgen. Bij bedrijven onder Duitse leiding werd enig resultaat geboekt, doch in de bedrijven onder Belgische leiding stuitte de Unie op grote tegenstand en liep uiteindelijk alles op een volledige mislukking uit. De grote meerderheid der werkgevers schuwde officiële medewerking met de Unie, hetzij uit voorzichtigheid of uit vrees voor represailles, hetzij uit opportunisme wegens de ontwikkeling van de politieke en militaire toestand. Vermits de Unie slechts vertrouwensmannen in enkele kleinere bedrijven had kunnen ter plaatse brengen, trachtte de Unie in het tweede kwartaal van 1943 haar heil in een besluit van de Belgische overheid te zoeken. De Belgische secretarissen-generaal, die weliswaar in de grond het stelsel van de vertrouwensmannen gemachtigd hadden, wilden evenwel de invoering ervan aan de vrije wil van de werkgevers overlaten en verwierpen de uitvaardiging van een besluit terzake ‘vooral wegens de daarin voorziene deelname van de Unie’.

Er bleef de Unie toen nog als enige mogelijkheid over het stelsel van de vertrouwensmannen door een Duitse verordening te doen invoeren, doch daartegenover stond de overweging van het MB, dat de Unie dan ‘openlijk als Duitse organisatie zou beschouwd worden’. Bovendien speelde bij de Duitsers de bedenking, dat de werkgevers, op wier goede wil men uiteindelijk was aangewezen, daardoor tot nog grotere weerstand zouden aangezet worden. De Duitsers lieten dan maar het plan varen. De Unie trok tegenover de werkgevers dus bestendig aan het kortste eind. Dit bleek bijvoorbeeld zonder meer uit de Unie-vergadering van de 17de oktober 1943 te Namen over een propaganda-week in september. Er was toen een bezoek gebracht aan 97 werkgevers: bij 24 onder hen was het resultaat nihil, 11 verklaarden zich akkoord om ná de oorlog (sic) mee te werken, 9 zouden het probleem aan hun Raad van Beheer voorleggen, 26 zouden de zaak onderzoeken, 16 ‘toonden sociale bekommernis’, maar een aantal onder hen trok zich achteraf terug, terwijl 11 afwezig bleken.

‘Beveiliging’ van vakbondsvermogen

De mislukking van de pogingen om de werkgevers te doen meewerken deed de Unie in de loop van 1942 duidelijk inzien, dat de invloed van de vroegere vakbonden wellicht kon verdwijnen door niet alleen onwillige vakbondssecretarissen uit te schakelen en de (vele) kleine neutrale vakbonden op te slorpen, maar ook - en vooral

- door het vakbondsvermogen naar de Unie over te hevelen, of te ‘beveiligen’ zoals dat toen werd genoemd.

Daartoe werden door het MB commissarissenbeheerders aangesteld: Jozef De Ridder voor het ACV, Albert Bytebier voor de meeste andere vakbonden. Bytebier had geen vakbondservaring. Tot de 10de mei 1940 was hij secretaris van het politiek bureau van de BWP-afdeling Brussel, en als dusdanig genoot hij het vertrouwen van De Man. Reeds in 1940 was Bytebier als tolk voor de Dienststelle Hellwig opgetreden, toen Dr. Voss weerspannige vakbondsleiders zoals de algemene secretaris van het BVV, Joseph Bondas, bij zich ontbood.

Met het oog op de fusie van de vakbondsvermogens was het echter niet voldoende commissarissen-beheerders aan te stellen. Van meet af aan werd eraan gedacht de Unie rechtspersoonlijkheid toe te kennen. Vóór, en ook na de oorlog, waren vakbonden organismen zonder rechtspersoonlijkheid, maar in september 1941 werd de Unie als vereniging zonder winstoogmerk gesticht. Hierdoor kon de Unie als instel-

ling en voor eigen rekening de vermogens beheren, en kon worden afgezien van het vooroorlogse gebruik dat vakbondsleiders het vermogen in naam van hun centrale beheerden.

De uitvoering van de reeds in december 1940 besliste overdracht van vermogen had in 1941 nauwelijks vooruitgang geboekt en sleepte zich ook in 1942 moeizaam voort. Op grond van de 'Verordening ter beveiliging van het vakbondsvermogen' van de 26ste augustus 1942 besloot het MB de knoop door te hakken en de liquidatie van de vroegere vakbonden en de overdracht van de vakbondsfondsen aan de Unie te bevelen. Na de overdracht van het vermogen werd de betrokken vakbond als ontbonden beschouwd. Zo werden tot maart 1943 56 vakbonden ontbonden. Voor 103 andere vakbonden en 19 maatschappijen werden vermogensbeheerders aangesteld, waardoor zij voortaan geen invloed op het vakbondsleven meer konden uitoefenen. In totaal hebben de vakorganisaties ongeveer 200 miljoen fr. ingebracht. Dit bedrag omvatte echter niet het gehele vermogen van alle vakbonden. Vóór de stichting van de Unie hadden leiders van het BVV een deel van hun vermogen in Frankrijk en later in Engeland in veiligheid gebracht. Ook het ACV had zulks gedaan. De Unie belegde haar vermogen bij voorkeur in filialen van Duitse banken te Brussel, nl. de Hansabank (15 milj. BF.) en de Westbank (23 milj. BF.).

Door de uitschakeling van alle vrije vakverenigingen en hun leiders kwam de Unie meteen tegemoet aan één van de belangrijkste opdrachten van het MB, nl. het Belgisch produktie-apparaat zoveel mogelijk bij de Duitse oorlogsinspanning te betrekken door ervoor te zorgen, dat de arbeiders en bedienden zonder wrijvingen dit proces zouden bevorderen. Voor die opdracht van de Unie had Duitsland heel wat geld veil. Het kwam trouwens niet altijd van het 'Germaanse leidersvolk'. Zo bijv. werd in de boekhouding van de Unie het spoor teruggevonden van een storting per 17 november '42 van 55 miljoen fr. door de Emissiebank op bevel van een Duitse Dienststelle op de postrekening van de Unie. Deze Dienststelle stond in voor het overmaken van de toelagen voor het 'Arbeitsamt' en de 'Germanische Freiwilligen Leitstelle'. De 55 miljoen fr. dienden tot stichting van een Bijzonder Fonds voor Sociale Ondersteuning der gezinnen van arbeiders in Duitsland in geval van ziekte, geboorte enz. Op dat ogenblik konden de Duitsers gul zijn, vermits zij kort tevoren de 24ste augustus 1942 de liquidatie van de 'Kas voor Voorschotten en Leningen' hadden bevolen en dit organisme een boete van maar liefst 65 miljoen fr. hadden opgelegd.

Naar het akkoord met het Belgisch patronaat

De veralgemening van het sociaal overleg was één van de punten die waren vooropgesteld in de ‘Mots d'Ordre Syndicaux’. Op het moment dat deze gepubliceerd werden was er van enige toenadering tot het patronaat nog maar weinig sprake.

Begin september 1940 had het Comité Central Industriel (CCI), het huidige VBO, in een circulaire immers de verdwijning van de vakbonden toegejuicht en een ondernemingsregime voorop gesteld waarbij de arbeiders zouden opgenomen worden in een netwerk van patronale werken met paternalistische inslag. Bovendien bestond er binnen de vakbeweging nogal wat ongenoegen over het feit dat verschillende Belgische industriëlen zonder veel scrupules voor de Duitse oorlogsindustrie produceerden.

Deze houding veranderde toen bepaalde grote industriëlen in de zomer van 1941 te kennen gaven dat zij de klandestiene destiene vakbeweging financieel wilden steunen. Reeds op 11 augustus 1941 had Baron de Launoit, de administrateur-generaal van Ougrée-Marihaye, tijdens een onderhoud met J. Bondas er mee ingestemd om een ‘Comité Consultatif d'Administration’ op te richten ter ondersteuning van het verzet. Op deze wijze zou Baron de Launoit in de loop van de bezetting niet minder dan 3,752,233 F aan vooraanstaande journalisten en vakbondsleiders uit het Luikse en Verviers geven.

Het initiatief van de Launoit bleef geen alleenstaand geval. Ook in Gent hadden enkele industriëlen een groot aandeel in de financiële ondersteuning van vakbondsleiders. Zelfs op nationaal vlak was er interesse. In september of oktober 1941 verklaarde de voorzitter van het CCI, Van der Rest, tegenover J. Bondas dat hij de initiatieven uit Luik en Gent tot het hele land wilde uitbreiden. In januari 1942 kwam Bondas in kontakt met Lampe, de directeur van de ‘Caisse d'Epargne’ en de ‘Caisse d'Assistance et des Prêts’ (CAP), die het met hem over dezelfde kwestie had. Lampe bleek bereid voorschotten toe te kennen aan vakbondsleiders die uit hun ambt waren gezet. Vervolgens werd Bondas ontboden bij Alexandre Galopin, de gouverneur van de Société Générale, die hem eveneens zijn steun toezegde. Zonder er enige voorwaarde aan te verbinden stelde hij aan Bondas een miljoen ter beschikking.

Hierop werd er binnen het BVV een komitee opgericht dat de fondsen zou beheren. In dit komitee zetelden naast J. Bondas, ook L. Major, H. Fuss, J. Huyssen en Decoster, beheerder van het Brusselse Volkshuis. Er werd overeengekomen dat de CAP de voorschotten enkel zou toekennen op vraag van en onder garantie van dit komitee. De betalingen gebeurden maandelijks en konden oplopen tot 80% van het loon van mei 1940. Er werd ongeveer 1.500 F voorzien per persoon, plus een bijkomende vergoeding per gezinslid.

Dat het patronaat de kaart van het verzet koos had vooral te maken met een nuchtere visle op de uiteindelijke afloop van de vijandelijkheden. Vanaf de zomer van 1941 was het immers duidelijk geworden dat de oorlog een uitputtingsoorlog geworden was die uiteindelijk zou bepaald worden door de economische slagkracht van de oorlogvoerende landen. Een Duitse eindoverwinning was dus niet meer zo evident. In die optiek werd de ondersteuning van de klandestiene vakbeweging van het grootste belang. Bovendien kon de hulpverlening aan de vakbonden ook het kommunistisch gevaar indammen. Vooral na de staking der 100.000 was dit een dreigend probleem geworden.

Dit alles had ontegensprekelijk zijn invloed op de verstandhouding tussen de vakbeweging en het patronaat. Een indikatie hiervoor vinden we terug in de houding die het BVV aannam tegenover de economische collaboratie. Daar waar 'Combattre' in mei 1941 nog de handelsbetrekkingen van verschillende Belgische bedrijven (o.w. Ougrée-Marihaye) met Duitsland hekelde, verdween deze kritische houding ten aanzien van de economische collaboratie volledig. In de syndicale sluikpers werd er met geen woord meer over gerept. Alleen in 'Le Monde du Travail' werd er nog af en toe een bedrijf aangeklaagd.

Een tweede gegeven dat een toenadering tot het patronaat in de hand werkte was dat de richtlijnen van het CCI over de organisatie van de patronale werken geen echte navolging kregen. In het kader van hun aanwezigheidspolitiek namen zij wel allerlei initiatieven om de arbeiders te helpen in hun materiële nood, maar van echt paternalisme was hier geen sprake. De direkties bleven onderhandelen met de syndicale delegaties en in de meeste gevallen gebeurde de hulpverlening aan de arbeiders zelfs langs de syndicale delegaties om. Wanneer het patronaat toch enige blijk van paternalisme gaf, dan werd deze houding scherp aangeklaagd. Zo gaf de Federatie der Metaalbewerkers van Luik in januari 1942 zelfs een brochure uit waarin de sociale werken van Baron de Launoit werden aan de kaak gesteld wegens hun paternalistische inspiratie. Ook had het BVV kritiek op de patroons die de vooroorlogse delegees negeerden of aan de delegaties elke syndicale ingesteldheid wilden ontnemen. Tevens werden de arbeiders er voor gewaarschuwd geen lid te worden van de patronale mutualiteiten of van de bedrijfsvakbond USITI, die o.a. in Phénix Works te Luik opnieuw teken van leven gaf. Maar deze gevallen vormden eerder uitzonderingen. Over het algemeen kan gesteld worden dat het patronaat een loyale houding aannam tegenover de arbeiders en hun vakorganizaties.

Een derde element was de weigering van het CCI om in de Comités voor Sociale Experten te zetelen. Deze comités waren bij besluit opgericht op 21 juni 1941 en moesten de vooroorlogse paritaire komitees vervangen. Zij waren samengesteld uit twee raden met konsultatieve bevoegdheid. Een raad voor de afgevaardigden van het patronaat, het CCI, en een raad voor de afgevaardigden van de vakbonden, de UHGA. Van in het begin weigerde het

1

2

3

4

5

6

7

(1) Henri Fuss, de grondlegger van het Sociaal Pact. (2-3) Twee socialistische onderhandelaars bij het Sociaal Pact: de syndicalist Léon Watillon (2) en de voorzitter van de Mutualiteiten, Arthur Jauniaux (3). (4-5) Twee christelijke onderhandelaars bij het Sociaal Pact: ACV-voorzitter Henri Pauwels (4) en Joseph Fafchamps van de Kristene Metaalbewerkers (5). (6-7) Twee patronale onderhandelaars bij het Sociaal Pact: Paul Goldschmidt (6) en Georges Velter (7).

CCI in deze Comités te zetelen. Het vreesde dat deze onder supervisie van de Duitse overheid zouden komen te staan. Bovendien weigerde het CCI te onderhandelen met de UHGA, omdat deze niet representatief was voor de arbeidende bevolking. Voor de klandestiene vakbeweging was dit een welkome steun in haar strijd tegen de Unie.

De Duitse overheid bleef echter aandringen opdat het CCI alsnog zou vertegenwoordigd zijn in de Comités voor Sociale Experten. Hierop werd Paul Goldschmidt, de directeur van het CCI, belast met een informatieopdracht bij verschillende personen onder wie H. Fuss, de gewezen directeur van het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg, Léon Watillon, voor de oorlog nog voorzitter van het BVV te Charleroi, maar sinds de bezetting werkzaam op het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg, Uytroever, de nationale secretaris van het Personeel der Openbare Diensten en Joseph Bondas, de secretaris-generaal van het BVV. Hij maakte hen duidelijk dat indien het CCI toch zou verplicht worden in de Comités voor Sociale Experten te zetelen, het ondergeschikte figuren zou afvaardigen; dit om aan te geven dat het CCI deze Comités niet ernstig nam.

Belangrijk is nu dat uit deze informatieve gesprekken een diskussie is gegroeid over de verhouding tussen het patronaat en de vakbeweging. De kontakten werden gesystematiseerd en uitgebreid en zo is men echte besprekingen beginnen voeren, waarbij het BVV vertegenwoordig werd door J. Bondas en L. Watillon, het ACV door H. Pauwels, het CCI door P. Goldschmidt en Georges Velter, de directeur van Fabrimetal en de overheid door H. Fuss en Henri Grignard, de gewezen directeur van de Rijksdienst voor arbeidsbemiddeling en werkloosheid. Al deze personen behoorden tot het beheerskomitee van de Rijksdienst voor arbeidsbemiddeling en werkloosheld, dat in mei 1941 was ontbonden. Deze besprekingen leidden op 10 april 1942 tot de ondertekening van een akkoord over de paritaire samenwerking: Principes et Methodes de Collaboration Paritaire. Dit zou het eerste luik worden van het in April 1944 afgesloten ‘Ontwerp-akkoord voor sociale solidariteit’, beter bekend als het Sociaal Pakt. Met dit akkoord werd er een compromis gesloten waarbij het patronaat definitief instemde met de erkenning van de vakbeweging en waarbij de vakbeweging zich neerlegde bij de eigendomsverhoudingen in het bedrijf. Konkreet betekende dit o.a. dat de vakbeweging een zeker kontrolerecht in het bedrijf kreeg, maar dat zij in de plaats geen eisen zou stellen inzake nationalizeringen. Het algemeen objektief van dit akkoord was de vrijwaring van de sociale vrede na de oorlog. Vooral in een periode van wederopbouw, en met het vooruitzicht van een toegenomen kommunistische aanwezigheid, was dit probleem van het grootste belang.

Rik Hemmeryckx: *De Centrale der Metaalbewerkers in de klandestiniteit*, in: CMB-Inform, november-december 1987

Uitzuivering aan de top

Ondertussen roerde het ook aan de top van de Unie. Nu werd door Jozef De Ridder, in het vaarwater van DeVlag en Alg. SS, gepoogd ook de persoon van Grauls zelf uit te schakelen. Tijdens een onderhoud tussen Jef De Ridder en Dr. Messinger werd van Grauls gezegd, dat hij een Belgische strekking liet uitschijnen en dat hij geen nationaal-socialist was, die de nieuwe orde op grond van bloed en ras wilde vestigen. Hoewel Grauls in november '41 in 'Le Nouveau Journal' schreef dat 'honderdduizenden arbeiders in België de legers hielpen ondersteunen, die het lot van Europa aan het smeden waren' konden Jef De Ridder en Dr. Messinger de Duitsers ervan overtuigen dat Grauls een te lauwe verdediger van de Nieuwe Orde was. De 10de december 1941 had Jozef De Ridder aan dr. Voss en Dr. Messinger voorgesteld Grauls gewoonweg uit te schakelen. Dr. Voss meende toen dat zulks evenwel het einde van de Unie zou betekenen, omdat de socialistische vakbondsaanhang dan zou wegblijven... Hij zou het veel diplomatischer aan boord leggen.

Inmiddels waren de voorbije wintermaanden qua aanhang bepaald ongunstig voor de Unie geweest. Begin '42 hadden de meeste vooroorlogse vakbondsleiders, die tot de Unie waren toegetreden, deze verlaten of waren zij eruit verwijderd geworden. Nu de onaanpasbare vroegere vakbondsleiders verwijderd waren, achtten de Duitsers het ogenblik gekomen dat de Unie 'uit de kleurloosheid zou treden en een houding tegenover het tijdsgebeuren zou innemen', m.a.w. rechtstreeks de Duitse belangen zou verdedigen.

De 28ste maart '42 werd de klap op de vuurpijl gegeven. Toen wees Dr. Voss inderdaad het Directorium erop, dat de Unie inzake ledental niet aan de verwachtingen beantwoordde, dat zij weliswaar niet aan één of andere politieke partij mocht aanleunen, maar zich toch ten gunste van Duitsland in het nieuwe Europa zou mogen uitspreken. Hij deelde dan mede dat Grauls als voorzitter had afgedaan en dat deze door Delvo werd vervangen. Dr. Voss zou evenwel zelf erover waken, dat de Unie geen bijhuis van het VNV, waarvan Delvo lid was, zou worden. Hij

stelde nu ook dat de leden van het Directorium met inbegrip van Grauls, van de ‘Leidersstaf’ deel zouden uitmaken. Voorts zette Dr. Voss de definitieve organisatie van de Unie en de door haar te voeren politiek uiteen.

Einde maart '42 werd Delvo door Dr. Voss op de Dienststelle Hellwig te Brussel ontboden. Dr. Hellwig, de Reichsamtsleiter van het DAF, was speciaal uit Berlijn naar Brussel gekomen. In het bijzijn van Dr. Voss bood Hellwig Delvo aan de leiding van de Unie op zich te nemen. Het Comité der Acht, aldus Hellwig, vormde immers geen hechte eenheid, voorzitter Grauls woog niet tegen Delvo op, het ledental van de Unie liep zienderogen achteruit, financieel kende de Unie sterke tegenkanting van de afzonderlijke vakbonden. Hellwig had aan Delvo gedacht, omdat diens standpunten ‘met de Duitse inzichten inzake socialistische beweging strookten’. Als voorwaarden stelde Hellwig: dat Delvo uit de leiding van het VNV ontslag moest nemen - de UHGA zou immers buiten en boven alle politieke partijen staan - dat hij niet aan partijpolitiek mocht doen. Ieder mocht zijn eigen standpunt hebben, ‘als men maar pro was door zijn activiteit’. Voorts dat de Unie zich niet openlijk voor het nationaal-socialisme mocht uitspreken (n.v.d.r. uit vrees voor afschrikking) en dat hij, Delvo, door de Unievooraanstaanden als leider moest erkend worden.

Delvo maakte zijn antwoord afhankelijk van de houding van VNV-leider De Clercq. Deze oordeelde dat het aanbod aanvaarden het beste was wat Delvo voor het VNV kon doen. Onmiddellijk daarop aanvaardde Delvo - de 28ste maart '42 - de hoge functie.

De benoeming van Delvo lokte geen onoverkomelijke moeilijkheden uit. Zo bleef de overgrote meerderheid der secretarissen van de gewestelijke bureaus en vakcentrales haar medewerking aan de Unie voortzetten en ook de verwachte tegenstand in Wallonië bleef uit. Na enkele dagen verscheen Delvo eveneens voor een 30-tal samengeroepen leiders van de bij de Unie aangesloten vakbonden. Hij verklaarde zich ervan bewust, dat zij tot verschillende richtingen behoorden, dat zij op vele punten met hem niet akkoord waren, maar dat zulks hun toch niet moest beletten met hem een proef te wagen. Zonder dat iemand wegging besloot de vergadering met Delvo scheep te gaan. Grauls was op de vergadering niet aanwezig: die was vooraf ervan verwittigd, dat hij leider af was...

Ook had Hendrik De Man nauwelijks een dag na Delvo's aanstelling een protestbrief tot de ‘Très honoré Docteur Voss’ gericht. De Man nam het niet, dat Grauls was vervangen door iemand, die de dag tevoren nog een leidende functie in een politieke partij bekleedde, evenmin dat het Directorium ertoe gedwongen werd inzake buitenlandse politiek positie te kiezen. De Man herinnerde Dr. Voss aan de afspraken: dat de Dienststelle Hellwig zich niet zou bemoeien met het beheer en de leiding van de Unie en zich zou beperken tot hetgeen onder een militaire bezetting als normaal mocht beschouwd worden, dat de Dienststelle zou waken over de politieke neutraliteit van de eenheidsvakorganisatie, dat de keuze van de leiders zou steunen op het ledenaantal en dat de leiding bijgevolg niet in handen van een vertegenwoordiging van een minderheid zou komen. De Man had daarom besloten een einde te maken aan zijn inspanningen om de Unie van de steun der vroegere leiders van de BVV te verzekeren. (De Man had inderdaad de BVV-vooraanstaanden in de Unie-leiding aangeraden op hun post te blijven en te trachten de inopportuniteit van de politieke keuze te doen inzien). Delvo's aanstelling was volgens hem het einde van zijn laatste mogelijkheden tot sociale actie, nadat hij achtereenvolgens Le Travail

had moeten opgeven, in mei '41 verbod van politieke activiteit had gekregen, gevolgd door het verbod om de oprichting van een eenheidspartij voor te bereiden.

Dit verzet tegen Delvo's benoeming betekende de volledige uitschakeling van de invloed die De Man in de Unie, zijn laatste bastion, als boter voor de zon had zien wegsmelten, en meteen zijn definitieve verdwijning van het Belgisch podium. Volkomen ontgoocheld en verbitterd trok deze vooraanstaande 'filosoof van het socialisme', die evenwel niet voor de praktische politiek in de wieg was gelegd, zich in Haute-Savoie als een kluizenaar terug.

Een nieuwe lente en een nieuw geluid

Onder de vele meikevers, die in de lente van '40 plots ontdekten, dat zij eigenlijk nationaal-socialisten waren, had Delvo eigenlijk niet zo'n heel grote bocht moeten nemen.

Delvo was via het Fonds der Meestbegaafden in de Rijksnormaalschool te Gent onderwijzer geworden, maar ging als corrector in de Socialistische Volksdrukkerij aldaar werken, waar hij ‘een geestdriftig elan’ kreeg dank zij vader Anseele, die de bezittende klasse met haar eigen wapens wilde verslaan door oprichting van verbruikers- en produktie-coöperatieven, spaarkassen zoals de Bank van de Arbeid. Een grootse droom die door de vooroorlogse crisis in de afgrond stortte. Dank zij Herman Bouchery werd Delvo Vlaamse secretaris van de Centrale voor Arbeidersopvoeding, lesgever aan de Arbeidershogeschool en lid van vooraanstaande culturele instellingen en vooral fervente volgeling van het als autoritaire democratie en ‘nationaal socialisme’ gebrandmerkte opvattingen van Hendrik De Man alsmede van diens Plan van de Arbeid.

Beslissend voor zijn verdere levensloop was de vriendschap die hij toen aanknoopte met de VNV-er Victor Leemans, waardoor hij zich zoals deze ging uitspreken voor een volks- of eenheidsbeweging en -partij. Dezelfde Leemans was het, die Delvo onmiddellijk na de 18-daagse veldtocht, onder afkeuring door De Man, in de VNV-Volksbeweging en Arbeidsorde binnenloodste. Reeds in september '40 werd Delvo in de VNV-Raad van Leiding opgenomen, waar hij zich meteen thuis voelde ‘alsof ik er sedert jaren had ingestaan’. In Volk en Staat, in De Nationaal-Socialist en andere publikaties gaf hij herhaalde malen blijkt van zijn nationaal-socialistische overtuiging en voerde hij alom propaganda voor de werving van vrijwilligers voor Waffen-SS en Vlaams Legioen.

Terwijl hij in het VNV mee dirigeerde hoorde hij in de tweede helft van '41 de lokroep van de toekomst, toen hij met Kammerhofer van de Duitse Alg. SS een briefwisseling voerde over de wenselijke samenwerking tussen VNV en Alg. SS, toen hij Heydrich voorstelde VNV-leider De Clercq om de toelating te vragen lid van de Alg. SS te mogen worden ten einde de samenwerking tussen beide bewegingen te bevorderen, om niet te zeggen om de SS in het VNV te infiltreren. Gewis niet voor niets betitelde Heydrich hem als ‘onze splijtzwam in het VNV’.

Het nationaal-socialisme en Delvo tonen hun waar gelaat

Voor het Militair Bestuur, in casu de Dienststelle Dr. Hellwig, was het in maart '42 duidelijk geworden, dat de uiteindelijke uitbouw van de Unie ook en voornamelijk afhing van een degelijk en betrouwbaar leiderskader, dat de Duitse belangen niet zou tegenwerken. Voorts moesten de in de Unie georganiseerde arbeiders gewonnen worden voor de Duitse politiek van arbeidsinzet of moesten zij op zijn minst tot een neutrale houding bewogen worden.

In de eerste plaats moest de leiding van de Unie versterkt en door personen bezet worden, die tot enge samenwerking met de Duitse diensten bereid waren. De 16de maart '42 noteerde Reder, dat de tijd rijp was om de Unie, die totdantoe opzettelijk

politieke overwegingen had vermeden om de hoofdzakelijk marxistisch beïnvloede en georganiseerde vakorganisaties zoveel mogelijk zonder spanningen en ledenverlies aan boord te halen, uit haar kleurloosheid te halen, d.w.z. om de Duitse belangen te verdedigen. Delvo was aangesteld om hem de touwtjes in handen te geven, opdat hij het Duitse spel zou kunnen spelen. Delvo had zich volgens Reeder in de Raad van Leiding van het VNV als een man met duidelijke nationaal-socialistische opstelling opgeworpen, vol realiteitszin en tactisch vermogen. Niet alleen had hij bindingen met het vakbondsleven en met het VNV, doch daarenboven stond hij op erg vertrouwelijke voet met de Vlaamse SS en de DeVlag, aldus Reeder. Of zoals Delvo het zelf heeft uitgedrukt: ‘De Duitse instanties hebben mij altijd als een bindteken, een brug, tussen verschillende elkaar vijandige collaborerende formaties beschouwd’. Begin '42 had het MB na overleg met Berlijn Delvo immers ook al aangeboden de leiding van een verruimde politieke eenheidsbeweging in handen te nemen, om zo te voorkomen dat de gefaalde eenheidsbewe-

1

2

3

4

5

6

(1) ‘Feest van de Arbeid’ te Brussel (3 mei 1942). (2) Eén meifeest van de Unie te Mechelen. (3) Edgard Delvo, leider van de Unie sinds 1 april 1942. (4-5) De Unie trachtte de arbeiders te winnen door feesten en voorstellingen in te richten. (6) Opleiding van Unie-kaderleden.

ging VNV zou uitgeschakeld worden en de politieke macht in Vlaanderen aan de DeVlag zou overgedragen worden. Delvo had toen evenwel dit aanbod geweigerd.

De aanstelling van Delvo betekende een keerpunt, een nieuwe etappe in de geschiedenis van de Unie. Deze kreeg een nieuwe impuls en werd als spiegel van het DAF bedoeld als een ware voortplantingshaard voor het nationaal-socialisme. Dat het erom ging de Unie in radicaal pro-Duitse zin te doen positie kiezen, bleek amper twee dagen na Delvo's benoeming. De 30ste maart '42 schreef Delvo aan de leiders der centralen, dat elkeen die leiden wilde moest inzien dat de Duitse zege de voorafgaande onontbeerlijke voorwaarde was voor de herordening en heropleving van de Europese gemeenschap én voor de oplossing van het sociaal vraagstuk. Daarenboven mocht het Directorium geen beslissingen nemen - dat was in strijd met Delvo's leiderschap. Het Directorium was trouwens in feite ontbonden en als leidersstaf aan Delvo onderworpen.

Nadat de Unie eerst een verbond van zelfstandige vakbonden was geworden, die een deel van de door hen ontvangen bijdragen afstonden, vervolgens een centraal organisme met de vakcentralen als onderdelen, dat alle financiële middelen ontving en beheerde, hadden de vakcentrales ten slotte hun laatste greintje zelfstandigheid en hun vroegere betekenis geheel verloren en waren zij vervangen geworden door de gewestelijke bureaus, loutere uitvoeringsdiensten van de uiterst gecentraliseerde Unie, bureaus die op hun beurt naar het model van de Unie - en van de DAF - waren opgebouwd. Toen de invoering van de nieuwe structuur niet naar de zin van de Unie-leiding en van de Duitsers verliep, greep de Dienststelle Hellwig in. Zij kon immers niet dulden dat de vakbondssecretarissen en andere medewerkers nog te veel aan oude begrippen vasthielden en dat er nog een te grote zelfstandige geest rondwaarde. De 2de februari '43 zette Dr. Voss nogmaals uiteen hoe de Unie moest worden uitgebouwd en duidde tevens zelf de verantwoordelijke secretarissen en propagandisten aan.

De Unie was nu volledig in Duits vaarwater. Naar buiten uit bleef evenwel de legende van de Unie als Belgische organisatie behouden. Alleen de directe medewerkers waren van de ware toedracht op de hoogte. De Unie was in feite een organisatie geworden, die zich hoofdzakelijk op het verspreiden van de Nieuwe-Orde-leer toelegde. Zo werden bijv. in het tijdschrift van het departement Studie en Vorming, ‘Synthèse d'action’, meer aandacht aan nationaal-socialisme dan aan de echte functies van de Unie geschonken, waarbij overvloedig uit ‘Mein Kampf’ werd aangehaald. In talrijke Unie-publicaties werden de nationaal-socialistische verwezenlijkingen in Duitsland opgehemeld; de Unie-vooraanstaanden propageerden alom de nieuwe orde, de samenwerking met de bezetter, de eenheidsvakbond, het Arbeidsfront. Door de Studie- en Vormingsdienst van de Unie o.l.v. Jozef De Ridder werden drie à vier scholingskampen per jaar te Schoten (in het SS-opleidingscentrum aldaar) en te Terlaenen (Overijse) ingericht, die in het teken van de nationaal-socialistische leer stonden en ‘waar het nieuwe leiderstype voor de nieuwe arbeidersbeweging wordt geboren.’ Hier werden met ingang van augustus '42 telkens 40 à 60 vakbondsverantwoordelijken van de vroegere vakorganisaties gedurende een week in de nieuwe sociaal-economische opvattingen geschoold.

De vorming omvatte lessen in economie, sociologie, stijl en houding, rassenleer, nationaal-socialistische ideologie, waarbij de slechte werking van de vooroorlogse democratie het zwaar te verduren kreeg en de noodzakelijkheid van een volledige

nieuwe orde werd vooropgesteld. Door de Unie zou worden uitgemaakt of de eisen van de werknemers met het economisch haalbare in de maatschappij overeenstemden, alvorens deze eisen aan de politieke machthebbers voor te leggen. Zoals in Duitsland zou de verplichte nauwe samenwerking tussen kapitalisten en werknemers door bemiddeling van de politieke kringen in de schoot van de bedrijfsgemeenschap en bij toepassing van het leidersbeginsel worden nagestreefd.

Bij dit alles moest op geld niet worden gezien: de afrekeningen gingen toch naar de Propaganda Abteilung, die voor de betaling instond.

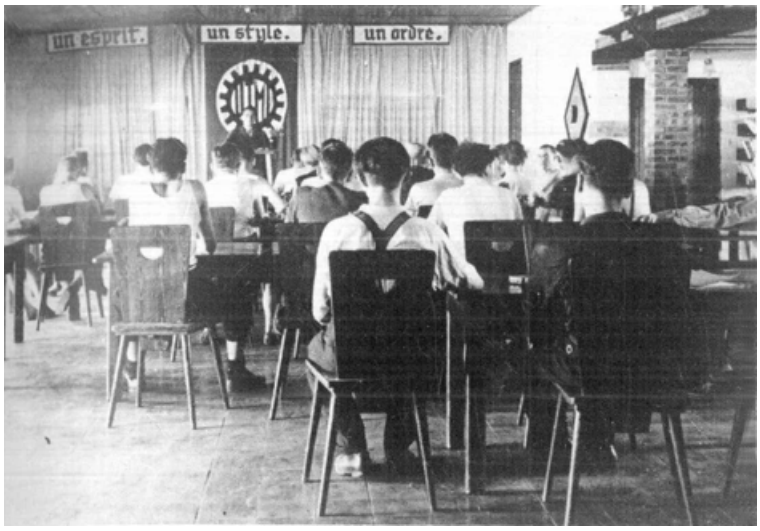

1

2

3

4

5

(1-4) Opleiding van kaderleden van de Unie in Terlanen (Overijse) (5) Propaganda-affiche van de Unie/Utmi (Union des Travailleurs Manuels et Intellectuels).

De Unie en haar zogezegde politieke neutraliteit

Zeer snel na zijn aanstelling als leider van de Unie had Delvo zich over het ledenbestand gebogen. Van de ca. 1 miljoen vooroorlogse vakbondsleden was slechts een fractie bij de Unie ‘aangesloten’. Hoe die aansluiting soms tot stand kwam kan hieruit blijken, dat Jozef De Ridder na het ontslag van Cool en Roscam, de overblijvende ACV-leden - nauwelijks enkele duizenden leden - op eigen houtje, zonder raadpleging van die leden, eenvoudigweg naar de Unie overhevelde. Bovendien wezen enkele stakingen erop, dat zelfs daar waar vroegere vakbonden tot de Unie waren toegetreden, de arbeiders zich niet aan het gezag van de Unie onderwierpen. Aldus trof een algemene staking in de zomer van '42 het mijnbekken van Charleroi. Onder de 150 afgevaardigden van de mijnwerkers, die zich bij de bezetter begaven, bleken er nauwelijks vier de Unie te vertegenwoordigen.

Dat in de Unie niet aan partijpolitiek mocht gedaan worden, is een illustratie van de bekende spreuk: Luister naar mijn woorden, maar kijk niet naar mijn daden. In een brief aan Jef Van de Wiele dd. 22 mei '42 verzocht Delvo om diens medewerking ten einde de Unie in nationaal-socialistische zin te beïnvloeden. Delvo wilde nl. binnen de Unie een militantenorde oprichten en vroeg daartoe de medewerking van de DeVlag. Tevens kwam hij met de vraag op de proppen of Van de Wiele niet zijn DeVlag-leden zou aansporen lid van de Unie te worden. Voor wat hoorde wat... zoals uit de overeenkomst tussen DeVlag en Unie de 2de april '43 tot uiting kwam. Toen werden de bevoegdheden van de Unie en de DeVlag inzake de wereldbeschouwelijke en culturele verzorging van de Vlaamse arbeiders in Vlaanderen afgelijnd en door Dr. Voss, Delvo en Van de Wiele vastgelegd. Zo zou de Unie zich uitsluitend om de sociale verzorging (lonen, verlof enz...) bekommeren, terwijl de DeVlag voor de gehele wereldbeschouwelijke en culturele verzorging zou instaan, alsmede de vrijetijdsbesteding der Vlaamse arbeiders in handen zou nemen. Het werkingsveld van de DeVlag werd hierdoor aanzienlijk uitgebreid.

Hoewel de Unie in '43 op materieel vlak over een volledig monopolie kon beschikken - zij alléén was ertoe gemachtigd de arbeiders te vertegenwoordigen en hun de onderscheiden toelagen en uitkeringen van de mutualiteiten uit te betalen - slaagde de Unie er nochtans niet in haar gering aantal leden op te voeren, zodat zij uiteindelijk tot dwang besloot. Zo wist ‘De Werker’, één van de talrijke klandestiene vakbondsbladen, waarvan de oplage in verregaande mate deze van de Unie-bladen overtrof, in juni '43 te melden, dat de Duitse directie van de Erla-fabrieken op eigen initiatief de Unie-bijdragen van de lonen afhield. In '42 had de Unie een tekort van niet minder dan 7.74 miljoen BF. Deze financiële wantoestand begon maar te verbeteren van het ogenblik af waarop elke Belgische in Duitsland werkende arbeider zonder meer als lid van de Unie werd beschouwd, of die arbeider dat nu al dan niet wenste of ermee akkoord ging.

Met de DAF werd inderdaad de 7de mei '43 overeengekomen dat de bijdrage voor de Unie eenvoudigweg op het loon van alle in Duitsland verblijvende Belgische arbeiders zou worden afgehouden. Het DAF hield de bijdragen af van de wedden en stortte deze per check op de Westbank. Enkel de Unie was voortaan ertoe gemachtigd de belangen van de Belgische arbeiders in Duitsland te vertegenwoordigen. In feite schreven daarom vele Belgische arbeiders de verplichte arbeidsinzet in Duitsland en de wegvoeringen deels aan de Unie toe ... en voerden een nog heviger verzet. Dit

had Delvo al in november '42 voorzien, toen de verplichte inzet van Belgische arbeiders in Duitsland was ingevoerd. Hij had hiertegen schriftelijk geprotesteerd, niet uit menslievendheid, maar omdat deze maatregel het bestaan van de Unie in gevaar bracht.

Niettegenstaande al deze pogingen om het ledental toch maar op te drijven, bedroeg dit in '44 nauwelijks 127.000 voor het Vlaamse landsgedeelte met inbegrip van Brussel en amper 23.000 in Wallonië.

Geen loonsverhoging...

Onder de nieuwe gewillige leiding en de nauwgezette Duitse controle werd gepoogd het belangrijkste probleem, dit van de lonen, een oplossing te geven. Midden '42 vormde de oprichting van Comités van Sociale Deskundigen evenwel de enige bijdrage van de Unie. Het MB onderstreepte zelf de moeilijkheid om ‘de arbeiders het gevoel te verschaffen dat hun belangen door de Unie afdoend worden verdedigd, terwijl op dit stuk wegens de economische toestand terughoudendheid voor de Unie geboden is. Opdat de ontevredenheid der arbeiders zou kunnen gelucht worden, mocht het loonvraagstuk bij gelegenheid opnieuw maar dan voorzichtig in dagbladen te berde gebracht worden.’ Overigens zou de mislukking van de Unie het duidelijkst op het vlak van de loonpolitiek tot uiting komen. Reeds van bij het begin der bezetting hadden de prijzen een stijgingsbeweging ingezet, die tijdens de hele duur van de oorlog zou aanhouden; noch de door secretaris-generaal Delhaye in juni en juli '40, uitgevaardigde rembesluiten, noch het in augustus '40 in het leven geroepen Commissariaat voor Prijzen en Lonen, de enige instelling die verhogingen kon toestaan, konden de wervelwind van de prijsstijgingen tot meer dan 150% beletten.

De enige loonpolitiek die mocht gevoerd worden beoogde enkel de loonstop. De politiek van hoge prijzen en lage lonen was erop gericht de arbeiders zgz. vrijwillig naar Duitsland te drijven. De voedselschaarste dreef hoe langer hoe meer inwoners naar de zwarte markt, waarvan het indexcijfer boven 1.000 lag.

.... maar bonte avonden

De Unie bevond zich ten slotte in een onmogelijke situatie: enerzijds moest zij de belangen van het MB dienen, dat zich herhaald tegen loonsverhoging kantte, en anderzijds kon zij daardoor haar verplichtingen tegenover de arbeiders niet nakomen. Aangezien zij die spanning niet aankon, gooide de Unie het over een andere boeg om de arbeiders toch maar naar zich toe te halen.

Vermits inzake loonaanpassing toch geen heil te verwachten was legde de Unie zich op andere gebieden toe, vooral op de ‘Betreuung’, d.w.z. de begeleiding van de arbeiders en van de gezinnen van de in Duitsland werkende arbeiders, wilde zij ook haar laatste aanhang niet verliezen. In overeenstemming met en o.l.v. de Propaganda-Abteilung werden tal van feesten ingericht voor Unie-leden en hun gezin, voor hun kinderen, voor de gezinnen van arbeiders in Duitsland. Naar het voorbeeld van de DAF gaf zij werkpauze-concerten in bedrijven, waarvan de leiding in Duitse handen of bij bedrijfshoofden lag, die voor het nazisme gewonnen waren. In april '42 werd ‘Arbeid en Vreugde’ in Vlaanderen en ‘Joie et Travail’ in Wallonië opgericht, die naar het voorbeeld van de in '34 in nazi-Duitland opgerichte ‘Kraft durch Freude’ de culturele verzorging van de arbeiders m.a.w. de propaganda op zich moest nemen: door het inrichten van familiefeesten voor arbeiders in Belgische en van music-hall-voorstellingen voor Belgische arbeiders in Duitsland dienden de arbeiders en hun gezinnen in nationaal-socialistische zin beïnvloed, moest propaganda gemaakt voor de Unie in het algemeen en voor de aanwerving van arbeiders voor Duitsland in het bijzonder. Daartoe stelde de DeVlag haar organisatie van de Vlaamse

afdeling ter beschikking. Voor dit alles ontvingen Arbeid en Vreugde en haar Waalse evenknie toelagen van de Propaganda Abteilung.

In mei '42 slaagde de Unie erin van het MB te bekomen, dat zij officieel met de waarneming der belangen van de arbeiders en hun gezinnen werd belast.

Op de vlucht

Het was dus helemaal niet verwonderlijk, dat de Unie-vooraanstaanden zoals het overgrote deel van de collaborateurs bij het naderen van de geallieerde troepen voor de vlucht naar Duitsland kozen of onderdoken. Ook voor de Unie werd bewaarheid wat het VNV van bij het begin tot het einde in Volk en Staat had verkondigd: ‘Wij staan of vallen met Duitschland’.

Een paar Unie-vooraanstaanden, de ‘vastberadenen en hardnekkigen’ zoals Delvo en Jozef

De Ridder waren ook na september '44 in Duitsland nog actief. Delvo werd in de Landsleiding tot gevolmachtigde voor sociaal-economische aangelegenheden aangesteld en Jef De Ridder werd zijn onmiddellijke medewerker.

Reeds met het binnenrukken van de geallieerden was de Unie als een kaartenhuisje ineengezakt. In de maanden na de bevrijding werd tot de materiële en morele liquidatie van de Unie overgegaan. De materiële liquidatie bood geen overdreven problemen: afgezien van de ca. 2 miljoen die Delvo had meegenomen, was de achtergelaten boekhouding voor de rest tip top in orde. De morele liquidatie bood evenmin problemen: sommige stichters van de Unie, leden van het ‘comité van Acht’ werden op administratief vlak vrijgesproken, lidmaatschap van de Unie vóór 1 april '42 was immers niet strafbaar gesteld (Besluit van de Regent dd. 6 augustus 1945).

Stille waters, diepe gronden: het patronaat tijdens de bezetting
E. Verhoeyen

Tijdens de bezetting werden in de clandestiniteit de grondslagen gelegd van wat wellicht de belangrijkste sociale verwezenlijking van deze eeuw mag genoemd worden: de wettelijk gewaarborgde sociale zekerheid.

Het basisdocument hieromtrent kwam begin 1944 tot stand, na langdurige besprekingen tussen werkgevers en syndicalisten, die geweigerd hadden mee te werken met de Unie van Handen Geestesarbeiders.

Maar vóór dit globaal akkoord tussen werkgevers en vakbonden er kwam, was er veel water door Schelde en Maas gevloeid.

Het overgrote deel van het Belgische patronaat was aangesloten bij het Centraal Nijverheidscomité, toen beter bekend als Comité Central Industriel of CCI. Vóór de oorlog groepeerde het CCI een groot aantal bedrijven, die 800.000 werknemers te werk stelden en tussen 8 en 10 miljard frank lonen per jaar uitbetaalden. Het CCI had slechts met tegenzin en noodgedwongen de sociale verworvenheden aanvaard, die de vakbonden na de eerste wereldoorlog en vooral na de grote stakingen van 1936 hadden afgedwongen.

Het Duits verbod van vrije vakbonden en van de werking van de paritaire commissies in de bedrijven uit de zomer van 1940 verheugde het CCI in hoge mate. Het verdwijnen van de ‘kleurvakbonden’, zoals het CCI ze noemde, opende de mogelijkheid om de sociale relaties weer in de oude banen van vóór de eerste wereldoorlog te leiden, toen loonkwesties rechtstreeks tussen werkgever en werknemer werden geregeld, zonder tussenkomst van ‘lastige’ vakbonden. En om als het ware de daad bij het woord te voegen stelde het CCI in juni 1940 voor het minimumloon voor arbeiders te verlagen tot het niveau van 1936: 32,- BF per uur in plaats van 40 BF. In de Gentse textielindustrie bijvoorbeeld leidde dit in juli 1940 tot een loonsverlaging met 22%.

Een ander voorstel van het CCI tot afschaffing van de sociale wetgeving stuitte op verzet van de secretarissen-generaal en vooral van secretaris-generaal van Arbeid Verwilghen. Deze liet het CCI weten dat daarvan geen sprake kon zijn, waarop het CCI op 16 juli 1940 antwoordde dat het zich ‘met spijt’ bij deze overheidsbeslissing neerlegde aangezien ze wel definitief leek. Zelfs het Duits Militair Bestuur vond de houding van het CCI wat al te gortig, en blokkeerde de lonen op het niveau van mei 1940, niet zozeer uit sociaal gevoel als wel om sociale onrust te vermijden, en om vrijwillige arbeiders naar Duitsland te lokken.

Deze politiek van sociale afbraak van het CCI werd door de katholieke werkgeversorganisatie, verenigd in het Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers, afgekeurd als ‘stelselmatige proletarisatiepolitiek’. Ook Alexandre Galopin, goeverneur van de Société Générale, duldde de sociale opstelling van het CCI niet.

Deze afkeuring belette de Vlaamse christelijke werkgeversorganisatie evenwel niet om, in overleg met vertegenwoordigers van de leiding van het Algemeen Christelijk Werkersverbond, het ACW, in augustus 1940 een manifest voor de corporatieve ordening van de maatschappij uit te werken. De tekst ervan werd opgesteld door René Goris. Het manifest droeg een uitgesproken Nieuwe

Orde-stempel: ‘Staatkundig moet het oude partijstelsel worden opgeruimd en het vroegere parlementaire regime hervormd worden op een manier die de volksmedezeggenschap niet uitsluit, die de familie en het bedrijf hun plaats gunt in het organisme van de maatschappij en die de nodige waarborgen moet bieden om de volkshuishouding te vrijwaren tegen de ondernemingen van de grootfinancie.’ Stakingen en lock-outs zouden verboden zijn. Het is duidelijk dat ook belangrijke fracties van de katholieke sociale organisaties van de nieuwe toestand wilden gebruik ma-

ken om het monopolie op sociaal gebied te verwerven.

Het manifest, dat opgesteld werd door René Goris, was voor publikatie bestemd, maar de kardinaal heeft die afgeraden. Het moest als platform dienen voor de oprichting van een Commissariaat-generaal voor de Corporaties, dat onder de bevoegdheid van secretaris-generaal Verwilghen zou ressorteren. Het is slechts één van de vele hervormende initiatieven in de richting van een autoritaire staatsstructuur, toen in ruime kringen werd gedacht dat de Duitse overwinning definitief was en België zich zou moeten aanpassen.

De corporatieve plannen van katholieke zijde en de reactionaire oprispingen van het CCI waren echter geen lang leven beschoren. De Duitsers waren er trouwens niet mee gediend. Het CCI mocht zich dan in 1940 verheugd hebben over het verdwijnen van de zogeheten 'kleurvakbonden', in augustus 1941 wees het definitief elke vorm van samenwerking met de Unie af, met het overigens pertinent argument dat de Unie niet representatief was voor de arbeidersklasse. Merkwaardig genoeg verkozen de werkgevers opnieuw aan te knopen met vroegere vakbondsleiders, die door de Duitsers waren afgezet en vaak illegaal leefden. Dat gebeurde zowel met christelijke syndicalisten, toen zij in augustus 1941 de Unie verlieten, als met socialisten die er nooit bij betrokken waren.

De financiële steun van werkgevers aan door de Duitsers afgezette vakbondsleiders en syndicalisten die clandestien de wederopbouw van de traditionele vakbonden voorbereidden, begon tijdens de zomer van 1941. Deze hulpverlening was wellicht niet belangeloos. De Unie stelde niets voor, was slechts een Duitse creatie en de werkgevers verwachtten dat de vooroorlogse arbeidsverhoudingen na het einde van de oorlog en de Duitse nederlaag zouden hersteld worden. In die zin hadden de werkgevers er alle belang bij het contact met de vroegere vakbonden te behouden en die in zekere zin aan zich te binden. Ging dat contact verloren, dan kon het patronaat na de bevrijding sociale eisen verwachten, die tot een scherpe confrontatie konden leiden.

Het was in de eerste plaats door die diepere grond - de bekommernis om de naoorlog en hun positie daarin - dat de werkgevers zich lieten leiden. Bovendien merkten de werkgevers ook wel dat de traditionele vakbonden zich clandestien bleven organiseren, en dat zij contact met de basis bleven onderhouden. En vanuit die clandestiene traditionele vakbonden duurde de propaganda tegen de Unie onverminderd voort.

Vergeleken met de openlijke klassenstrijdpositie van het CCI tijdens de zomer van 1940, toen de Duitse overwinning scheen vast te staan, vormt de latere houding van het patronaat op haar manier een soort van 'politiek van het minste kwaad' op sociaal vlak: liever klassenverzoening, als het dan toch niet kan zonder vakbonden, dan klassenstrijd. De voorstanders van het sociaal overleg, die vóór de oorlog vooral in de katholieke hoek te vinden waren, haalden het op de 19e eeuwse denkbeelden van de oudere leiders van het CCI, zoals Gustave-Léo Gérard. Hierbij dient dan wel gezegd dat de katholieke werkgevers dit sociaal overleg liever in beroepsorganisaties tot stand hadden gebracht, waarin werkgevers en werknemers uit dezelfde bedrijfstak samen zouden georganiseerd zijn. Een zachte vorm van corporatisme dus.

In plaats daarvan kwam nog tijdens de bezetting clandestien sociaal overleg tot stand. De spilfiguur hierin was de socialist Henri Fuss, die in 1940 door de Duitsers was afgezet als directeur-generaal bij het ministerie van Arbeid. In augustus 1941

nodigde Fuss enkele vakbondsleiders uit in het buitenverblijf van Paul Goldschmidt, directeur van het CCI, in Ohain. Daaruit groeide een informeel contactcomité vakbonden-patronaat.

Henri Fuss had als onderhandelaar een lange ervaring. Hij werd geboren in 1882, en ofschoon overtuigd anti-militarist, nam hij in 1916 dienst als oorlogsvrijwilliger. Van 1920 tot 1936 was hij verbonden aan het Internationaal Arbeidsbureau in Genève. Daarna werd hij directeur-generaal bij het ministerie voor Arbeid en Tewerkstelling. Gedwongen werkloos tijdens de bezetting, werd hij belast met de leiding van het studiebureau van de clandestiene BWP. Hij was mede-auteur van een programma voor een travaillistische partij, schreef in sluikbladen van het Onafhankelijkheidsfront en was lid van het directiecomité van de dienst Socrates, die werkweigeraars steunde. Via de inlichtingendienst Marc stond hij in contact met Londen, vanwaar

hij einde 1943 anderhalf miljoen frank ontving voor hulp aan werkweigeraars en de wederopbouw van de socialistische partij. Onmiddellijk na de oorlog werd hij secretaris-generaal van het ministerie voor Arbeid, nadien voorzitter van de Nationale Arbeidsraad.

De informele gesprekken tussen werkgevers en syndicalisten zijn niet uit de lucht komen vallen. In feite waren zij de voortzetting van het sociaal overleg dat al vóór 1940 op gang was gekomen, veelal onder druk van de arbeidersorganisaties.

Het lijkt wel alsof de bezetting en de lijfelijke ervaring van de dictatuur deze evolutie bespoedigd hebben en dat de syndicalisten er weinig moeite mee hadden om over de reactionaire oprispingen uit de zomer van 1940 heen te stappen. In de relatief stille waters van de clandestiniteit werd meer dan drie jaar lang onderhandeld tussen patronaat en vakbonden, met Henri Fuss als bemiddelaar.

De besprekingen tussen werkgevers en werknemers leidden uiteindelijk tot het opstellen van een 'Ontwerp van akkoord van sociale solidariteit'. De definitieve tekst ervan werd op 24 april 1944 door volgende deelnemers ondertekend: Paul Goldschmidt en Georges Velter namens het CCI, Pierre Vanderrest als economisch expert, en Henri Pauwels als voorzitter van het Algemeen Christelijk Vakverbond. De socialistische deelnemers aan de gesprekken, onder wie Achiel Van Acker en Louis Major, hebben niet ondertekend, omdat zij zich niet wilden binden aan een tekst zonder het advies van hun kameraden te kennen.

De ontwerptekst werd in mei 1944 door toedoen van het Comité Gilles en de inlichtingendienst Clarence naar Londen gestuurd, waar het document ten laatste in juli 1944 aankwam. Dit ontwerpakkoord vormde de basis van het Sociaal Pact, dat door de besluitwet van 28 december 1944 over de sociale zekerheid bekrachtigd werd. Op die manier werd het sociaal overleg geïnstitutionaliseerd.

Ofschoon de werkgevers en werknemers, die aan de gesprekken onder leiding van Henri Fuss deelnamen, niet officieel door hun organisatie gemandateerd waren, vond het Sociaal Pact toch ruime instemming. De katholieke patroonsorganisatie maakte enig voorbehoud, omdat zij te weinig van haar ideeën in het Pact terugvond. Zij had onder meer gewild dat de sociale vrede juridisch afdwingbaar zou zijn, met andere woorden dat de vakbonden rechtspersoonlijkheid zouden hebben en dat stakingen strafrechterlijk konden verboden worden. Toch bood het Pact zowel aan de werkgevers als aan de werknemers voordelen.

De vakbonden werden door de werkgevers erkend als de wettige vertegenwoordigers van de arbeiders, en de werkgevers werden door de vakbonden erkend als de wettige eigenaars van de produktiemiddelen.

Daarbij was nadrukkelijk gesteld dat het ging om representatieve organisaties. Voor de werkgevers betekende dat organisaties die ten minste 200.000 arbeiders te werk stelden. De vakbonden moesten ten minste 200.000 betalende leden tellen. De impliciete bedoeling hierbij was de communisten te weren, die door hun verzetsaureool en het prestige van het Rode Leger hun invloed aanzienlijk hadden uitgebreid. Het anticommunisme, dat eigen was aan het patronaat en de christelijke vakbond, was ook reeds vóór de oorlog ruim verspreid in de socialistische beweging. Dit socialistisch anti-communisme was onder meer gemotiveerd door het feit dat socialisten en communisten zowel op politiek als sociaal vlak om dezelfde sociale groep wierven, nl. de arbeiders. Toch kwam het niet tot een eenheidsvakbond tussen christenen en socialisten, zoals tijdens de bezetting in sommige kringen werd gewenst.

Het zou trouwens niet lang duren alvorens politieke en sociale conflicten - de koningskwestie, de schoolstrijd, de grote staking 60-61 - de twee grote traditionele vakbonden opnieuw met elkaar zouden confronteren. Maar ook deze confrontaties deden geen afbreuk aan de basisovertuiging dat de arbeidsverhoudingen in onderling overleg tussen alle betrokken partijen - de werkgevers, de werknemers en de Staat - moesten geregeld worden.

De tewerkstelling
F. Selleslagh

Bij het begin van de bezetting werd het Duits militair bestuur geconfronteerd met een reeks problemen, waarvan het dringendste zeker de resorptie van de massale werkloosheid was. Eind april 1940 waren er, omwille van de mobilisatie, 'slechts' 150.000 werklozen in België, hetzij 8 procent van de actieve bevolking. Dat aantal steeg begin augustus 1940 tot een half miljoen, wat overeenkwam met een werkloosheidspercentage van 27%. Deze bruuske toename was het gevolg van de demobilisatie van het Belgisch leger en de terugkeer van de vluchtelingen uit Frankrijk.

Die werklozen konden niet onmiddellijk opnieuw aan de slag.

Hiervoor waren er verschillende redenen. Eerst en vooral hadden veel fabrieken onder het oorlogsgeweld geleden en konden na de capitulatie niet direct worden opgestart. Kwam daarbij dat tal van directie- en kaderleden van bedrijven eveneens naar Frankrijk waren uitgeweken en slechts langzaam terugkeerden. Bovendien was er van een normale toevoer van grondstoffen geen sprake en was het verkeersnet totaal ontredderd o.m. door de talloze bruggen die de Britten tijdens hun aftocht hadden opgeblazen. Het is dan ook enigszins begrijpelijk dat de Duitsers door die chaotische toestand geïrriteerd waren. Ze hadden nu wel een klinkende militaire overwinning behaald, maar nu wachtte hen een andere, veel zenuwslopender veldslag. Nu moesten ze inderdaad een ander leger, het geweldige Belgische *Arbeitslosenheer*, te lijf gaan. Want dat leger, al was het niet bewapend, was in hun ogen een ernstige bron van gevaar voor het behoud van rust en orde in het bezette land en het vormde een bedreiging voor het spoedig herstel van een produktieproces dat moest bijdragen tot de versterking van de Duitse oorlogsindustrie. Al in juni 1940 kwam de bezetter op de proppen met een tewerkstellingsplan dat duidelijk in het teken stond van de *Arbeitseinsatz*. Die 'arbeidsinzet' was een typisch nationaal-socialistisch concept dat volledig indruiste tegen de principes van de vrije arbeidsmarkt. Het veronderstelde dat 'het hele arbeidspotentieel van een bevolking van een land centralistisch en volgens staatseconomische en -politieke criteria moet worden gebruikt'. Met deze dirigistische visie in het achterhoofd wilde de bezetter de werkloosheid in België te lijf gaan, enerzijds door het aanzwengelen van de tewerkstelling in het land zelf en, anderzijds, door de werkloze arbeidskrachten ertoe aan te zetten vrijwillig naar Duitsland te gaan werken. In 1940 en 1941 werd in België de tewerkstellingslag op drie fronten gevoerd: door het bedrijfsleven nieuw leven in te blazen, de wederopbouw te stimuleren en door arbeidsplaatsen te creëren bij de *Wehrmacht* en andere Duitse diensten.

De drie takken van de Belgische ekonomie die het vlugst hun vooroorlogse tewerkstellingsniveau bereikten waren de landbouw, de mijnen en de metaalindustrie. Ze werden gevolgd door de bouwnijverheid die, zoals steeds, als motor voor de tewerkstelling in de 'secundaire' sectoren moest dienen. In de agrarische sektor, die vóór de oorlog 100.000 personen tewerkstelde, was de werkloosheid na enkele maanden al nagenoeg verdwenen. Dank zij het milde zomerweer, kon al vrij vlug begonnen worden met de oogst, die in die tijd een zeer arbeidsintensieve bedrijvigheid was. Bovendien konden nog eens duizenden arbeiders worden ingezet om de vele

hectaren landbouwgrond, die om strategische redenen onder water waren gezet, voor de teelt terug te winnen. Ook in de mijnen was de werkloosheid snel opgeslorpt. Ze daalde van 15.172 eenheden in juli 1940 tot 1.800 in november van datzelfde jaar.

In de metaalnijverheid was de opleving weliswaar minder spectaculair, maar zette de daling van de werkloosheid zich nochtans constant

1

2

3

4

5

6

7

(1) In 14-18 werden heel wat fabrieken ontmanteld, en de uitrusting naar Duitsland overgebracht. (2-3) Stof voor uniformen voor het Duits leger. (4) De ‘Cokerie de Tertre’. (5) Textiel (hier vlasverwerking) was erg belangrijk voor de Duitsers. (6) Kantine in een Luikse fabriek. (7) 60% van de Belgische metaalproduktie ging naar Duitsland.

door. In oktober 1940 betrof ze nog 40.403 personen. Dat aantal daalde tot 10.515 in april 1941. Zes maanden later was de werkloosheid in die sector volledig geresorbeerd, vooral door de forse stijging van het aantal Duitse orders die, na 22 juni 1941, het begin van de veldtocht tegen Rusland, bij de Belgische metaalverwerkende industrie werden geplaatst. De relance in de bouwsector verliep eveneens zeer vlot, ongetwijfeld onder het impuls van het commissariaat voor 's Lands Wederopbouw dat in juni 1940 werd opgericht om de oorlogsschade aan gebouwen en wegen te herstellen.

De leiding ervan werd toevertrouwd aan de Secretaris-generaal van Arbeid en Sociale Voorzorg, C. Verwilghen.

De tewerkstelling in de wederopbouw bereikte een hoogtepunt in oktober 1940. Toen waren er 66.638 arbeiders aan het werk om ‘het gewonde land’ op te kalefateren. Daarna daalde dat aantal, tot 25.000 in 1941 en nog slechts 17.000 het jaar daarop. Die vermindering liep parallel met de stijgende vraag naar arbeidskrachten in de Belgische industrie, maar was toch in hoofdzaak te wijten aan de leveringsstop voor bouwmaterialen. Cement, hout, betonijzer, enz. werden inderdaad in 1941 door het Duits militair bestuur bij voorrang aan *kriegswichlige* projecten, zoals de bunkerbouw, toegewezen. Wederopbouw kreeg die onontbeerlijke grondstoffen en benodigdheden dan nog slechts met mondjesmaat toebedeeld.

Tenslotte werden ook de *Wehrmacht* en andere Duitse diensten (*Organisation Todt, Luftgau, Marine, Feldkommandnnturen*, enz.) ingeschakeld in de strijd tegen de werkloosheid. Zo werden talrijke Belgische arbeidskrachten ingezet bij het laden en lossen in havens en stations, om bruggen en wegen voorlopig te herstellen, kanalen van oorlogspuin te ruimen en vliegvelden aan te leggen en te onderhouden, kortom alles wat dringend nodig was om het bezettingsapparaat behoorlijk te laten functioneren. Dat al die logistieke diensten een vrij belangrijke werkgever waren, blijkt uit het aantal bij hen tewerkgestelde ‘autochtone werkkrachten’: op 1 november 1941 waren er dat niet minder dan 152.000!

Het zwaartepunt van die tewerkstelling, en dan vooral bij de *Organisation Todt* (OT), werd in de loop van de bezetting geleidelijk aan verlegd van België naar Noord-Frankrijk. Tot de invoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland, op 6 oktober 1942, gingen tal van Belgische arbeiders vrijwillig naar Noord-Frankrijk werken. Het ging hier om twee categorieën: de traditionele seizoenarbeiders en bouwvakkers. Deze laatsten waren vooral afkomstig uit de grensprovincies Henegouwen en West-Vlaanderen, waar ze door Duitse en Belgische bouwondernemingen waren aangeworven. De meeste Belgische arbeiders vindt men dan in de regio's Duinkerken, Calais, Boulogne en Etaples. Medio 1941 werden belangrijke groepen meer landinwaarts of langs de kusten van Normandië en Bretagne ingezet. Ze leverden er hun spierkracht voor het aanleggen en onderhouden van bunkers, duikbootbasissen, opslagplaatsen voor munitie en vliegvelden. Na 6 oktober 1942 werd dat contingent vrijwilligers aangevuld met verplichte tewerkgestelden en werkweigeraars. Zij werden meestal op de slechtste werven ingezet, met de ergste werken levensvoorwaarden. Veel werkweigeraars lieten zich eveneens clandestien rekruteren door Belgische bouwfirma's die aan de bouw van de *Atlantikwall* meewerkten, want voor hen was een harde job in Frankrijk nog altijd beter dan een verplichte baan in Duitsland. In totaal verbleven er ongeveer 75.000 Belgen in Frankrijk. Het tweede luik van de strijd tegen de werkloosheid was, naast het

bevorderen van de tewerkstelling in België en Noord-Frankrijk, de ‘arbeidsinzet’ in het Derde Rijk. Hierin moet men twee fazen onderscheiden: de vrijwillige tewerkstelling (tot 6 oktober 1942) en, daarna, de verplichte. Met die vrijwillige tewerkstelling sloegen de Duitsers in feite twee vliegen in één klap: ze reduceerden de werkloosheid in België en vulden tegelijk het personeelstekort op in de Duitse industrie, dat in 1939 biezonder akuut was geworden door de mobilisatie en de inval in Polen.

Hoeveel Belgen vrijwillig naar Duitsland zijn vertrokken valt moeilijk precies vast te stellen. Op basis van vooral Duits en wat schaars Belgisch cijfermateriaal mag men aannemen dat er in 1940 ongeveer 90.000 Belgen de grens overschreden om in Duitse fabrieken te gaan werken. Voor de hele periode van vrijwillige tewerkstelling bedraagt dat aantal ongeveer 200.000. De meesten waren echter geen vrijwilligers in de echte betekenis van het woord,

De Herleving van onze Nijverheden

Een vraagstuk van overwegend belang

OM HET BESTAAN VAN DE GEMEENSCHAP TE VERZEKEREN

Het vraagstuk van de herleving van onze nijverheden staat in het teeken van de algemeene belangstelling.

De gebeurtenissen van de laatste weken hebben het ekonomische leven in ons land nagenoeg volledig stilgelegd.

In de eerste plaats komt het er op aan, nu aan de vijandelijkheden op het vasteland een einde is gesteld, uit te zien

De nijverheid verschaft aan een groot gedeelte van de bevolking werk en brood; haar voortbrengselen spijzen den handel, die op zijn beurt een ontzaglijk aantal menschen het dagelijksche bestaan verzekert, rechtstreeks of onrechtstreeks.

Het kan vooralsnog overdreven voorkomen te gewagen van de «herleving» van de Belgische nijverheid, hoewel tal van kenteekens wijzen op een weder-

1

2

3

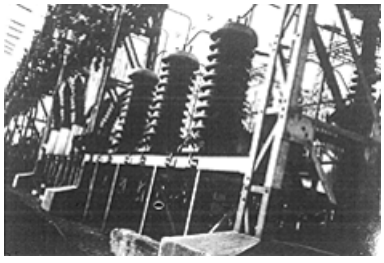

4

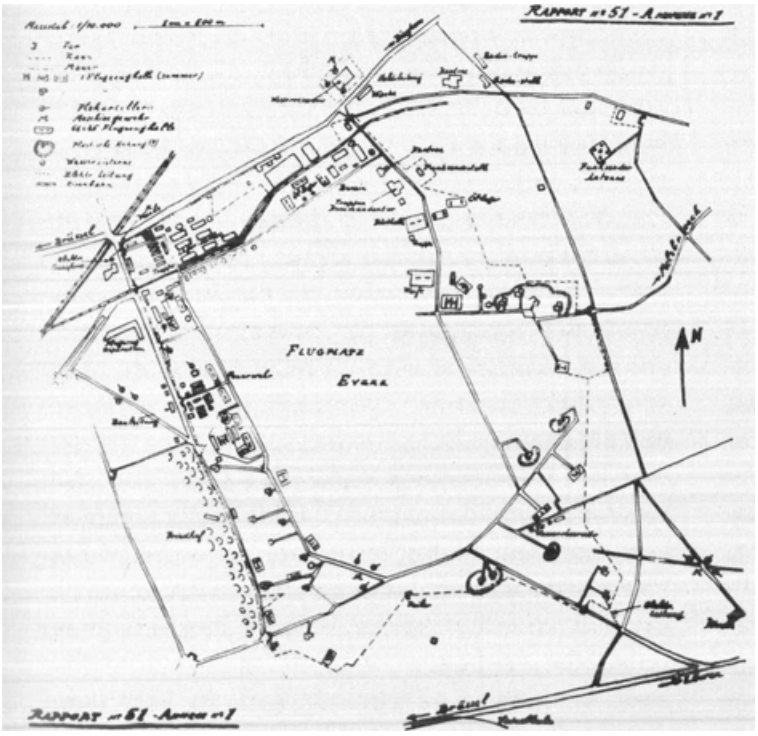

5

(1) In de gecensureerde pers werd de noodzaak van de economische activiteit onderstreept. (2) Vrouwenarbeid in de textiel o.a. voor uniformen voor de Duitse Spoorwegen. (3) De steenkoolmijnen draaiden op volle toeren, vooral in het Kempisch bekken. (4-5) Economische inlichtingen die naar Londen werden gestuurd (4: transformatoren in Bressoux; 5: plan van het vliegveld van Evere). Mogelijke doelwitten van geallieerde bombardemen ten.

maar werden uit noodzaak, ‘om den brode’, daartoe gedreven. Laten we een concreet voorbeeld nemen van een 46-jarige man uit een Brabants dorp. Vóór de oorlog was hij handlanger in een Vilvoords metaalbedrijf. Zijn vrouw (43 jaar) oefende geen beroep uit en zorgde voor de drie kinderen van het huisgezin. Na de capitulatie werd de man werkloos en moest het dan maar proberen te stellen met het steungeld van de Commissie van Openbare Onderstand, te weinig om van te leven, teveel om van te sterven. De man zoekt wel degelijk werk, maar wordt overal doorgestuurd. Tijdens een gesprek in een café, laat hij zich door de Duitsgezinde gemeentesecretaris bepraten en gaat naar de *Werbestelle*. Hij tekent er een contract voor zes maanden en vertrekt naar Duitsland. Twee maanden stelt hij het er goed, daarna wordt hij naar een ander bedrijf overgeplaatst en werkt daar aan een lager loon en in veel slechtere omstandigheden. Na vier maanden pleegt hij contractbreuk en keert naar België terug. Twee jaar later, in 1942, vertrekt hij opnieuw naar Duitsland, maar dan als verplicht tewerkgestelde.

De motor van de *Arbeitseinsatz* was de *Gruppe* VII (*Arbeitseinsatz und Sozialwesen*) van de *Wirtschaftsabteilung* (afdeling economie) die in de schoot van het militair bestuur was opgericht. Later, tijdens de verplichte tewerkstelling in Duitsland, zou die *Gruppe* VII uitgroeien tot een zelfstandige *Abteilung Arbeit*. In die *Gruppe* waren er verschillende *Referaten* die elk een bepaald aspect van de tewerkstellingspolitiek onder hun bevoegdheid hadden. Op een lager niveau waren er de *Arbeitseinsatzreferenten*. Zij werden bij de *Ober*- en *Feldkommandanturen* gedetacheerd, waar zij met de praktische uitvoering van de arbeidsinzet belast waren. Hiervoor beschikten zij over de *Werbestellen* (wervingsbureaus). In de regel centralizeerde de *Gruppe* VII de wervingsorders die ze rechtstreeks van het Duitse ministerie van arbeid ontving. Via de *Referenten* belandden ze bij de *Werbestellen* die voor het ronselen van het opgelegd aantal arbeiders instonden. Van bij het begin wilde de bezetter de Belgische bureaus voor arbeidsbemiddeling bij die operatie betrekken. Dat stuitte echter op het verzet van de secretarissen-generaal die, na oeverloze discussies en een drukke briefwisseling, slechts een passieve propaganda (b.v. het uithangen van affiches) in de lokalen van de plaatsingskantoren duldden. De Belgische ambtenaren mochten eveneens alle nodige inlichtingen aan de kandidaat-vertrekkers meedelen, maar voor de effectieve werving waren uitsluitend de *Werbestellen* bevoegd.

Na de oprichting, in april 1941, van het Rijksarbeidsambt, onder de leiding van de VNV-gezinde F.J. Hendriks, veranderde die houding en kwamen de bureaus voor arbeidsbemiddeling (voortaan naar Duits voorbeeld Arbeidsambten geheten) volledig in het vaarwater van de bezetter terecht. Van dan af deelden zij de zienswijze van de *Gruppe* VII, volgens welke de Arbeidsambten er niet waren ‘voor het uitdelen van stempels’, maar wel ‘om de werklozen bij elke controle uitdrukkelijk aan te raden werk in Duitsland te aanvaarden en ze te overtuigen naar de dichtstbijgelegen *Werbestelle* te gaan’.

In die *Werbestellen* werden de vrijwilligers aan een reeks onderzoeken onderworpen om uit te maken of ze vakkundig en fysiek geschikt waren om in het Derde Rijk te werken. Later, vanaf 1942, werd dat onderzoek een formaliteit en aarzelde men zelfs niet TBC-lijders over de grens te sturen! Na te zijn goedgekeurd, ondertekenden de ‘gegadigden’ een werkcontract waarvan de duur varieerde van drie maanden tot één jaar. Na een paar weken volgde de oproeping en ging het met de trein of, zoals in

1940, met de bus richting Duitsland. De tewerkstellingsmachine begon echter al vrij vlug te knarsen. Een eerste serieuze kink in de kabel kwam er met het vervoer, doordat de meeste speciale treinen, die normaal voor het transport van de arbeiders moesten dienen, voor het troepentransport werden ingezet. Zorgwekkender waren echter het loontransfer dat slecht of helemaal niet functioneerde en het niet-nakomen van de aangegane verbintenissen door de Duitse werkgever. Er was voorzien dat elk achtergebleven gezin in België iedere week twee derden van het in Duitsland verdiende loon zou ontvangen. Doch dat systeem wilde maar niet werken, ook niet nadat beslist werd de uitbetaling van die loonfractie om de maand te laten gebeuren. Hierdoor geraakte meer dan één gezin in paniek en begon het zich vragen te stellen over het lot van zijn kostwinner. In 1940 werd die ongerustheid nog in de hand gewerkt door een gebrekkig postverkeer, waardoor regelmatig uitwisselen van nieuws tussen de arbeider

en zijn familie onmogelijk werd. De arbeider zelf maakte zich zorgen over het maar al te vaak niet-naleven van de contractueel vastgelegde verblijfsduur in Duitsland en van het overeengekomen loon. Het gebeurde inderdaad meer dan eens dat een Belgische 'gastarbeider' langer dan voorzien in het Derde Rijk moest blijven en minder betaald werd dan was overeengekomen. Het militair bestuur in Brussel protesteerde herhaaldelijk zeer krachtdadig in Berlijn tegen die wantoestanden en bekwam slechts begin 1941 min of meer voldoening, behalve dan wat de regelmaat van de verloven betrof. Die zouden de hele oorlog lang totaal willekeurig worden toegekend.

In welke sectoren van de Duitse economie kwamen de Belgische arbeiders terecht? Naar wij hebben kunnen nagaan, en deze vaststelling geldt zowel voor de vrijwillige als voor de verplicht tewerkgestelden, werden de meesten onder hen in de industrie ingeschakeld. In het toenmalige Duitsland was dat meer bepaald de bewapeningsindustrie, want kwasi alle Duitse bedrijven, zowel grote als kleine, werkten nu eenmaal rechtstreeks of onrechtstreeks voor de wapenproduktie. Ongeveer 80 procent van de Belgen belandde in die sector en van die 80% werkte zeker de helft voor de grote concerns, zoals Siemens, BMW, Daimler Benz, Krupp, Junkers, IG-Farben, Henschel, Continental Gummiwerke, AEG, e.a. Acht procent werd door de openbare diensten tewerkgesteld, zoals de *Reichsbahn*, de post en de stedelijke trammaatschappijen. Zes procent werd tewerkgesteld bij de civiele diensten van de *Wehrmacht*, zoals het *Heereszeugamt*, en van de marine en de *Luftwaffe*, waar de Belgische arbeiders werden gebruikt voor allerlei intendance-opdrachten en het onderhoud van militair materieel. Drie procent ging aan de slag in hotels, restaurants en vooral bij zelfstandigen, zoals bakkers, landbouwers en schoenmakers. Hiervan vervingen ze doorgaans de gemobilizeerde broodwinners. Ten slotte vond nog eens drie procent werk in de bouwsector. Wat deze laatste betreft, moeten we erop wijzen dat de meeste bouwvakkers zich niet individueel lieten aanwerven, zoals de anderen. Zij volgden doorgaans de vele Belgische ondernemingen die, vooral in 1940 en 1941, naar Duitsland trokken om er bouwopdrachten uit te voeren. Zo hebben heel wat firma's met al hun personeel en materiaal dat ze uit België meebrachten, fabrieken en vooral woonwijken in het Derde Rijk uit de grond doen rijzen.

In 1942 werd de Duitse politiek ten aanzien van alle bezette Westerse landen grondig gewijzigd. De vrijwillige tewerkstelling volstond niet langer om de oorlogsindustrie op het gewenste peil te laten draaien. Alle technische middelen waren in het Derde Rijk wel voorhanden, maar de mankracht om ze te laten renderen ontbrak schromelijk. De militaire toestand aan het Oostfront was daar zeker niet vreemd aan. De Duitse legers waren tijdens de winter 1941-42 in de Russische kou en ijs vastgelopen en leden er hun eerste nederlagen. Steeds meer Duitse arbeiders werden onder de wapens geroepen om de geleden verliezen aan te vullen en nieuwe offensieven mogelijk te maken. Het gevolg hiervan was dat aan het front de bressen wel werden gedicht, maar niet die in de oorlogsindustrie, waardoor het produktievolume in gevaar werd gebracht. Om hieraan te verhelpen was er maar één oplossing: de arbeidsreserves die in het bezette Westen nog beschikbaar waren, te mobilizeren. Die enorme taak werd toevertrouwd aan de op 31 maart 1942 tot *Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz* aangestelde *Gauleiter*, Fritz Sauckel.

De aanloop tot de verplichte tewerkstelling in Duitsland, was de afkondiging, op 6 maart 1942, van de verplichte tewerkstelling in België. Het militair bestuur had al

in november 1941 de secretarissen-generaal gevraagd dat ze zelf een besluit in de *Staatsblad* zouden laten verschijnen om die maatregel in te voeren. Die Belgische topambtenaren weigerden echter zich op dat gevaarlijk pad te begeven en er bleef de bezetter niets anders over dan zelf de 'arbeidsdienstplicht' in België te dekreteren. Uit protest tegen die verordening, nam de secretaris-generaal van Arbeid en Sociale Voorzorg, Verwilghen, op 20 maart 1942 ontslag. Hij had tevergeefs geprobeerd de invoering van de verplichte arbeid in België af te remmen door met allerlei juridische argumenten te schermen, zoals de bepalingen van de conventie van Den Haag en de door de Belgische Grondwet gegarandeerde individuele vrijheid en de vrijheid van arbeid. De Duitsers hadden daar echter geen oor naar. Tot aan de bevrijding zou Verwilghen nog door vijf

andere secretarissen-generaal worden opgevolgd, die zich allen één voor één de tanden op de onwrikbare Duitse eisen zouden stukbijten. Na de verordening van 6 maart volgden nog enkele dekreten die de dwangbepalingen nog aanscherpten: de verplichte sluiting van bedrijven die voor de oorlogsproduktie onbelangrijk waren, het verbod op het openen van nieuwe 'nutteloze' ondernemingen, het verplichte zondagswerk in de mijnen, de afschaffing van sociale uitkeringen aan 'werkbekwame behoeftigen', enz.

Brief van L. Bekaert aan senator Baers

Den 5 November 1942

LEON A. BEKAERT ZWEVEGEM

Geachte Juffrouw,

Geloof niet dat er tegen de verplichte arbeidsopeisching geen protest werd aangeteekend.

De Bisschoppen, de Secretarissen-Generaal, de Magistratuur, het Patronaat door de Leiders der Hoofdgroepeeringen, de Koning zelf hebben hevig protest aangeteekend tegen die verschrikkelijke maatregelen die, zooals U zegt, zooveel families in droefheid dompelen.

Doch de groote moeilijkheid is deze: de hooge Duitsche overheid hier te lande is ook tegen deze-maatregelen gekant en heeft, naar het schijnt, al het mogelijke gedaan om te verhinderen dat deze maatregelen in België zouden toegepast worden.

Er werd van harentwege stellig beloofd dat alles zou in het werk gesteld worden om die maatregelen zoo zacht mogelijk toe te passen in ons land, en er werd daarom gevraagd dat de protest-uitingen liefst geen publiek karakter zouden aannemen, om de taak niet te vermoeilijken van de Duitsche overheden, die beloofd hebben al te doen wat mogelijk is opdat die verordeningen over den verplichten arbeid in Duitschland zoo zacht mogelijk toegepast worden.

Wat staat er ons aldus te doen?
Publiek protest, dat zeker het gemoed van vele menschen, dat vol is, zou ontlasten, maar waarschijnlijk nog meer slachtoffers zou maken; of streng, maar toch verborgen protest, dat den indruk laat dat er van den kant van de werkgevers niets gedaan werd, maar daarnevens bepaalde instructies aan al de werkgevers, dat ieder op zijn plaats, al het mogelijke zou doen om het getal van de aangeduide werklieden te doen verminderen en aldus de afzonderlijke maatregelen nog tot op een minimum te herleiden.

Ik geloof dat die tweede methode, die ons zeker niet het genoegen geeft dat men met lof over onze pogingen kan spreken, toch de eenige is die een zeker goed praktisch resultaat kan opleveren.

Mocht U er anders over denken en een bepaald voorstel te doen hebben; dan zal ik zeer graag alle mogelijke moeite doen om nog een verbetering te kunnen brengen in de toepassing van deze verschrikkelijke verordening.

Met genegens en achtingsvolle groeten,

Mejuffrouw BAERS
Christelijke Sociale Vrouwenwerken van België
Poststraat 111, BRUSSEL 3

Brief van de Secretaris-generaal voor Arbeid aan L. Bekaert

Brussel, 12 November 1942

Waarde Heer Bekaert,

Ik heb in goede orde uw schrijven van 8 dezer ontvangen betreffende de aanwerving van arbeidsters voor
Duitschland, Ingevolge uw verzoek heb ik mij andermaal met de Heeren President REEDER en Ministerialdirektor Dr. SCHLUMPRECHT in betrekking gesteld ten einde te bekomen dat het voorgenomen afzien van het zenden van vrouwen naar Duitschland werkelijkheid zou worden.

Ik heb bij deze gelegenheid ook gewezen op het feit dat herhaaldelijk meisjes van minder dan 21 jaar waren opgeëischt, terwijl anderzijds ook gehuwde vrouwen waren aangeduid. Voor wat deze laatste gevallen betreft, hebben de genaamde Heeren mij verzekerd dat, telkens wanneer dergelijke gevallen voorkwamen, ik ze kon signaleeren en er zou van afgezien worden.

Anderzijds, moesten zij mij meedeelen dat de kwestie van de tewerkstelling der vrouwen aan een nieuw onderzoek onderworpen was en zij thans mij nog geen beslissing konden meedeelen. Ik zal mij trouwens over deze aangelegenheid verder in betrekking stellen met den Heer SCHULTZE. Zoodra ik in deze zaak opklaringen bekomen heb, zal ik niet nalaten ze U mee te deelen.

Met genegen groeten,

Uw dw.,

Secretaris Generaal.

Aan de Heer Léon BEKAERT,
te SWEVEGHEM

PAK AAN!
Neem 6 maanden dienst
in den VRUWILLIGEN
ARBEIDSDIENST
VOOR VLAANDEREN

1

2

3

4

5

6

7

8

De ‘arbeidsmannen’ en -vrouwen van de Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen en de Service des Volontaires du Travail Wallon werden ingezet bij het ruimen van puin, hulp aan geteisterden en families in nood. Zij hingen af van het ministerie voor Binnenlandse Zaken, geleid door de VNV-er Gérard Romsée ((2), vijfde van rechts). Vooral in de Vlaamse Arbeidsdienst was er invloed van het nationaal-socialisme, mede door de houding van de leider René Van Thillo ((4), rechts).

Met die maatregel wilde het militair bestuur de Belgische nijverheid efficiënter laten werken, m.a.w. de arbeider verplicht aan het werk zetten in bedrijven die voor de oorlogseconomie van essentieel belang waren. Om die opgelegde *Arbeitsplatzwechsel* te realizeren werden de Belgische Arbeidsambten ingeschakeld. Geen enkele arbeider zou nog vrij van werk kunnen veranderen zonder de toestemming van het Arbeidsambt, dat eveneens greep kreeg op de zogenaamde 'asocialen', t.t.z. de beroepsstempelaars en de smokkelaars. Een voorbeeld om de nieuwe bevoegdheid van de arbeidsambten aan te tonen: Een geschoold schrijnwerker werkt als hulp in een houtzagerij. Gezien zijn kwalifikatie, oefent hij een minderwaardig beroep uit en kan hij, ingevolge de verplichte tewerkstelling in België, naar een *kriegswichtig* bedrijf overgeplaatst worden, b.v. een atelier waar houten barakken voor de *Wehrmacht* worden gemaakt. Wil hij daar niet werken, dan blijven er nog twee alternatieven, ofwel 'vrijwillig' naar Duitsland gaan werken, ofwel een verplichte omscholing volgen. Dit laatste is dan wel een conditio sine qua non om steungeld te ontvangen.

Inmiddels kwam Sauckel met steeds hogere eisen aandraven om aan de stijgende vraag naar buitenlandse arbeidskrachten in Duitsland te kunnen voldoen. Uiteindelijk bleef er maar één middel meer over: verplicht werken in het Derde Rijk. Op 6 oktober 1942 verscheen de beruchte verordening van het militair bestuur, waardoor alle mannen van 18 tot 50 jaar en alle vrouwen van 21 tot 35 jaar konden verplicht worden naar Duitsland te gaan werken. In maart 1943 werden de vrouwen echter van verplichte arbeid in het Derde Rijk vrijgesteld. Dit gebeurde na onderhandelingen tussen de secretaris-generaal van Arbeid en Sociale Voorzorg, Olbrechts, en de bezetter. Die gesprekken waren er gekomen onder het impuls van de HAV ('Hulp aan arbeiders in den vreemde'), een organizatie samengesteld uit vertegenwoordigers van de belangrijkste katholieke sociale groeperingen. In de schoot van die HAV was het vooral Juffrouw Baers, de vertegenwoordigster van de 'Christelijke sociale vrouwenwerken', die hemel en aarde bewoog om die onderhandelingen te starten en te doen slagen.

Al wie naam en faam had in het toenmalige België uitte zijn diep misnoegen en zijn verontwaardiging over die verordening, die bij velen de wegvoeringen van de eerste wereldoorlog in herinnering bracht. In hun brief van 15 oktober 1942 deelden de secretarissen-generaal aan het militair bestuur mee dat ze in geen geval aan de uitvoering ervan zouden meewerken. Enkele dagen later, op 25 oktober, richtte kardinaal Van Roey een schrijven aan de militaire goeverneur, von Falkenhausen en op 3 november schreef koning Leopold III persoonlijk naar Hitler om zijn bezwaren tegen die maatregel te uiten. Al die vlammende protesten haalden echter niets uit. In een verslag aan Sauckel merkte diens gevolmachtigde in België, Schultze, schamper op: 'Koning, Kerk en secretarissengeneraal voelen zich verplicht tegen de verordening te protesteren, maar verder dan een papieren protest durven ze toch niet te gaan. Het enige waar wij rekening moeten mee houden is de passiviteit van de Belgische administratie en van het bedrijfsleven. Maar daar valt wel een mouw aan te passen!'

Dat passief-zijn manifesteerde zich inderdaad vrij vlug, b.v. in de gemeentehuizen, waar Duitse ambtenaren de namen kwamen noteren van de personen die voor wegvoering in aanmerking kwamen. Het gemeentepersoneel verleende hierbij niet de minste steun en ging zelfs zover de bevolkingsregisters te vervalsen of te verbergen. De gegevens die in de gemeentehuizen werden overgepend, werden nadien verwerkt

in kaartstelsels die in de plaatselijke *Werbestellen* werden ondergebracht. (Later zouden die beruchte *Karteien* meer dan eens door verzetslui worden vernield of gestolen). Alle personen wier namen in de steekkaarten voorkwamen, ontvingen een vragenlijst die ze ingevuld moesten terugsturen, waarna ze op de *Werbestelle* werden geconvokeerd. Een tweede wervingsmethode bestond in het 'uitkammen' van de bedrijven. Duitse kommissies bezochten niet-*kriegswichtige* ondernemingen waar ze de personeelslijsten doornamen. Veel bedrijfsleiders weigerden die documenten mee te delen of haalden oude lijsten boven, waardoor ze zich bewust heel wat narigheid op de hals haalden. Uit die registers werden de namen gepikt van de arbeiders die voor 'dienstverplichting in Duitsland' in aanmerking kwamen. Meestal waren dat vrijgezellen, getrouwde mannen zonder

1

2

Oberfeldkommandantur 570
- Verwaltungschef -
ARBEITSEINSATZ Dendermonde den 26-6-43. ... 1943.

JVG

TWEEDE EN LAATSTE UITNOODIGING.

Aan den Heer Van Hamme Petrus
Hoogstraat, 74
Buggenhout

BETREFT : Tewerkstelling in Duitschland

Niettegenstaande U naar de Werbestelle zijt uitgenoodigd geworden, zijt U op den gestelden tijd niet verschenen. U hebt nochtans door het bijzonder bericht, dat bij Uw uitnoodiging was gevoegd vernomen, dat met alle strengheid tegenover de personen zal worden opgetreden, welke trachten zich aan de wettelijke verordeningen der bevoerde diensten te onttrekken.

U wordt hierbij voor een tweede en laatste maal uitgenoodigd te verschijnen op de bureelen der Werbestelle

Adres : Dendermonde, Kerkstraat, 47.

Datum en uur van aanmelding : ~~Maandag 5-7-43~~
Donderdag 7-7-43, 1om 9 uur
Bureel Nr. : .....

Het moge U bekend zijn, dat tegenover Uw persoon en eigendom zeer strenge maatregelen zullen getroffen worden, indien U aan deze tweede en **laatste** uitnoodiging geen gevolg geeft.

Verder overweegt de Oberfeldkommandantur alle maatregelen welke bij Uwe handelwijze passen.

Werbe- Aussenstelle
In Auftrage :

3

4

5

6

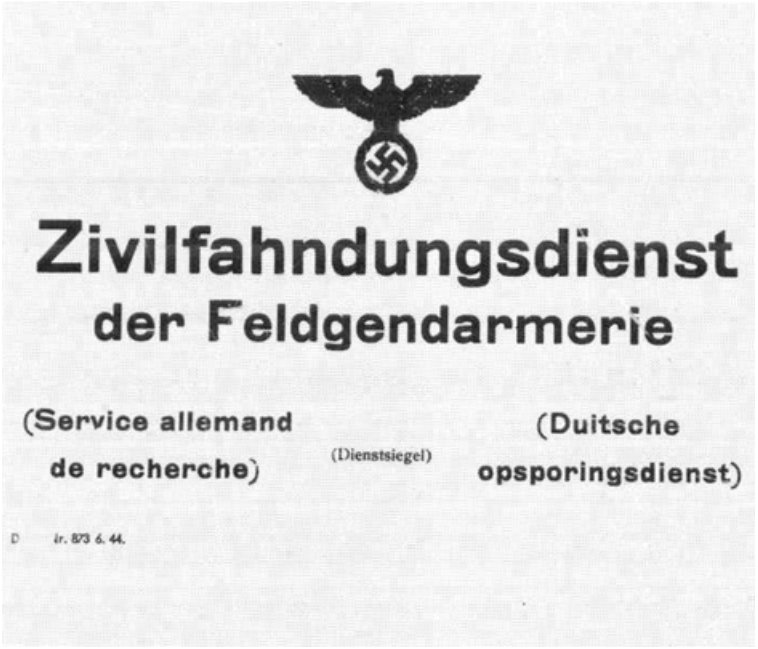

7

(1) De Duitse Generaal-gevolmachtigde voor de Arbeid Fritz Sauckel (midden). Links van hem: *Militärverwaltungschef* Eggert Reeder. (2) Schulze, verantwoordelijk voor de 'arbeidsinzet' bij het Militair Bestuur. (3) Laatste oproep voor de arbeidsverplichting. (4) Per trein naar Duitsland, maar niet voor een plezierreisje. (5) Het station van Schaarbeek, vanwaar heel wat verplichte arbeiders naar Duitsland vertrokken en van waaruit ook velen ontsnapten aan de arbeidsverplichting. (6) De 'kleine' zwarte markt was voor veel werkweigeraars levensnoodzakelijk. (7) Ongeveer 1.000 Belgische premiejagers namen dienst bij de Zivilfahndungsdienst voor opsporing van werkweigeraars.

kinderen of niet-gespecializeerde arbeidskrachten. Beide methodes bleven echter ver beneden de verwachtingen. Daarom besloot men van de individuele oproepingen af te stappen en tot collectieve aanwervingen, de zogenaamde 'jaarklassenacties', over te gaan. Medio 1943 werd hiermee begonnen. Al de personen geboren in 1920 en 1921 waren het eerst aan de beurt, daarna, vanaf maart 1944, werden de jaarklassen 1922, 1923 en 1924 opgeroepen. Ook met dit procédé werd echter niet het verhoopte succes geboekt. In Limburg werden echter er b.v. in mei 1944 2.510 personen opgeroepen, 1.263 meldden zich bij de *Werbestellen*, maar slechts 1 (één) ervan vertrok naar Duitsland!

De arbeiders die er niet in slaagden door de mazen van het net te glippen, kregen de keuze tussen een dienstverplichting zonder meer of de ondertekening van een 'vrijwillige verbintenis'. Zij die deze laatste formule kozen - de overgrote meerderheid - kregen o.a. een premie van 750 fr. en tijdelijke geldelijke voordelen voor de achtergebleven familieleden. Dat 'tekenen' werd zowel tijdens als na de oorlog in bepaalde middens als '*un geste de collaboration*' bestempeld. Niets was echter minder waar, want vermits de arbeider toch moest vertrekken, kon hij evengoed de stevige premie en de andere voordelen opstrijken. Spoedig werden er van diverse kanten eveneens initiatieven genomen om de verplicht tewerkgestelden en hun gezinnen met raad en daad bij te staan. Het belangrijkste was zeker dat van de grote katholieke organizaties, het reeds hoger vermelde HAV (Hulp aan arbeiders in den Vreemde). Deze vereniging zal de hele oorlog door veel diensten bewijzen. Degenen die niet van tewerkstelling in Duitsland werden vrijgesteld, maar in geen geval wilden vertrekken, hadden geen andere keuze dan ergens onder te duiken. Tijdens de periode van vrijwillige tewerkstelling werd de bezetter geconfronteerd met het probleem van de contractbrekers, d.w.z. personen die voor het einde van hun werkcontract naar huis terugkeerden of die na hun verlof in België niet naar Duitsland teruggingen. Daar kwam nu een nieuwe kategorie bij: de werkweigeraars. Was werkweigeraar al wie de convocatie van de *Werbestelle* onbeantwoord liet of bij het vertrek van de transporten niet op het appel verscheen.

Uit recente enquêtes blijkt dat er een nogal opmerkelijk verschil was tussen de Vlaamse en Waalse werkweigeraars inzake de keuze van de onderduik-plek. In Vlaanderen zochten de jongelui, die zich in de illegaliteit bevonden, bijna altijd een schuilplaats niet ver van hun haardsteden. Sommigen bleven soms gewoon thuis waar ze zich, in geval van gevaar, op zolder of in de kelder verborgen. In de meeste gevallen trokken ze echter naar het platteland waar ze in afgelegen boerderijen, vervallen huizen en in de bossen een toevluchtsoord zochten. Met bitter weinig middelen, maar met des te meer verbeelding bouwden ze er schuilplaatsen waarin ze uren, soms dagen verbleven, wanneer ze zich bedreigd voelden. Hierover enkele getuigenissen van werkweigeraars: 'Ik verbleef bij een gezin te Gooik. Als schuilplaats had ik een put in de grond, in een boomgaard. Hij werd toegedekt met planken, waarop graszoden werden gelegd'; 'Ik voelde me pas veilig in de ongebruikte aalput van een afgelegen hoeve en ook in een twee meter diepe put in het bos, tussen de doornstruiken'; 'Met vier sliepen we in een grote put, gemaakt in een open schuur, daarin legden we stro en door een kleine opening gleden wij erin. De vader van een van de vier dekte de toegang af met hooi en duwde er dan een kar voor'. 'In die periode', aldus nog een andere werkweigeraar, 'leefden wij werkelijk als hazen, met veel miserie, weinig eten en nog veel minder slapen'. Slechts een klein deel van de

Vlaamse onderduikers zocht een onderkomen ver van huis, in Wallonië en meer bepaald in de Ardense bossen. Wanneer ze naar ginds afzakten, wisten ze doorgaans op voorhand waar ze moesten aankloppen. Meestal was dat bij een dorpsnotabele, bij voorkeur de pastoor, die ze dan met de plaatselijke verzetsleider in aanraking bracht. Zo kwamen ze uiteindelijk in het 'maquis' terecht. Anderen, die op goed geluk af vertrokken, ontmoetten vaak in de bossen groepjes Waalse werkweigeraars waarbij ze zich aansloten. Die in de Ardennen nogal geduchte bendes ondernamen geregeld rooftochten, waarvan de opbrengst tegen grof geld op de zwarte markt van de hand werd gedaan.

Waalse werkweigeraars zochten, veel meer dan hun Vlaamse lotgenoten, hun heil bij verzetsgroeperingen. Waarschijnlijk omdat deze laatste in het Franstalige landsgedeelte beter ingeplant en bekend waren. Ook de afstand die moest

1

2

3

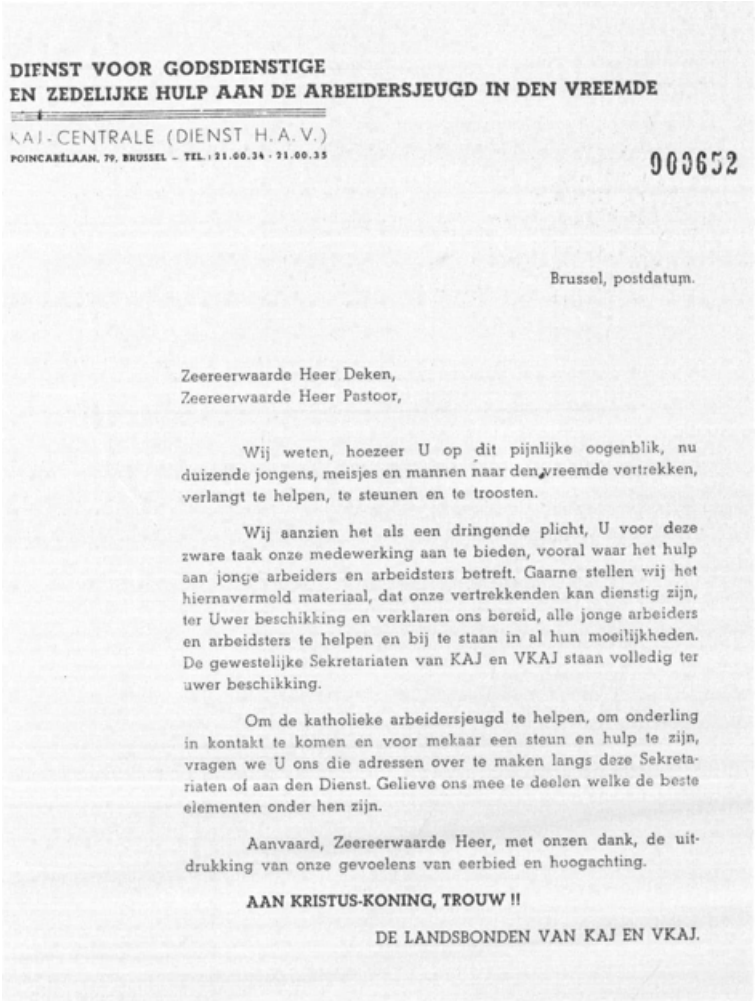

DIENST VOOR GODSDIENSTIGE
EN ZEDELIJKE HULP AAN DE ARBEIDERSJEUGD IN DEN VREEMDE

KAJ-CENTRALE (DIENST H.A.V.)
POINCARÉLAAN, 79, BRUSSEL – TEL.: 21.00.34 - 21.00.35

003652

Brussel, postdatum.

Zeereerwaarde Heer Deken,
Zeereerwaarde Heer Pastoor,

Wij weten, hoezeer U op dit pijnlijke oogenblik, nu duizende jongens, meisjes en mannen naar den vreemde vertrekken, verlangt te helpen, te steunen en te troosten.

Wij aanzien het als een dringende plicht, U voor deze zware taak onze medewerking aan te bieden, vooral waar het hulp aan jonge arbeiders en arbeidsters betreft. Gaarne stellen wij het hiernavermeld materiaal, dat onze vertrekkenden kan dienstig zijn, ter Uwer beschikking en verklaren ons bereid, alle jonge arbeiders en arbeidsters te helpen en bij te staan in al hun moeilijkheden. De gewestelijke Sekretariaten van KAJ en VKAJ staan volledig ter uwer beschikking.

Om de katholieke arbeidersjeugd te helpen, om onderling in kontakt te komen en voor mekaar een steun en hulp te zijn, vragen we U ons die adressen over te maken langs deze Sekretariaten of aan den Dienst. Gelieve ons mee te deelen welke de beste elementen onder hen zijn.

Aanvaard, Zeereerwaarde Heer, met onzen dank, de uitdrukking van onze gevoelens van eerbied en hoogachting.

AAN KRISTUS-KONING, TROUW !!

DE LANDSBONDEN VAN KAJ EN VKAJ.

4

5

(1) Senator Maria Baers zorgde mede voor de afschaffing van de verplichte arbeid van vrouwen in Duitsland. (2-3-4-5) Voor de KAJ-ers die toch moesten vertrekken werden allerlei vormen van materiële en morele steun op touw gezet.

1

2

3

4
Vier centrale figuren rond de Dienst Socrates voor hulp aan werkweigeraars: (1) Raymond Scheyven (Socrates). (2) Idesbald Floor, geparachuteerd in april 1944. (3) André Wendelen, geparachuteerd in augustus 1943, lag mede aan de grondslag van Socrates. (4) Albert-Edouard Janssen, financier en oud-minister, deed voor zijn neef R. Scheyven heel wat deuren van geldschieters opengaan.

Socrates

Organisatie opgericht in 1943 op initiatief van de Belgische regering in Londen voor het verstrekken van financiële hulp aan werkweigeraars en andere personen die ondergedoken leefden.
Reeds einde 1942 hadden de Staatsveiligheid en de Britse diensten op kleine schaal gepoogd gekwalificeerde arbeiders aan het produktieproces te onttrekken. Daarloe was op 19 november 1942 de socialistische syndicalist *Leon Harnisfeger* (Dingo) geparachuteerd met 1 miljoen BF, met het doel 100 arbeiders van diverse politieke strekkingen gedurende 120 à 140 dagen te laten onderduiken. De onderneming kende een succes gedurende 2 maanden, maar bij gebrek aan geld zorgden sommige Dingoagenten later door hold-ups voor hun onderhoud. Harnisfeger keerde via Zwitserland naar Engeland terug en werd in juni 1944 opnieuw geparachuteerd voor de Groep G. Een tweede zending die betrekking had op het vertragen van het produktieproces door het onttrekken van (christen-democratische) arbeiders werd in april 1943 toevertrouwd aan de christelijke syndikalist *Désiré Brichaux*, die echter bij zijn parachutage verongelukte (20 april 1943).
In juli en augustus 1943 werden respectievelijk Claudius *(Philippe de Liedekerke)* en Tybalt *(André Wendelen)* geparachuteerd. Zij moesten o.a. contact opnernen met het Onafhankelijkheidsfront, de Belgische Nationale Beweging, de Groep G en de restanten van de Dingo-groep. Via hen werd *Raymond Scheyven* (Socrates), directeur bij de Bank Allard, belast met de hulpverlening aan werkweigeraars en de financiering van ‘burgerlijke’ verzetsorganisaties zoals het OF, de BNB en diverse sabotagegroepen (dus niet het gewapend verzet en de inlichtingendienst).
Wat de hulp aan werkweigeraars betreft was oorspronkelijk voorzien dat die zou verstrekt worden via vertegenwoordigers van het OF, maar Scheyven vond dit een ongelukkige keuze, omdat hij meende dat het OF via de hulp aan werkweigeraars zou proberen zijn ledenbestand uit te breiden. Scheyven wilde het OF niet uitsluiten, maar ook de vakbonden

en de KAJ-JOC (Katholieke Arbeidersjeugd) bij de hulp aan werkweigeraars betrekken. Mogelijk is deze afwijking door Scheyven van het oorspronkelijk in Londen opgevat plan ook toe te schrijven aan het feit dat Scheyven in België zelf leningen van industriëlen moest bekomen. Wellicht was hun bereidheid om geld voor te schieten groter wanneer zij wisten dat dit niet enkel via het OF zou verdeeld worden (het OF had immers de reputatie links georiënteerd te zijn en althans gedeeltelijk onder communistische leiding te staan).
Deze beslissing van Scheyven leidde tot wrijvingen met Londen. *Ides Floor*, die in Londen namens de Staatsveiligheid instond voor de contacten met SOE, werd op 12 april geparachuteerd om te trachten dat geschil bij te leggen. Hij bracht tevens een document mee, ondertekend door minister voor Justitie Delfosse, waarin de geldschieters beloofd werd dat de door hen voorgeschoten sommen na de oorlog door de regering zouden terugbetaald worden. Hij beloofde ook dat Scheyven schatkistcertificaten zouden bezorgd worden. Deze kwamen echter slechts einde augustus '44 en slechts ter waarde van 7,5 miljoen, terwijl het maandelijks budget van Socrates door de regering op 12 miljoen was vastgesteld. Vóór Floor hadden andere afgezanten van de Staatsveiligheid (Philippe de Liedekerke en Jules Guillery, beiden uit Londen aangekomen in februari 1944) ook reeds vastgesteld dat Scheyven over te weinig geld beschikte.

Scheyven betaalde per werkweigeraar 500 à 600 F per maand uit, plus 100 à 200 F per persoon ten laste. Over het aantal door Socrates onderhouden ondergedokenen bestaan geen precieze cijfers voor het gehele land, maar enkele regionale cijfers geven ook een idee van de omvang. Zo werden, enkel via OF, in de arrondissementen Luik en Hoei respectievelijk 2.800 en 1.200 werkweigeraars uitbetaald, waarbij niet mag vergeten worden dat ook andere bewegingen zoals de BNB voor werkweigeraars instonden.

In totaal bekwam Scheyven leningen ten belope van 177.640.000 BF en schatkistcertificaten ten waarde van 7,5 miljoen. Specifiek voor hulp aan werkweigeraars werd 98.575.000 F uitbetaald; de rest van het bedrag ging naar diverse verzetsorganisaties. Dit is een peulschil vergeleken bij de enorme sommen die door de bezetter aan de Belgische schatkist als bezettingskosten werden opgelegd (meer dan 1 miljard BF per maand).

Naast Scheyven hadden zijn adjuncten *Reginald Hemeleers* en *Baudouin de Grunne* een groot aandeel in de werking van Socrates, evenals Scheyvens oom *Albert-Edouard Janssen* (voorzitter van de Société Belge de Banque en gewezen minister van Financiën), die heel wat deuren van banken en bedrijven voor hem opende.

1

Zeer belangrijke mededeeling

Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg
BRUGGE — OOSTENDE

Nationale Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Werkloosheid

VOORDEELIG WERKAANBOD VOOR DUITSCHLAND

Brugge, 20 Juli 1940.
37, Nieuwe Gentweg.

Een nieuwe vraag voor arbeidskrachten wordt gedaan, en wel voor werklieden die verlangen te werken in Duitschland.

De werklieden die zich lieten inschrijven voor werk in België of werk in Noord-Frankrijk (opruimingswerken) kunnen voor dit aanbod in aanmerking komen, des te meer daar op heden geen oproepingen gedaan worden voor België en Noord-Frankrijk.

Worden DRINGEND gevraagd:

500 werklieden uit de streek van Brugge, Oostende, Veurne en Diksmuide.

Metselaars, timmerlieden, schrijnwerkers, paswerkers, monteerders, tegen een minimumloon van	fr. 7,20 per uur.
Metserdienders en sjouwers uit het bouwvak	Loon fr. 6,— per uur.
Ongeschoolden	Loon fr. 5,80 per uur.
Spoor- en trambaanarbeiders	Loon fr. 6,80 per uur.
Dakleggers (pannen)	Loon fr. 10,— per uur.
Vloerleggers	Loon fr. 10,— per uur.
Halfsteenseggers	Loon fr. 10,— per uur.

Nog betere verdienste in geval van stukwerk.

Daarbij: een verblijfsverdienste schommelend van 5 tot 10 frank per dag.

ONDERDAK in gemeenschappelijke woonstede.

KOST (volle kost): 12 frank per dag.

Reis kosteloos. — De werklieden zijn gelijkgesteld met den Duitschen werkman wat betreft loon, verloftijd, opzegging, enz. Ook wat de arbeidsbescherming en de sociale verzekeringen betreft genieten de werklieden dezelfde voordeelen als de Duitsche werkman in Duitschland.

Inschrijvingen worden verwacht:

Te BRUGGE: Officieele Werkbeurs (Nat. Dienst voor Arbeidsbemiddeling, 37, Nieuwe Gentweg.

Te OOSTENDE: Officieele Werkbeurs (Nat. Dienst voor Arbeidsbemiddeling), Savoy Hotel, Leopoldlaan.

Inschrijvingen ten laatste Maandag, 22 Juli, tot 6 uur 's avonds.

Geneeskundig onderzoek: Brugge, Dinsdag 23 Juli, Sint-Janshopitaal vanaf 8½ uur. — Oostende, Dinsdag, 23 Juli, zie Werkbeurs.

Vertrek: Donderdag, 25 Juli 1940, rond 10 uur 's morgens.

Nat. Dienst voor Arbeidsbemiddeling
Brugge-Oostende:
De Directeur.

2

3

4

5

6

Jeunes Gens, Refractaires
N'en n'avez-vous pas assez d'être traqués ?
Qu'attendez-vous pour punir vos bourreaux ?
Venez à nous ! Nous vous aiderons
à punir les traîtres, à chasser l'envahisseur.
Les Milices Patriotiques
du
Front de l'Indépendance

Jongelui, Dienstweigeraars
Zijt ge't niet beu, verjaagd te worden ?
Waarop wacht ge dan om uw beulen te straffen ?
Komt tot ons ! We zullen u helpen
de verraders straffen, den overweldiger verjagen ;
De Vaderlandsche Militiën
van
Het Onafhankelijkheidsfront G/14

7

(1) Frits Hendrik, directeur-generaal van het Rijksarbeidsambt. (2) Toen alles nog vlot verliep... (3) De resultaten van de destructie in het Rijksarbeidsambt door agenten van de groep NOLA (1943). (4) De stichter van NOLA, Maurice Durieux, geparachuteerd in december 1942. (5) Durieux met de bewoners van het huis, waar hij na zijn parachutage werd opgevangen. (6) Henri Heffinck, adjunct

van Durieux, die samen met hem geparachuteerd werd. (7) Anti-propaganda tegen de verplichte arbeid in Duitsland.

overbrugd worden om tot bij een Ardens maquis te geraken, was voor de Walen minder groot en ze liepen bijgevolg minder gevaar om onderweg gesnapt te worden dan de Vlamingen. De Brusselse jongelui die zich niet voor tewerkstelling in Duitsland meldden, zochten, zoals de Vlamingen, een schuiloord dicht bij huis. In de hoofdstad konden ze hiervoor op de door de KAJ - JOC opgerichte klandestiene 'Dienst voor voortvluchtigen', die zich bezighield met het opsporen, verbergen en bevoorraden van illegalen. De basis van waaruit gewoonlijk werd geopereerd was de parochie. Brussel was verdeeld in 65 parochiale centra waar, onder leiding van priester Vander Goten, proost van de hoofdstedelijke KAJ-federatie, honderden vrijwilligers, niet alleen Kajotters en scouts, maar ook tal van gewone burgers zich actief met de hulpverlening inlieten. Tal van particulieren boden zich spontaan aan om werkweigeraars een onderkomen te geven, evenals veel katholieke onderwijsinstellingen en kloosters die resp. hun aantal studenten en knechten aanzienlijk zagen stijgen. Ook de universiteiten en de inrichtingen voor hoger onderwijs kenden in die tijd een forse aangroei van eerstejaarsstudenten. Deze 'vlucht naar de universiteit' zou trouwens leiden tot een scherp konflikt tussen de universitaire overheden en het militair bestuur, dat zelfs op een bepaald ogenblik de inschrijving aan een universiteit afhankelijk maakte van het bewijs tenminste één jaar in België of in Duitsland te hebben gewerkt. Het eminentste slachtoffer van dat geschil was de rectormagnificus van de Katholieke Universiteit te Leuven, Mgr. Van Waeyenbergh. Ondanks alle dreigementen weigerde hij steeds hardnekkig de lijst van zijn eerstejaars mee te delen, met als gevolg dat hij op 3 mei 1943 door de bezetter achter de tralies werd gezet.

Het groot probleem om die hulpacties aan onderduikers aan te houden, was het haast voortdurend gebrek aan geldmiddelen. De gewone burger was wel niet krenterig, maar de bedragen die hij schonk volstonden geenszins om de onderduikers te helpen. De Belgische regering te Londen was zich van die benarde financiële toestand bewust en besloot er dan ook wat aan te doen. Zij stuurde twee personen naar België, waar ze in kontakt traden met de jonge bankier Raymond Scheyven, die onder de schuilnaam 'Socrates' een organizatie creërde om fondsen bijeen te brengen en te verdelen. Dit gebeurde door middel van leningen bij privé-personen in België, die daarvoor een ontvangstbewijs kregen met een identificatienummer en de vermelding van het geleende bedrag. Dat reçu werd ondertekend door Scheyven, wiens type-handtekening te Londen werd bewaard om controle na de oorlog mogelijk te maken. Sceptische leners mochten aan Scheyven een codewoord meedelen dat op een overeengekomen dag en uur door de BBC zou uitgezonden worden. De geldschieter die het codewoord hoorde omroepen, twijfelde dan niet langer en gaf de fondsen vrij. De verdeling van dat geld gebeurde onder toezicht van een verantwoordelijke voor elke provincie, die op zijn beurt enkele betrouwbare personen aanstelde om het steungeld aan de werkweigeraars te overhandigen.

Wat deed nu de bezetter om de werkweigeraars en de contractbrekers te bestrijden? De namen van de op te sporen werkweigeraars werden elke week aan de *Feldgendarmerie* meegedeeld. Het Duits militair bestuur kwam echter vrij vlug tot het besef dat dat korps over veel te weinig manschappen beschikte om de jacht op de illegalen doeltreffend te kunnen uitvoeren. Om hieraan te verhelpen werden in een eerste faze, begin 1943, zogenaamde hulpgendarmen (*Hilfsgendarmen*) gerecruteerd onder het Belgisch personeel van de *Werbestellen*. Voorzien van een

revolver werden ze, samen met 3 of 4 *Feldgendarmen*, nu en dan ingezet om uitsluitend plaatselijk op te treden. Toen bleek dat die maatregel geen afdoende resultaten opleverde, werd einde 1943 overgegaan tot de oprichting van een *Zivilfahndungsdienst* (burgerlijke opsporingsdienst). Ook hier ging het om burgers, bij voorkeur aanhangers van Nieuwe Ordegezinde bewegingen zoals Rex en DeVlag, die in tegenstelling met de hulpgendarmen in vast verband werden aangeworven. Het personeel van die burgerlijke opsporingsdienst ressorteerde onder de *Wehrmacht* en kon, volgens de geleverde prestaties, vier graden doorlopen: *Fahnder*, *Oberfahnder, Hauptfahnder* en *Fahnderfiihrer*. Al wie 18 jaar was en lichamelijk geschikt werd bevonden, kon zich melden op voorwaarde dat hij bereid was ‘om voor de nieuwe orde in Europa onder de leiding van het Duitse Rijk op te komen’ en een verbintenis van minstens zes

1

2

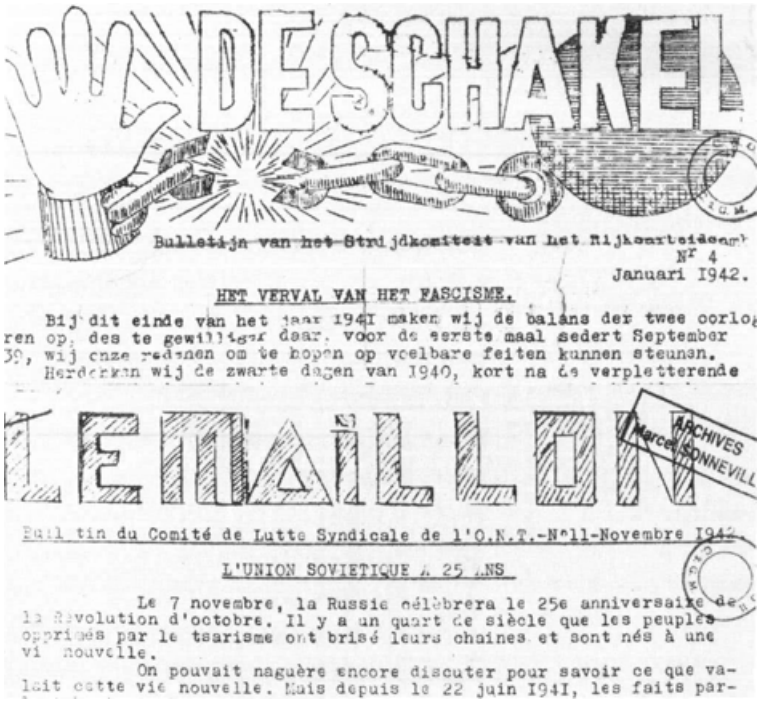

DE SCHAKEL

Bulletijn van het Strijdkomiteit van Het Rijkssecretariaat

Nr 4
Januari 1942.

HET VERVAL VAN HET FASCISME.

Bij dit einde van het jaar 1941 maken wij de balans der twee oorlo
ren op, des te gewilliger daar, voor de eerste maal sedert September
39, wij onze redenen om te hopen op voelbare feiten kunnen steunen.
Herdenken wij de zwarte dagen van 1940, kort na de verpletterende

LE MAILLON

ARCHIVES Marcel SONNEVILL

Bulletin du Comité de Lutte Syndicale de l'O.N.T.-N°11-Novembre 1942.

L'UNION SOVIETIQUE A 25 ANS

Le 7 novembre, la Russie célèbrera le 25e anniversaire de la Révolution d'octobre. Il y a un quart de siècle que les peuples opprimés par le tsarisme ont brisé leurs chaines et sont nés à une vie nouvelle.

On pouvait naguère encore discuter pour savoir ce que valait cette vie nouvelle. Mais depuis le 22 juin 1941, les faits par-

3-4

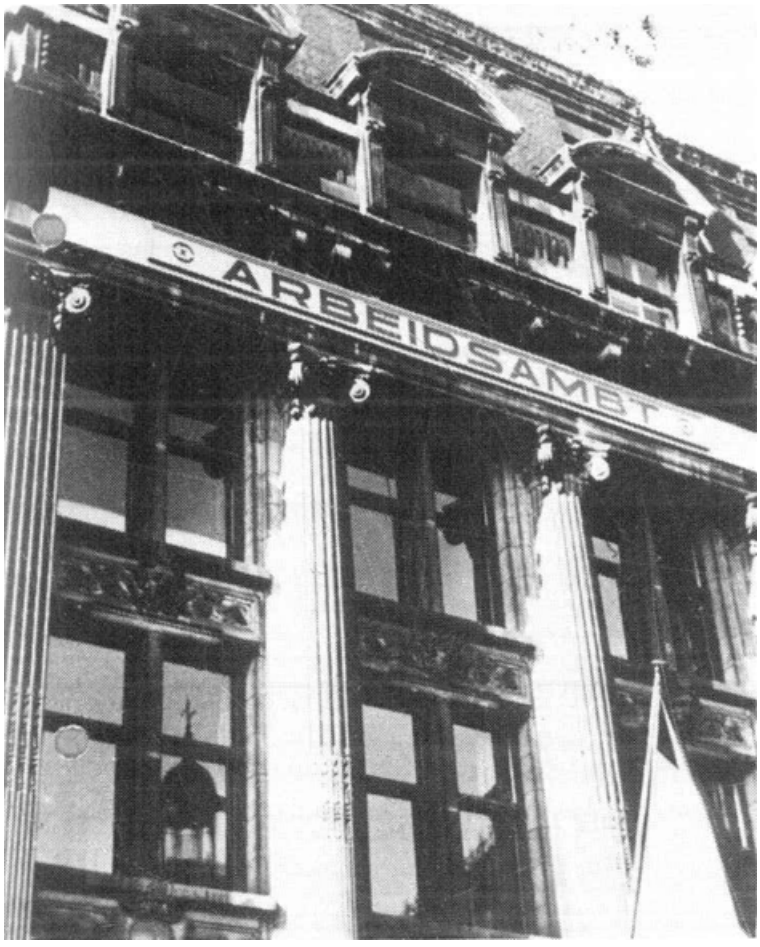

5

6

7

8

9

Marcel Demonceau en Rita Bonjean werkten beiden op het Rijksarbeidsambt, en maakten daar deel uit van een verzetskern. Demonceau werd in 1944 in Breendonk terechtgesteld. (2) Jean Lagneau, stichter van De Schakel-Le Maillon, verzetsblad van ambtenaren bij het Rijksarbeidsambt. Lagneau werd onthoofd. (3-4) Frontpagina van De Schakel-Le Maillon. (5-9) Arbeidsambt en Werbestelle waren vaak in hetzelfde gebouw gevestigd. (6: Ronse.)

maanden aanging. Ze kregen een pistool, een zaklamp, een speciale *Ausweis* en hadden recht op een gratis burgerpak. Tevens ontvingen ze een witte armband die ze steeds bij zich moesten hebben, maar alleen als het donker was mochten dragen 'om makkelijk herkenbaar te zijn'. Hun opleiding bij een compagnie van de *Feldgendarmerie* te Zellik duurde amper zes dagen. Financieel was de job zeer aantrekkelijk. Alle vergoedingen inbegrepen, verdiende een gehuwde *Fahnder* (de laagste graad) zonder kinderen, 3.460 fr. per maand, wat ongeveer het dubbele was van het gemiddeld inkomen van een Belgisch gezin op dat ogenblik! De Duitsers hadden dan ook geen enkele moeite om voldoende manschappen aan te werven (er waren er al meer dan duizend in januari 1944), hoewel meestal tijdens de weekends moest 'gewerkt' worden. Uit ervaring wist de Duitse politie dat de zaterdagen en zondagen de beste dagen waren om onderduikers te vangen. Vele illegalen maakten inderdaad van het weekend gebruik om boven water te komen en hun eenzaam bestaan even te breken n.a.v. een kermis, een bal, een voetbalmatch, een wielerkoers, enz. Van de volkstoeloop profiteerden ze dan om zich ongemerkt, zo dachten ze tenminste, tussen de menigte te begeven. De meeste verzetsorganisaties waarschuwden de werkweigeraars nochtans tegen dat gevaar: 'Jongelingen der klassen 1920-1921! ... Houdt u ervan de ontspanningsoorden te bezoeken, en namelijk de sportvergaderingen, waar de vijand zijn netten te spannen heeft om u erin te lokken', aldus een alom verspreid vlugschrift van het Onafhankelijkheidsfront.

Een razzia verliep steeds volgens hetzelfde stramien. Een straat, een plein, een voetbalveld of een bioscoop werden zodanig afgezet dat het vrijwel onmogelijk was te ontsnappen. Zij die toch probeerden te ontkomen liepen met hun neus op de revolver van een *Fahnder*, die zijn slachtoffer maar al te graag met een nekslag tegen de grond mepte. Een aanzienlijk aantal werkweigeraars werd echter niet opgepakt dank zij de valse papieren die ze van het Verzet hadden gekregen. Het waren nagemaakte documenten waaruit bleek dat zij een vast werk hadden of buiten de jaarklassen vielen, waardoor zij van tewerkstelling in Duitsland waren vrijgesteld. Zij die geklist werden, konden erop rekenen dat zij in het Derde Rijk een baan zouden krijgen en dan nog wel in een *Erziehungslager*, een speciaal heropvoedingskamp waar het alles behalve prettig was te vertoeven. Vele arrestanten belandden eveneens bij de *Organisation Todt*, die ze zwaar werk aan de *Atlantikwall* liet verrichten. De razzia werd vrij vlug een suksesvolle methode. Ze genoot dan ook stilaan de voorkeur op de invallen in particuliere woningen, die door verklikkers als schuilplaatsen getipt waren. De onderduikers hadden in die gevallen toch meestal voldoende tijd om zich uit de voeten te maken en de represaillemaatregelen, zoals het in beslag nemen van radio's en fietsen, evenals de dreiging familieleden of vrienden als gijzelaars op te pakken, schrikten de werkweigeraars niet af. Klopjachten werden er ook gehouden om de toevluchtsoorden van werkweigeraars in de Ardennen, het 'maquis', uit te roeien. Hiervoor werden echter uitsluitend reguliere troepen ingezet.

Ondanks zijn hard repressief optreden, slaagde de bezetter er nooit in de werkweigeraars de pas af te snijden. Precieze cijfers over hun aantal zijn er uiteraard niet, maar men kan gerust stellen dat het er zeker 200.000 zijn geweest. Het beste eresaluut dat men die onderduikers kan brengen staat in het eindverslag van de *Abteihing Arbeit*, de dienst die in de schoot van het militair bestuur met de tewerkstelling was belast: 'De hardnekkigheid waarmee de Belgen, vooral de jongeren, zich tegen onze maatregelen i.v.m. de arbeidsinzet hebben gekeerd, was bepalend

voor het niet-bereiken van de gestelde aanwervingskwota en droeg in een aanzienlijke mate bij tot de forse toename van de terreur (lees: het Verzet)'.

Is de *Arbeitseinsatz*-campagne in België nu een succes geweest? Volgens de bezetter alleszins wel. Als men de kranten uit die periode erop naslaat of de toenmalige radiouitzendingen beluistert, dan zou men kunnen geloven dat een derde van de Belgische actieve bevolking naar Duitsland is gaan werken. Met veel propagandageschetter werd het vertrek van de 100.000ste, de 200.000ste en 300.000ste Belgische arbeider aangekondigd en telkens werd er een plechtigheid georganizeerd in het station van vertrek. De gevierde kreeg dan een fraai versierd diploma en een gouden horloge. De Duitsers hielden er echter een eigenaardige re-

kenkunde op na, want wat ze telden was niet het aantal personen dat vertrok, maar het aantal vertrekken. Een arbeider die b.v. met verlof naar België kwam en daarna opnieuw vertrok, werd voor twee personen geboekt. Dit was natuurlijk een eenvoudige manier om de cijfers te doen zwellen. Hoeveel Belgen zijn er dan werkelijk naar het Derde Rijk afgereisd? Wij beschikken thans over tamelijk precieze cijfers die gebaseerd zijn op Belgische en Duitse bronnen en op naoorlogse repatriëringsstatistieken van het Internationale Rode Kruis. Hieruit blijkt dat 224.300 Belgen vrijwillig werk in Duitsland aanvaardden (van juni 1940 tot 31 oktober 1942) en er 189.542 verplicht in het Derde Rijk werden tewerkgesteld (van 1 november 1942 tot 31 juli 1944). Bovendien konden we vaststellen dat van augustus 1940 tot einde juni 1944 ongeveer 3.200 Belgische arbeiders in Duitsland overleden. Een aantal dat zeker veel hoger ligt, vermits de meeste Belgen omkwamen in de geëscaleerde geallieerde bombardementen na juli 1944.

Het leven van de Belgische arbeiders in Duitsland

De verplicht tewerkgestelden werden doorgaans met speciale treinen naar hun plaats van bestemming gebracht. De stemming bij het vertrek en ook tijdens een groot gedeelte van de reis was bedrukt. Na nadere onderlinge kennismaking, kwam er een meer ontspannen sfeer tot stand en werd er al eens flink gediscussieerd en gezongen om de pijn van het afscheid en de zorg om de toekomst wat te milderen. De eerste etappe ging tot Aken, waar de dwangarbeiders met al hun gepak naar het een paar kilometer van het station gelegen verzamelkamp werden gebracht. Hier verbleven ze enkele uren, de tijd om te eten en een eerste schifting door te voeren. Vervolgens sleepten ze hun zware koffers, volgepropt met proviand en kleren, opnieuw naar het station van waaruit ze, volgens hun uiteindelijke bestemming, naar andere opvangkampen werden gereden. Voor de meeste Belgen waren dat de enorme verzamelkampen van Hannover, Magdeburg of Berlijn. Na enige tijd kwamen ambtenaren van het *Arbeitsamt* of bedrijfsafgevaardigden de arbeiders er afhalen en begeleidden ze naar de onderneming waar ze zouden tewerkgesteld worden.

Het overgrote deel van de Belgische weggevoerden werd in barakkenkampen ondergebracht. Het waren de zogenaamde *Gemeinschaftslagers*, die gewoonlijk in de nabijheid van de werkplaatsen opgetrokken waren. Enkele gelukkigen genoten het voorrecht bij particulieren te mogen logeren en zouden de hele duur van hun verblijf in Duitsland een vrijer en ook aangenamer leven kunnen leiden dan hun lotgenoten in de kampen. Deze waren nochtans tamelijk modern ingericht en proper, maar na enkele weken kwam ook daar echter vaak verandering in, omdat er onder de arbeiders zelf een groot gebrek aan persoonlijke hygiëne was. Die slordigheid was wel enigszins te begrijpen. De weinige vrije tijd waarover de gedeporteerden beschikten, besteedden ze bij voorkeur aan leukere dingen dan wassen en plassen. De grootste plaag waarover de arbeiders steen en been kloegen, waren de luizen en ander ongedierte. In sommige kampen werd het vangen van luizen een noodzakelijk tijdverdrijf. ‘De luizen rijden hier op uw lijf gelijk de coureurs op de piste’, noteerde een man uit Magdeburg, die tevens onderstreepte dat die vervelende diertjes, ondanks

herhaalde ontluizingsacties, niet klein te krijgen waren. Ook de verwarming liet, vooral vanaf de winter 1943-1944, veel te wensen over. ‘Onze kachel is meer dood dan rood’, was een algemene klacht. Het dagelijkse kolenrantsoen was zo klein dat het na een paar uur al opgebrand was. Dan maar proberen ergens kolen te stelen of hout te halen in de bossen. Het beste en ook meest toegepaste middel tegen de bijtende kou was echter warm ingepakt het bed in.

De eerste dag of zelfs dagen werd er niet gewerkt. De arbeiders vulden dan allerlei papieren in, werden in het bedrijf rondgeleid en kregen te horen in welk atelier en aan welke machines ze zouden werken. Uit verschillende getuigenissen blijkt dat de werkomstandigheden nogal meevielen. De werkplaatsen waren groot, proper, luchtig, voorzien van een moderne badinrichting en een goed uitgeruste kantine. Velen hadden in België zoiets nog nooit meegemaakt. Ontevredenheid was er daarentegen wel over de aard van het te verrichten werk

3

Vrijwillige arbeiders vertrekken naar Duitsland.

Arbeidskampen met Belgische vrijwillige arbeiders in Duitsland.

en het aantal te kloppen uren. Doorgaans moesten de arbeiders een functie vervullen die ze in eigen land nooit hadden uitgeoefend. Zelfs gespecialiseerde werkkrachten werden aan machines geplaatst waarmee ze nog nooit hadden gewerkt. Met als gevolg, veel ongevallen en slecht gefabriceerde stukken. Voor elk slecht afgewerkt stuk werd een niet geringe boete geheven, zoals trouwens ook, in bepaalde ondernemingen, voor het praten tijdens het werk of te lang op het toilet vertoeven.

Van een doelgerichte en actieve sabotage was er, wat de Duitsers ook mochten geloven, geen sprake. De arbeiders begrepen dat het risico werkelijk te groot was, want ze konden nergens onderduiken indien ze gezocht werden. Hun grootste bekommernis was trouwens die moeilijke periode zonder al te veel problemen te doorworstelen, om daarna fit en wel naar huis te kunnen terugkeren. Wel floreerde wat men de passieve sabotage zou kunnen noemen: langzaam aan werken, de dommerik uithangen, zich zoveel mogelijk ziek te laten verklaren, enz. Maar die houding stak nauwelijks af tegen het normale werkritme, want, wat men ook moge beweren, van keihard werken was er meestal geen sprake. Niemand klaagt in zijn brieven of zijn dagboek over oververmoeidheid ingevolge de aard van het werk.

Wat echter wel op de fysieke conditie van de arbeiders woog, waren de lange werktijden, de bombardementen en de kwaliteit van het voedsel. Doorgaans werd er 10 à 11 uur per dag gewerkt. Het waren dus lange dagen. Voor de arbeiders in de grote centra kwam daarbij nog de enorme stress die de bombardementen meebrachten. Naarmate de oorlog vorderde, ging er vrijwel geen nacht voorbij zonder alarm, al dan niet gevolgd door een aanval. Dan was het telkens een razende spurt naar de dichtstbijgelegen schuilkelder of naar de velden of bossen buiten de stad, waar men angstig het einde van de storm afwachtte. Stond na het bombardement hun barak er nog, dan mochten de weggevoerden van geluk spreken. Lag het kamp plat, dan werden ze naar een ander overgebracht, gewoonlijk veel verder van de fabriek, zodat het dagelijks heen en weer reizen nog meer tijd in beslag nam. Waren de werkplaatsen getroffen, dan moest er met man en macht ononderbroken gewerkt worden om de produktielijnen te herstellen, met het onprettig vooruitzicht dat de daaropvolgende nacht of enkele dagen later, alles wat opgekalefaterd was, opnieuw door de bommen zou worden weggeblazen. Het is dan ook begrijpelijk dat de werklust slabakte en de vermoeidheid zich meer en meer deed voelen. ‘Zo moe als vandaag, aldus een arbeider uit Essen die er zijn 34ste alarm had opzitten, ben ik nog nooit geweest. Laten we hopen dat het vannacht rustig zal zijn met het alarm, anders zullen we binnenkort allemaal door onze knieën gaan’.

Waar de arbeiders vooral over jammerden, misschien nog meer dan over de schrikwekkende bombardementen, was het eten in Duitsland. De kritiek, zowel over de kwaliteit als over de hoeveelheid, is algemeen vanaf maart-april 1943. Voordien waren de klachten eerder beperkt. De meesten genoten een ‘volverpleging’ d.w.z. dat ze tweemaal per dag in de kantine te eten kregen, waarvoor een deel van het loon aan de bron werd afgehouden. Wat ze er te verorberen kregen, was echter zo minderwaardig (‘altijd hetzelfde en slecht klaargemaakt’) dat iedereen nog met grote honger de zaal verliet. Om het dagelijks rantsoen wat aan te vullen, gingen heel wat arbeiders tijdens hun vrije tijd op strooptocht of werkten 's zondags op een hoeve, waar zij in natura werden betaald. Anderen spaarden wat geld om in het weekend in een restaurant van het *Stammessen* te gaan proeven. Het meeste heil werd nochtans verwacht van de pakketten uit België. In elke brief naar huis werd om die

voedselcolli's gesmeekt. Tot augustus 1944 verliepen die verzendingen tamelijk regelmatig, daarna kon er vanuit het door de geallieerden bevrijde België niets meer worden opgestuurd. De pakjes werden steeds grondig door de Duitse douane onderzocht, maar vrijwel nooit werd er iets uit weggenomen. De Duitse arbeiders waren altijd verrast door de inhoud van die pakjes. Uit dat door hun troepen bezet België werden allerlei produkten toegestuurd waarvan zij al lang de smaak waren vergeten! Elke avond werd er in de barakken op de kachel of op een binnengesmokkeld elektrisch vuurtje duchtig geëxperimenteerd met diverse ingrediënten, die men, wonderlijk genoeg, tot een eetbare en tamelijk smakelijke brij wist te verwerken.

Nog veel slechter dan in de *Gemeinschaftslagers*,

1

2

WELSTAND DOOR ARBEID
IN DUITSCHLAND
Het naaste wervings-
bureel neemt Uwe
melding aan.

3

4

5

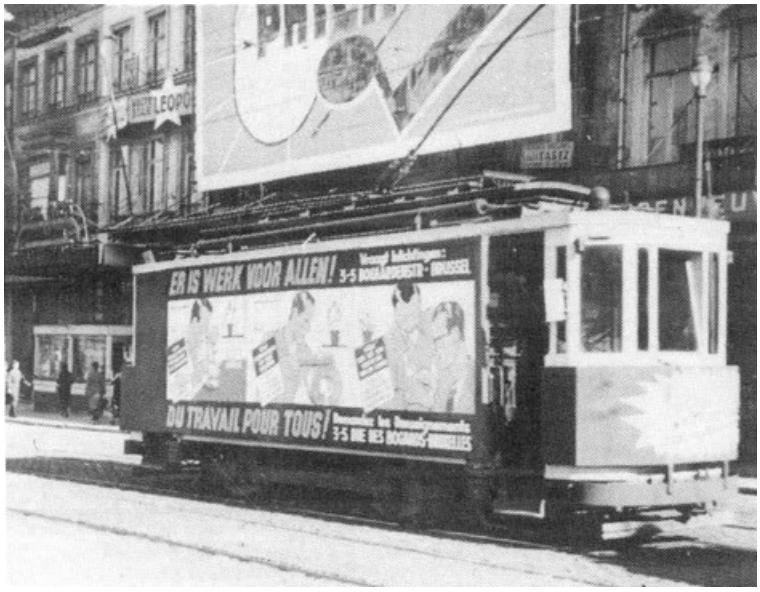

6

7

Om zoveel mogelijk vrijwillige arbeiders naar Duitsland te lokken, werd een uitgebreide propaganda gevoerd. De oorspronkelijke tekst bij (1) luidt: ‘Wij nemen even een kijkje in de worstenvoorraadkast van het werkkamp te Köhlen. Een bewijs ervoor dat het Duitsland voor de arbeiders aan niets ontbreekt’ (Belgapress 12 april 1943). (5) Belgische brandweermannen in Duitsland. (9) Het vertrek van de ‘300.000ste Belgische vrijwillige arbeider’.

SA FAMILLE
NE MANQUE DE RIEN !
il travaille en
ALLEMAGNE

Gültig vom 7. 2. bis 5. 3. 194
Raucher
59 – 62
Haushaltsausweis
Lübecker Flender-Werke A.-G. in Lübeck
Ausweis Nr. 2536

8

9

de vrije kampen, was de ravitaillering in de *Erziehungslagers*, de strafkampen voor werkweigeraars. Daar was het praktisch iedere dag hard knokken om aan eten te geraken. Een werkweigeraar van het strafkamp Kahla noteerde op 18 november 1943: ‘Morgen kunnen we eindelijk eens lekker eten! RV en HO brengen een kat mee, gepakt bij den boer. We betalen het beest 50 Mark. Al wie in onze barak nog wat boter heeft en 3 Mark betaalt, mag er van eten. Wij zijn met 18 man. Een kerel slaat de kat dood en morgenavond wordt het groot souper... De kop van de kat wordt aan Jef DC gegeven. Die kookt hem en eet hem op. 't Water kwam ervan in onze mond, zo'n vette bouillon!’ Dergelijke ‘extraatjes’ waren echter zeldzaam en gewoonlijk was het dag in, dag uit honger lijden. Het middel bij uitstek om voldoende eten te hebben, was het verruilen van tabak. Hoeveel arbeiders hun overleven aan tabak te danken hebben, valt niet bij benadering te zeggen, maar het zijn er vast en zeker heel veel geweest. Tabak was hét ruilobjekt, niet alleen tussen arbeiders onderling, maar ook tussen hen en de Duitsers. Zij die er veel bezaten of er van thuis regelmatig opgestuurd kregen, waren de ‘koningen’ van de kampen. Zij konden zich veel veroorloven en leefden in ‘welstand’. Degenen die weinig of geen tabak bezaten, waren de minder gegoede lui. Daarnaast was tabak ook een uitstekend middel om de tijd te verdrijven? Men rookte erop los uit pure verveling, want zoveel ontspanningsmogelijkheden, behalve voor de arbeiders in de grote steden, waren er niet. In de week vulde men zijn vrije tijd met wat wandelen in en om het kamp, brieven schrijven, kleren verstellen en wassen, kaarten en, wanneer men werkelijk in goede stemming was, zingen en dansen in de kamer. 's Zondags was er in de grote kampen wat meer animatie. Dan werd er al eens gevoetbald tussen ploegen van verschillende nationaliteiten of werden er boksmatchen georganizeerd, die altijd zeer veel bijval kenden. In de grote centra gingen de arbeiders tijdens het weekend vaak de stad in. Wat rondslenteren, een pilsje drinken, een film bekijken, wat eten en terug naar het kamp. Zij die ergens ver van een stad ‘gelagerd’ waren, trokken er regelmatig in groep op uit om lange wandelingen te maken en zo de streek te verkennen of ze gingen op bezoek bij vrienden in andere kampen. Voor de kulturele ‘opvoeding’ van de Belgische arbeiders stonden het DAF (*Deutsche Arbeitsfront*) en de DeVlag in. Zij contracteerden Vlaamse en Waalse gezelschappen die al de grote kampen bezochten om er kabaret- en toneelvoorstellingen te geven, die telkens door politieke toespraken werden voorafgegaan of besloten. ‘Op 19 april 1943 kregen we een kabaretfeestje met 't Ketje (Renaat Grassin) in de kantine. We kregen daarna ook een toespraak waar ze ons wilden wijsmaken dat Duits en Vlaams bloed hetzelfde was. Met zoiets op de maag zijn we dan gaan slapen, na zogezegd 10 minuten bloedverwanten te zijn geweest van de Germanen!’, aldus een Westvlaams arbeider. Later, in 1944, werden die optredens vooral gehouden om, na afloop ervan, Vlaamse en Waalse arbeiders voor het oostfront te ronselen. Een SS-er getuigde er van zijn heldendaden en riep zijn landgenoten op zijn voorbeeld te volgen, zonder veel succes weliswaar. Het DAF zorgde eveneens voor een regelmatige krantenservice. *Volk en Staat, Le Pays Réel* en *Le Nouveau Journal* waren bijna overal te krijgen en, speciaal voor de Belgische arbeiders in het Derde Rijk, werden *De Vlaamse Post* en *L'Effort Wallon* uitgegeven. Zowel de Vlamingen als de Walen konden een beroep doen op door het DAF erkende ‘vertrouwensmannen’, die de belangen van de arbeiders moesten behartigen. Veel vertrouwen hadden deze laatsten echter niet in die fel

pro-Duitse tussenpersonen. Ze gaven er de voorkeur aan zelf direct met hun oversten of met de *Lagerführer* contact op te nemen om hun problemen te regelen.

Ondanks de moeilijke werk- en levensomstandigheden, slaagden de meesten erin de moed te bewaren. Hun moreel, zoals uit de brieven blijkt, was redelijk goed. Ook tijdens de sinistere periode van de bombardementen, die ze als zovele klappen voor het nazi-regime beschouwden. De geallieerde oorlogsoperaties, die ze o.m. via het clandestien beluisteren van de radio konden volgen, gaven hen hoop op een spoedig terugkeer. Telkens een gunstig bericht over de fronten werd opgevangen, werd het in de barakken op de geïmprovizeerde kaarten aangestipt en op uitbundige wijze bejubeld. ‘Bij elk goed nieuws zongen we het Belgisch Volkslied in de fabriek, dat alles ervan daverde en de Duitsers rood van koleire wegliepen’. Moeilijker

tijden kwamen er tussen september en december 1944, toen het postverkeer met België onderbroken was. De band met het moederland werd eind januari 1945 wel enigszins hersteld, maar was beperkt tot om de twee weken een kort briefje in telegramstijl, dat dan door het Rode Kruis bij de bestemmeling werd gebracht. Door die begrenzing van de briefwisseling kon de arbeider niet langer zijn hart tegenover familie en vrienden luchten.

Na de capitulatie van Duitsland op 8 mei 1945, volgde de repatriëring. Voor veel Belgische arbeiders een lange en pijnlijke geschiedenis. Want na al die jarenlange miserie in de Duitse kampen, zouden velen nog kennismaken met de geallieerde kampen, waar ze vaak urenlang werden ondervraagd, alsof ze persoonlijk aan het handhaven van het Hitler-regime hadden meegewerkt. Hun terugkeer naar België werd al evenmin een gedenkwaardige gebeurtenis. De Belgische overheden waren alles behalve voorkomend aan de grens. Ze vonden er niets beter op dan de dwangarbeiders met allerlei administratieve rompslomp en arglistige vragen lastig te vallen. Sommigen vonden het onthaal zo gortig dat ze zich over Frankrijk lieten repatriëren, want daar werden ze tenminste met de nodige menselijke waardigheid ontvangen. Gelukkig werd die onheuse behandeling door het officiële België weggespoeld door het uitbundig onthaal thuis, waar de familie en de hele dorpsgemeenschap ze als echte helden verwelkomden.

Burgemeesters, schepenen en gemeentelijke administraties
Willem C.M. Meyers

Als er een administratie was die, zeker wat de kleinere gemeentes betreft, dicht bij de bevolking stond, dan was het wel de gemeentelijke administratie. Het wel en wee van de inwoners werd onmiddellijk aangevoeld door de dikwijls toch vroede bestuurders. Wijzigingen, ingrijpen van buiten uit en boven af werden door de bevolking grotendeels met argusogen bekenen. Anderzijds was het een nogal archaïsch leven, vaak was de bestuurlijke macht traditioneel in een groep verankerd, de zaken zouden wel hun beloop gaan, ingrijpende veranderingen traden toch niet snel op.

In de grotere gemeentes, vooral dan de grotere steden als Brussel, Antwerpen, Gent, Luik, was de afstand tot de stadsbesturen groter, en bestonden er uitgesproken spanningen en problemen. Het partijpolitieke gebeuren beheerste er ook tot in de negatieve aspecten het leven. Aan de macht komen had voor elke politieke partij belangrijke gevolgen. Maar ondanks dat waren burgemeesters en in mindere mate schepenen populaire figuren voor ‘hun’ stedelingen.

Toch waren er, zeker in de dertiger jaren, stemmen opgegaan om enkele ingrijpende veranderingen in te voeren. De vorming van eengemaakte grote agglomeraties kwam aan de orde, de verantwoordelijkheid van de burgemeester moest verhoogd worden en hij moest minder afhangen van politieke coalities, de idee van de burgemeester-ambtenaar groeide. Het zijn thema's die tijdens de bezetting én door de bezetter én door de hoogste gezagsinstanties in het land, de secretarissen-generaal, zullen uitgewerkt worden. Dit zal na de bevrijding de populariteit van die maatregelen niet bevorderen. Kort voor de oorlog had de regering maatregelen uitgevaardigd in verband met de bevoorrading, en dan vooral de voedselbevoorrading. Een rantsoeneringssysteem werd uitgewerkt, want de regering wist pertinent, op basis van eigen kennis van de economie en op basis van de verschrikkelijke voedselsituatie tijdens de eerste wereldoorlog, dat België niet in staat was zichzelf te voeden. Maatregelen werden uitgewerkt, de sluitstenen ervan bevonden zich in de gemeentelijke administraties. De bonnen- of zegeltjesboekhouding was er ondergebracht, de burgemeesters waren verantwoordelijk.

De achttiendaagse veldtocht en zijn onmiddellijke gevolgen.

Het begin van de vijandelijkheden op 10 mei 1940 veroorzaakte, dat is nu genoegzaam bekend, een enorme paniek. Zeer veel personen sloegen op de vlucht, veelal naar Frankrijk toe. Die vlucht ontredderde niet alleen de geallieerde en Belgische troepenbewegingen, maar verlamde tevens in grote mate het dagelijkse leven van hen, die niet konden vluchten of die gewoon door de oprukkende Duitsers ter plaatse gelaten werden.

In die algemene vluchtbeweging zaten ook een hele reeks personen, die ter plaatse hadden moeten blijven om hun medeburgers bij te staan. Alle ambtenaren immers, en de staats-, provincie- en gemeentebedienden, en ook expliciet de burgemeesters en schepenen, moesten, tenzij zij een andersluidend bevel kregen, ter plaatse blijven. Dat bepaalde de wet van 5 maart 1935, de wet Bovesse genoemd naar de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken; de richtlijnen waren vervat in het ‘Burgerlijk

mobilisatieboekje'. Vooral de paragraaf betreffende het 'Gedrag tegenover de vijand' bleek belangrijk: 'Zij die bevel hebben gekregen ondanks de bezetting op hun post te blijven, bepalen hun houding overeenkomstig artikelen 42 tot 56 van het Reglement behoorende bij het Verdrag van 's Gravenhage, van 1907. Indien de bezetter zulks vereischt, moge zij, bij geschrifte, uitdrukkelijk de verbintenis aangaan hun ambt nauwgezet en trouw te blijven uitoefenen en

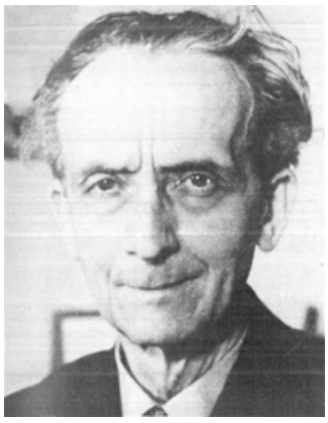

1

2

3

4

5

6

7

8

9

(1) Camille Huysmans, burgemeester van Antwerpen vertrok in mei 1940 naar Engeland. (2) Hendrik Elias, burgemeester van Gent, werd in oktober 1942 VNV-leider. (3) Paul-Willem Segers bleef schepen van Antwerpen tot 1944 en voerde aldus een aanwezigheidspolitiek. (4) Jan Timmermans; VNV-burgemeester van Groot-Antwerpen in 1944, na het ontslag van L. Delwaide. (5) De 'greep naar de macht' van het VNV kwam tot uiting in het bezetten van heel veel burgemeesterszetels (hier Vilvoorde). (6-7) VNV-meeting te Brugge, waar Jef Devroe - (7, tweede van links) naast Staf De Clercq burgemeester was. (8) Leo Delwaide (links) was van 1940 tot begin 1944 burgemeester van Antwerpen, in normale vervanging van C. Huysmans. Rechts Jan Grauls, tijdelijk gouverneur van Antwerpen. (9) Met of tegen hun zin - meestal tegen - moesten Belgische gezagdragers wel contacten onderhouden met de Duitse administratie. Hier ontvangt L. Delwaide *Militärverwaltungschef* Reeder ten stadhuize.

niets te doen en alles te laten dat schadelijk zou kunnen zijn voor het vijandelijk bestuur in het bezet gedeelte van het Belgisch grondgebied'.

Een andersluidend bevel kon oproeping voor het leger of voor de Recrutering van het Belgisch Leger (beter bekend als de CRAB) zijn, terwijl sommige secretarissen-generaal bevel hadden gekregen hun minister te volgen. Voor de parlementsleden gold een omzendbrief van de regering, waarin hen gevraagd werd de regering te volgen, wanneer die zich verplicht zou zien naar het buitenland uit te wijken. De burgemeesters-parlementairen konden hier kiezen, de regering volgen of op post blijven. Talrijken, en niet van de minst belangrijken, verkozen te vertrekken. Camille Huysmans, burgemeester van Antwerpen, vertrok met eerste schepen A. Molter. Burgemeesters Van der Stegen, Gent, Heyman, Sint-Niklaas, Machtens, Sint-Jans-Molenbeek zijn enkele voorbeelden, weinige burgemeesters van grote steden bleven op hun post. Een lofwaardige uitzondering was Van de Meulebroeck, van Brussel.

Voorbeelden wekken, en zo kon men in Frankrijk Belgische politiewagens, brandweerwagens, lijkwagens 'bewonderen'. In Leuven bijvoorbeeld was geen enkele brandweerwagen ter beschikking, terwijl o.m. de Universiteitsbebliotheek uitbrandde. In Hoei werd, in afwezigheid van enig wettelijk gezag, op grote schaal geplunderd. De komst van de Duitsers maakte pas een einde aan die toestand. Ook op tal van andere plaatsen, waar geen gezag meer was, werd geplunderd in de leegstaande huizen van de 'vluchters'.

En plaatsen zonder 'gezag' waren talrijk. Wanneer Militärverwaltungschef Reeder in zijn eerste, en enige 'Jaaroverzicht' (juni 1941) alle gebeurtenissen op een rijtje zette, constateerde hij dat één derde van de burgemeesters, op de 2.617 gemeentes die België toen nog telde (de Oost-Kantons waren geannexeerd bij Duitsland), op de vlucht was geslagen. Het voorbeeld dat de meeste aandacht trok was Brabant: 175 van de 350 gemeentes zaten zonder burgervader, en dikwijls zonder ambtenaren en geld, want dat was vaak meegevlucht. De Bestendige Deputatie van Brabant moest in die omstandigheden - er moest dringend hulp en voedsel geleverd worden - reeds op 20 mei 1940 naar noodmaatregelen grijpen. Maurice Janssen, advokaat bij het Hof van Beroep te Brussel, werd belast met de organisatie van een provinciale hulpdienst, en kreeg de opdracht de werking van de gemeentelijke administratie weer op gang te brengen, en wanneer geen bevoegde autoriteit aanwezig was, een comité van notabelen aan te stellen, om tijdelijk die administratie te leiden. Hij stelde zo 113 plaatsvervangende tijdelijke burgemeesters aan. Een greep uit die gemeentes, waar helemaal geen administratie meer was: Leuven, Tienen, Geldenaken, Genappe, Perwez, Ottignies, Diest, Aarschot.

Onmiddellijk na de capitulatie van 28 mei riep secretaris-generaal Vossen, van Binnenlandse Zaken, vertegenwoordigers van provincies en gemeentes samen, om de toestand van het gehele land te bestuderen. In een aantal steden bleef toch een deel van het schepencollege aanwezig, en werd, na de vervanging van de afwezige schepenen door gemeenteraadsleden, het college vervolledigd en een waarnemend burgemeester aangesteld. Zo in Antwerpen, met Leo Delwaide, zo in Gent, met Juffr. Boonants, zo in Sint-Niklaas, met E. Van Haver. Dit was in die drie steden besloten nog voor de wapens zwegen.

Op andere plaatsen was gebeurd, wat door Janssen in Brabant werd doorgevoerd. Zo bestond een 'comité de notables' in Thimister in de buurt van Verviers, met een

goede tweeduizend inwoners, uit de ene achtergebleven schepen, die waarnemend burgemeester werd, de gemeentesecretaris, de voorzitter en een lid van de Commissie van Openbare Onderstand, de hoofdonderwijzer, de pastoor en zijn kapelaan, een particulier.

Die bewuste comités van notabelen zagen zich derhalve genoodzaakt maatregelen te nemen, die tot de bevoegheid van de gemeentebesturen behoorden, en die bevoegdheid soms overstegen. Gérard Romsée, toen secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, legaliseerde, door een Besluit van 25 september 1941, de 'beslissingen, welke binnen hun respectieve bevoegdheden genomen zijn door de personen, vergaderingen van notabelen of beheerscomités, die sinds 10 mei 1940 de burgemeesters, schepencolleges en gemeenteraden... hebben vervangen... tot op het tijdstip dat aan hun werkzaamheden, hetzij door het weder in dienst treden der titularissen, hetzij door de benoeming hunner op-

volgers, wettelijk een einde is gekomen'.

Een dergelijke legalisering was wel op zijn plaats, want die gemeentebesturen of hun plaatsvervangers hadden allerlei maatregelen moeten nemen, die men van strikt wettelijk standpunt wel eens twijfelachtig had kunnen vinden, maar nood breekt wet. Twee problemen torenden huizenhoog boven de andere uit in die beginperiode: de bevoorrading en de financiële toestand.

Eerst komt het eten

De bevoorrading - met daarbij als allernoodzakelijkste onderdeel de voedselvoorziening - was een complete chaos in de eerste dagen, en weken, van de bezetting. Voedselstocks waren meegenomen of leeggeplunderd door aftrekkende Belgische of Geallieerde soldaten, al dan niet op bevel; rantsoeneringszegels waren, met de archieven voor de organisatie van de ravitaillering, meegenomen door tal van administraties of individuele bedienden op hun vlucht naar Frankrijk. Zo moest men plaats per plaats, en dikwijls letterlijk, trachten de eigen boontjes te doppen. Om het bij de grote steden te houden, in Brussel moest Van de Meulebroeck, reeds op 19 mei, het initiatief nemen om dagelijks vertegenwoordigers van elke gemeente der Brusselse agglomeratie bijeen te roepen om een ravitailleringscomité op te richten, met vertegenwoordigers van molenaars en bakkers. Opeisingen moesten doorgevoerd worden. Hetzelfde gebeurde in Verviers, waar slagerijen gewoon opengebroken werden.

In het begin van juli werd dan een enquête gehouden bij de gemeentebesturen, om een precies beeld te hebben over het ganse land van de toestand inzake beschikbare voorraden. Uiteraard had de Militärverwaltung aangedrongen op deze enquête. Hoe sneller de toestand 'normaal' werd, hoe beter voor 'rust en orde'. Maar tot groot ongenoegen van Reeder, en ook van de secretarissen-generaal, werd die enquête niet goed beantwoord. In zijn vijfde *Tätigkeitsbericht*, van 7 juli 1940, noteerde hij dat '176 gemeenten (van de 2617) hebben geantwoord, en de meesten daarvan slechts na verschillende aanmaningen'. Hij liep dan ook niet op met de bestuurders van de kleinere gemeenten 'die door *Ehrenamtlichen* (d.w.z. voor Reeder niet voltijds betrokken bij hun ambt) burgemeesters bestuurd worden. Zij hebben de bekwaamheid niet om de door de oorlogsomstandigheden verhoogde taken aan te kunnen. Het gevolg is een stilstand van alle bestuursaktiviteit.' Dit is één van de redenen waarom tijdens de bezetting zal gepleit worden voor het invoeren van burgemeesters-ambtenaren. De *Militärverwaltung* spoorde ook in die eerste maanden de plaatselijke Kommandanturen aan de burgemeesters te wijzen op hun taken inzake de ravitaillering en ook de werkverschaffing (maar dat behoorde niet tot de rechtstreekse bevoegdheid van de gemeentebesturen) en die te controleren.

De maatregelen inzake bevoorrading en vooral dan voor het voedsel blijven een knelpunt gedurende de gehele bezetting. Zowel de in functie gebleven 'oude' gemeentebesturen als de 'nieuwe' meestal nieuwe orde-gezinde burgemeesters zullen er zwaar onder te lijden hebben. Zij moeten de verschillende tellingen van landbouwprodukten organiseren, zij moeten zorgen voor de plaatselijke verdeling van een groot aantal produkten, zij moeten zorgen voor de verschillende controles,

zij beschikken over de ravitailleringsschema's en de broodnodige zegels. Naarmate de oorlog vordert worden zij dikwijls de ‘Kop van Jut’ voor de bevolking, zeker wanneer de bevoorrading slechter wordt. Talrijk zijn de aanslagen, dikwijls met dodelijke gevolgen, die op hen gepleegd worden. Talrijk zijn de overvallen op gemeentekantoren, om de zegels te kunnen bemachtigen, die moeten dienen voor ondergedokenen en verzetstrijders. Sommige van die overvallen gebeuren op afspraak, anderen zijn regelrechte holdups, met de nodige slachtoffers.

Die gemeentebestuurders ondergaan niet alleen die druk van onder uit, maar ook van boven, van de hogere administratie, komen maatregelen en straffen. Enkele voorbeelden uit het Staatsblad illustreren dat voldoende. In M..., werd door een Besluit van 19 november 1941, de heer J..., burgemeester, ‘voor een duur van drie maanden in zijn ambt geschorst om zijn medewerking aan de controlediensten te hebben geweigerd en zoodoende de uitvoering van de maatregelen voor 's lands voedselvoorziening te hebben verhinderd’. In P... werd op 5 december 1941 G... ‘voor een termijn van één

maand als burgemeester... geschorst om bepalingen te hebben overtreden van het besluit van 20 juni 1941 met betrekking tot de benuttiging van het broodgraan van den oogst 1941 en zoodoende aan zijn onderhoorigen het voorbeeld te hebben gegeven van weerspannigheid aan de maatregelen gesteld met het oog op 's land voedselvoorziening'. Op 19 maart 1942 werd 'N... uit zijn ambt van burgemeester der gemeente W. ontzet', 'Overweegende dat de heer N..., den 9e Januari 1942, door de correctioneele rechtbank van I. voorwaardelijk veroordeeld werd tot een gevangenisstraf van drie maand en tot boeten gezamenlijk bedragende 17.010 frank wegens inbreuken op de ravitailleeringsbesluiten; Overwegende dat dit in kracht van gewijsde gegane vonnis den betrokkene het onmisbare gezag ontneemt om het ambt dat hij bekleedt, uit te oefenen'. Dergelijke berichten volgen elkaar regelmatig op.

Het geld

In vele gemeentes waren niet alleen de burgemeester, maar ook de gemeentekas, vergezeld van de gemeenteontvanger verdwenen. Dat bracht uiteraard mee dat talrijke, vooral dan lagere personeelsleden hun lonen en wedden niet konden ontvangen. Ook dat zal de animositeit ten overstaan van de gevluchte burgemeesters aanscherpen. Het VNV-dagblad 'Volk en Staat', en ook de andere kranten, die opnieuw mogen verschijnen van de bezetter, zullen op die misstanden door blijven hameren.

Ook de hogere overheid, waarbij de gemeentes hadden kunnen aankloppen, was met de geldmiddelen vertrokken. De Nationale Bank en parastatale financiële instellingen van de staat hadden het land verlaten, in navolging van de regering.

Sommige gemeentes stonden voor reële kasproblemen en trachtten, door terug te grijpen naar precedenten uit de eerste wereldoorlog, noodgeld uit te geven, dikwijls op aanraden van de lokale Duitse bevelhebber. Zo drukte Ronse voor 500.000 fr. stadsbons in kleine biljetten. De gouverneur van Oost-Vlaanderen annuleerde de beslissing.

Ook Verviers besliste reeds op 14 mei noodgeld te drukken. 3 miljoen biljetten van 1 tot 100 fr. wilde men drukken, de Oberfeldkommandantur van Luik verbood het, en Verviers moest 100.000 mark lenen van de bezetter. Dat gebeurde aan de toenmalige koers van 10 fr. per mark. Toen het op terug betalen aankwam, vanaf juli 1940 was de mark op 12,5 fr. gebracht. Een stevig verlies voor de stadskas. Alleen in Moeskroen zou er werkelijk noodgeld gecirculeerd hebben. Voor drie miljoen werd er uitgegeven, een lening van het Gemeentekrediet in september 1940 maakte het mogelijk dat geld opnieuw uit de circulatie te halen.

Voor de meeste gemeenten kwam er een toevlucht bij de 'Nationale Vereniging voor Steun - Association Nationale d'Assistance', een tijdelijke vereniging, dié bij de ASLK, de Société Générale en de Bank van Brussel, datgene ontleende, wat nodig was om de meest dringende noden van het ministerie van Financiën en van de gemeentes te lenigen. Een omzendschrijven van het Algemeen Commissariaat voor de Provincie- en de Gemeentefinanciën, in het Ministerie van Binnenlandse zaken en Volksgezondheid liet op 28 oktober 1941 weten dat op dergelijke leningen geen intrest meer verschuldigd was, daar die reeds afgetrokken was van het bedrag dat de gemeenten toen, op het ogenblik van de lening, in handen kregen. Diezelfde brief

liet tevens blijken dat ook leningen bij particulieren of banken opgenomen waren, want de bewuste gemeentes kregen de toelating die sommen, en zo nodig de intrest, in de begroting in te schrijven als bedragen die door de staat zouden gedragen worden.

Nog steeds in dezelfde moeilijke omstandigheden werd op 28 juni 1940 een coöperatieve vennootschap, de 'Caisse d'Avance et de Prêts' (CAP) opgericht, die de 'Nationale Vereniging voor Steun' opvolgde. Hier namen 260 deelgenoten deel, de grote banken, de financiële en de industriële groepen. De bedoeling was geld te verschaffen aan alle instellingen, die werkten met belastingsgelden of met door de staat gesalarieerd personeel. Het kapitaal was vooreerst op 10 miljoen minimum begroot, en bereikte uiteindelijk 71.540.000 fr. De CAP verdween in 1942, na een ernstig incident met de bezetter, toen na een onderzoek door de Duitse politie bleek dat belangrijke kapitalen besteed waren aan het uitbetalen van voorschotten aan stakende magistraten en geschorste ambtenaren. Een compromis werd toen wel gevonden om een

einde te kunnen maken aan het conflict met de magistraten.

Terug naar 1940. Gedurende dat eerste bezettingsjaar zag omzeggens elke gemeente zich verplicht belangrijke voorschotten te vragen. Vanaf 1941 verbeterde de toestand geleidelijk. De gemeentefinanciën konden immers ook profiteren van de nieuwe verhoging in verband met de belastbare inkomens, terwijl de uitgaven slechts licht naar omhoog gingen. Vanaf 1942 kon zelfs een deel der voorgeschoten sommen terugbetaald worden.

Reeder was, weer eens, verrast te moeten vaststellen dat men in de Belgische ministeries niet over sluitende statistieken betreffende de gemeentelijke financiën beschikte. Men moet dan ook niet ver zoeken naar de beweegredenen voor de oprichting van een Algemeen Commissariaat voor de Provincie- en Gemeentefinanciën (waarvan eerder reeds sprake). In december 1940 werd Dr. Jur. G. Vandenbulcke, toen directeur bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid, tot commissaris-generaal benoemd. Gedurende de gehele bezetting zullen zijn diensten streng de geldmiddelen van de gemeentes controleren.

Naar de zuivering en de reorganisatie

Na de wapenstilstand met Frankrijk scheen de oorlogsstoestand in West-Europa enigszins gestabiliseerd. Groot-Brittannië bleef weliswaar verder weerstand bieden, maar in België vernam men toch niets meer van enige activiteit van de Belgische regering. Men moest dus zo snel mogelijk tot een leefbare situatie komen, wat ook volkomen strookte met de wensen van de *Militärverwaltung*. De bezetter wilde een normale Belgische administratie, met dien verstande, dat een deel van het vroegere personeel moest vervangen worden, omdat het niet 'bruikbaar' was. En niet bruikbaar waren de vroegere 'pro-geallieerde en democratisch-gezinde' elementen. In bepaalde mate stemde dat ook overeen met de wensen van een groot aantal mensen die in België gebleven waren.

Op 5 juni 1940 reeds had secretaris-generaal Vossen een vergadering met de in het land gebleven gouverneurs en bestendig afgevaardigden. Er werd gesproken over de noodzakelijke herstellingen aan de water-, gas- en elektriciteitsvoorzieningen, over de aanwezigheid van gemeente- en politiepersoneel, inzonderheid de brandweer. Een omzendbrief van Binnenlandse Zaken vroeg op 6 juni een lijst van alle personen, die zonder bevel of toelating, hun post verlaten hadden. Een nota, zelfde herkomst, kondigde een actie aan tegen de burgemeesters, die in gebreke zouden blijven.

Uiteindelijk werd op 12 juli een 'commissie van advies' ingesteld, 'belast met het onderzoek der dossiers over de burgemeesters die hun post verlaten hebben tussen 10 en 31 mei 1940'. Die commissie bestond uit J. Simon, raadsheer bij het Hof van Beroep van Brussel en Hoogleraar aan de Gentse Rijksuniversiteit, Maurice Janssen - die reeds tijdens de eerste oorlogsdagen geprobeerd had orde op zaken te stellen in Brabant -, en G. Van den Bulcke, die later commissaris-generaal voor Provincie- en Gemeentefinanciën wordt. Op grond van de uitgebrachte adviezen nam secretaris-generaal Vossen maatregelen: ontslag, ambtsontheffing of schorsing gedurende een bepaalde periode.

De Duitse overheid hield nog een stok achter de deur. Los van dat onderzoek 'waarbij zonder twijfel een groot aantal burgemeesters en schepenen op de duur zal wegvallen' werd, dixit Reeder, een akkoord getroffen met de secretaris-generaal 'dat terugkerende burgemeesters pas dan hun ambt terug konden opnemen', nadat de Kommandanturen een onderzoek hadden ingesteld. En, onderstreept Reeder: 'Daardoor heeft de Militärverwaltung de mogelijkheid ongeschikte en politieke onbetrouwbare personen als het nodig is uit te schakelen'. Om een voorbeeld te geven: Edmond Machtens, burgemeester van Sint-Jans-Molenbeek werd door de commissie met een schorsing van 1 maand bedacht. 'In akkoord met de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, die ook vond dat de beslissing van de commissie te mild was', dixit weer Reeder, werd Machtens volledig geschorst.

Reeder nam zelf zijn voorzorgen. Op 18 juli 1940 werd een verordening 'inzake het uitoefenen eener openbare bedrijvigheid in België' afgekondigd door *Militärbefehlshaber* von Falkenhausen 'om te verhinderen dat leden van de voormalige regering Pierlot, leden van parlementaire instellingen en andere personen die een openbare bedrijvigheid bekleedden... na

hun terugkeer in België door het wederopnemen van hun arbeid den vrede in het land zouden kunnen verstoren.' Alleen wanneer de *Militärbefehlshaber* het uitdrukkelijk zou toestaan, mochten de bedoelde personen een openbaar ambt bekleden.

De commissie nam haar werkzaamheden ernstig op. Op 5 september 1940 waren reeds 21 burgemeesters ontheven uit hun ambt, namen er 5 ontslag, en werden er 1 voor drie maanden, 4 voor twee maanden, 1 voor een maand en 10 voor vijftien dagen geschorst. 'Volk en Staat', dat met grote voldoening de gebeurtenissen volgde, deelde op 1 augustus 1940 mee dat in het administratief arrondissement Charleroi alleen reeds op de 72 gemeenten 32 nieuwe burgemeesters aangesteld werden. Tegen het einde van 1940 waren 723 gevluchte burgemeesters voor de commissie verschenen: 43 werden geschorst, 71 moesten ontslag nemen, 231 werden tijdelijk geschorst en 378 gingen vrijuit. Toen in november 1940 bleek dat talrijke burgemeesters nog steeds niet opgedaagd waren, vaardigde Vossen op 13 november het besluit uit, waarvan het enige artikel luidde: 'De Burgemeesters en de schepenen, die tusschen 10 en 28 mei 1940 hun ambt verlaten hebben en op 1 october 1940 in hun gemeente niet waren teruggekeerd, zijn uit hun ambt ontheven'.

Sterke controle van de Staat - groter gezag voor de burgemeesters. Het VNV grijpt naar de macht.

Tot dusver was er niets gebeurd in verband met de gemeenteraden, 'die kleine parlementen', zoals soms smalend werd gezegd. Het is een feit dat de gemeenteraden een stevige vinger in de pap kunnen hebben, vooral wanneer zij remmend willen optreden. En in die plaatsen, vooral in Vlaanderen, waar de vroegere oppositie nu de macht in handen kreeg door de uitschakeling van de vroegere machthebbers, kon de gemeenteraad talrijke beslissingen tegenhouden. Vermits er geen mogelijkheid bestond om de gemeenteraden te wijzigen, beknotte de centrale overheid meer en meer de bevoegdheden ervan. Op 31 december 1940 kwam een besluit van Binnenlandse Zaken, waardoor de burgemeester voortaan buiten de gemeenteraad mocht verkozen worden. Belangrijker nog was het besluit van 6 februari 1941, onder de neutrale hoofding 'Besluit houdende afwijking voor den tijd van den oorlog van enkele bepalingen der provincie- en gemeentewet'. Het gezag van de burgemeester werd er zeer door versterkt. Nu mocht hij immers in bijzondere gevallen zonder toestemming van de gemeenteraad beslissingen treffen. Dat was vroeger reeds voorzien, in artikel 94 van de Gemeentewet. Nu werd echter lid 2 van dat artikel, dat verklaarde dat die beslissingen van de burgemeester achteraf op vraag van de gemeenteraad aan die raad moesten voorgelegd worden, voor de duur van de oorlog uitgeschakeld. Voor Reeder was dit een goede evolutie, want dat betekende 'in de praktijk de invoering van een autoritair gemeentebestuur'. Datzelfde besluit voorzag ook dat wanneer er problemen rezen in bepaalde gemeentes, en dan inzonderheid wat de bevoorrading betrof, er commissarissen konden gestuurd worden. Dat alles was nog niet genoeg voor de bezetter. Op 3 januari 1941 noteerde Reeder dat er een omwisseling in de plaatselijke bestuursinstanties nodig was, want het ontbrak de machthebbers aan initiatief en organisatietalent.

Er komt dan ook een maatregel. Op 7 maart 1941 vaardigt de *Militärbefehlshaber* een Verordening uit ‘de veroudering van de kaders van het openbaar beheer te keer gaande’. ‘Dragers van openbare funkties in België moeten definitief hun ambt neerleggen op het einde van de maand tijdens dewelke zij het zestigste levensjaar voleindigen’. Dat had o.m. betrekking op burgemeesters, schepenen, gemeentesecretarissen en politiecommissarissen.

Op basis van die verordening moesten er 980 burgemeesters, 1883 schepenen en 492 gemeentesecretarissen vervangen worden. De *Militärverwaltung* was in een beginfase akkoord dat daarvan 250 burgemeesters en 350 schepenen voorlopig hun functie konden behouden. Er is vooralsnog geen diepgaande studie verricht over de personeelsveranderingen qua burgemeesters en schepenen over de gehele bezetting, maar een vlugge telling op basis van de gegevens in het Staatsblad leert ons dat er van mei 1941 tot het einde van de bezetting 6645 wijzigingen waren, waarvan slechts 83 te wijten waren aan overlijden (inbegrepen de slachtoffers van aanslagen). Het valt tevens op,

1

2

3

4

5

(1) Baron Gillès de Pélichy, rexistisch gouverneur van Brabant (1943). (2) J. Dewez, rexistisch gouverneur van Luxemburg (1944). (3) Frans Wildiers, VNV-gouverneur van Antwerpen. (4) Gérard Romsée (links), VNV-gouverneur van Limburg, met zijn kabinetschef Theo Brouns. (5) J. Lysens, opvolger van Romsée. (6) H. Elias (midden) tijdens zijn proces. Einde 1940 werd hij, ondanks het verzet van secretaris-generaal Vossen, benoemd tot commissaris-burgemeester van Gent. (7) Edward Anseele jr., schepen in Gent tot 1942. Toen reeds was hij actief in de clandestiene BSP.

6

7

en het is symptomatisch voor de vooroorlogse samenleving, dat er zeer veel adellijke namen voorkomen bij de uitgeschakelde burgemeesters.

Ondertussen was er wel een incident ontstaan met secretaris-generaal Vossen, die niet wilde aanvaarden dat men in Gent Hendrik Elias zou benoemen, buiten de gemeenteraad, als burgemeester. Het heeft er alle schijn van dat het VNV hier druk uitoefende op de *Militärverwaltung* om haar kandidaat door te duwen. Elias zelf, althans zo laat hij het blijken in zijn mémoires, zag er het belang niet van in. Men had evengoed het gemeenteraadslid van het VNV in Gent kunnen voorstellen. Op 30 december 1940 vernam Vossen dat Elias door de *Militärverwaltung* aangesteld was tot commissaris-burgemeester van Gent. Voor hem betekende dat het einde van zijn activiteit als secretaris-generaal. Op zijn verdere protesten zal Reeder antwoorden met een verbod zijn ambt verder uit te oefenen. Voor Elias daarentegen begint, zo schreef hij het neer, de gelukkigste periode van de bezetting. Burgemeester van een stad, waarvan hij gaan houden was, kon hij gedurende ruime tijd rekenen op de loyale medewerking van ambtenaren en de 'oude' schepenen, en samen met o.m. Anseele, tot diens ontslag, de vorming van de Gentse agglomeratie voorbereiden.

De verordening over 'de veroudering...' maakt het voor een aantal burgemeesters en schepenen 'onmogelijk' hun ambt nog verder uit te oefenen. De bezetter verbiedt het hun. Volgens de Belgische wetgeving, zoals ze geïnterpreteerd wordt door de secretarissen-generaal, blijven zij wel de 'echte' ambtsdragers, maar zijn zij verhinderd hun taak uit te voeren. Zij kunnen, en de continuïteit van de gezagsuitvoering vraagt dat, wel vervangen worden door mensen die hun functie 'waarnemen'. De VNV-er 'Romsée, die inmiddels secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken is geworden neemt op 16 april 1941 een Besluit 'betreffende het ontslag en de aanstelling van burgemeesters', waarvan het eerste artikel luidde: 'Door het Hoofd van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken kan ambtshalve ontslag uit hun ambt worden verleend aan de burgemeesters die in de onmogelijkheid verkeeren hun ambt uit te oefenen'. In het tweede artikel stond: 'Voor den oorlogsduur kan het Hoofd van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken in vervanging van de bij artikel 1 bedoelde burgemeesters, alsmede in geval van normale vacature, personen, die de vereischte voorwaarden vervullen, aanduiden om het ambt van burgemeester waar te nemen'. Voor de schepenen kwam er op 26 mei een dergelijk besluit.

In het taalgebuik viel de nuance in *waarnemen* vlug weg. In het Vlaamse land werd een belangrijke plaats ingeruimd voor leden van het VNV. Er werd dan ook gefluisterd, en naderhand in de clandestiene pers neergeschreven, dat die besluiten, en de voorafgaande Duitse verordening, er precies gekomen waren om dergelijke 'benoemingen' te kunnen verrichten. Ondertussen had de *Militärverwaltung* in april verboden dat de gemeenteraden nog samen kwamen. Het besluit van 28 mei 1941 van Binnenlandse Zaken droeg dan ook de bevoegdheid van die raden over op de colleges van burgemeesters en schepenen. Maar, en dit wijst dan op de verdergaande centralisatie, de benoeming van gemeentesecretarissen, gemeenteontvangers, adjunctcommissarissen, leraars en onderwijzers is nu de bevoegdheid van de secretaris-generaal, zoals voorheen de politiecommissaris benoemd werd door de minister. Zich bewust van het feit dat de burgemeesters zeer veel tijd moesten besteden aan hun diverse taken, nam men op 27 augustus 1941 het besluit 'houdende toekenning van een vergoeding aan de burgemeesters', waardoor een loon, van 12.000 tot 100.000 fr. per maand, naargelang het aantal inwoners en voor een acht uren tellende werkdag,

werd toegekend. Een dergelijke maatregel maakte vooral de nieuwe burgemeesters niet populair. De volksmond zegde dat de ‘nieuwen’ verkocht waren.

Het VNV juichte deze evolutie toe, want dergelijke maatregelen maakten een einde aan het ‘electoralisme en het partijpolitiek belang’. Voor *Volk en Staat* was het duidelijk: ‘Een grondige hervorming was noodzakelijk. De schepenkolleges moesten uit volksgenooten samengesteld worden, die hun taak met een geest van volksverbondenheid zouden waarnemen’.

Met fierheid gaf het kaderblad *VNV-Dienst* in december 1941 een tabel met de tussen 1 januari en 22 november 1941 nieuw benoemde burgemeesters en schepenen. Er waren in de 1172

Vlaamse gemeentes 430 burgemeesters benoemd, waarvan 232 VNV-ers, en 553 schepenen, waarvan 283 VNV-ers. 197 gemeentes behielden hun vooroorlogse burgemeester, 412 hun vooroorlogse schepenen en 545 behielden het volledige college. In 1943 loopt het aandeel van het VNV op tot 478 burgemeesters en 712 schepenen. Reeder schreef in zijn activiteitsverslag over de periode juli-september 1941 dat sinds de aanstelling van Romsée op Binnenlandse Zaken '991 burgemeesters, 1615 schepenen en 225 gemeentesecretarissen benoemd' werden, 'Het gaat hier vooral over aanhangers van Vernieuwingsbewegingen'.

Dat was ook de opvatting van talrijke gemeentenaren. De burgemeesters waren immers verantwoordelijk voor rantsoenering en ordehandhaving, konden niet ontsnappen aan de bevelen van de Duitsers, zij hadden zo nodig jodenregisters moeten aanleggen en moesten de bevolkingslijsten ter beschikking houden, wat vooral vanaf de invoering van de verplichte tewerkstelling in oktober 1942 als 'zuivere' collaboratie en hulpverlening aan de bezetter werd beschouwd. Vanaf dat ogenblik werden ook de burgemeesters slachtoffer van aanslagen, met als uitschieter Charleroi, waar op 19 november 1942 de rexist Teughels werd vermoord, en zijn opvolger Englebin op 17 augustus 1944. De represailles van Rex te Courcelles waren dan een uiting van de atmosfeer van burgeroorlog en terreur in het bezette land.

Nieuwbenoemde burgemeesters kregen dreigbrieven, kregen doodsbrieven thuis bezorgd, in die mate dat het herhaaldelijk gebeurd is dat sommigen aanvaardden het ambt op te nemen, maar onder druk van vrienden of van het verzet onmiddellijk lieten weten op hun beslissing terug te komen. Het lag dan ook voor de hand dat naarmate de oorlog vorderde enkel nog VNV-ers, Rexisten en andere collaborateurs de benoemingen aannamen. Op 3 september 1944 verschenen de laatste aanduidingen om het ambt van schepen waar te nemen in het Staatsblad. De bedoelde gemeenten waren Eigenbrakel, Waver en Quaregnon. Daarna kwam de bevrijding en moesten de 'oorlogs'burgemeesters en -schepenen rekenschap afleggen. Maar dat is een ander hoofdstuk in de geschiedenis.

De Grote Agglomeraties

Dat het in België zo lang geduurd heeft eer men tot samensmelting van gemeenten en tot vorming van bestuurlijke agglomeraties is overgegaan, is in grote mate te wijten aan de geur van collaboratie, die bleef hangen aan het begrip 'agglomeratie', zoals het tijdens de bezetting tot stand was gekomen. De 'grote agglomeraties' was geen nieuw begrip. In 1921 reeds had burgemeester Max van Brussel een wetsvoorstel ingediend om een metropolitaans district op te richten voor de Brusselse agglomeratie. Een volledige fusie was hem liever geweest, maar

Overzicht van de maatregelen genomen tegenover burgemeesters tijdens de bezetting

	1940	**1941**	**1942**	**1943**	**1944**	**Totaal**
Schorsingen	207	87	40	3	-	337

Afzettingen		27	36	6	1	70
Ontslagen	119	643	292	144	52	1250
Benoemingen	174	73	-	-	-	247
Aanduidingen (om het ambt waar te nemen)	-	611	379	161	54	1205
Totaal	500	1441	747	314	107	3109

(Naar Marcel Van Audenhove, *Geschiedenis van de gemeentefinanciën. Vierde deel. De Tweede Wereldoorlog, in Gemeentekrediet' van België, Driemaandelijks tijdschrift*, januari 1984, hier p. 35)

De SS licht de burgemeesters door

De politieke gezindheid van de Vlaamse burgemeesters in 1943 (*SD-Meldungen 8/1943*)

Op een totaal van 1074 burgemeesters stonden er 594 (55,3%) bekend als VNV-ers, 303 als anglofiel (28,2%), 170 als neutraal (15,8%), terwijl 7 burgemeesters doorgingen als SS-er er (0,7%).

Naar de provincies toe werden volgende cijfers gegeven:

	VNV	**Anglofiel**	**Neutraal**	**SS**	***Totaal***
Antwerpen	76	48	16	2	142
Brabant	90	92	25	0	207
Limburg	104	46	53	0	203
Oost-Vlaanderen	176	60	37	4	277
West-Vlaanderen	148	57	39	1	254

Er werd nog verder gedetailleerd naar de arrondissementen toe:

Provincie Antwerpen				
Antwerpen	44	25	2	0
Mechelen	22	11	4	2
Turnhout	30	12	10	0
Provincie Brabant				
Brussel	46	42	7	0
Leuven	44	50	18	0
Provincie Limburg				
Hasselt	39	18	11	0
Maaseik	19	10	7	0
Tongeren	46	18	35	0
Provincie Oost-Vlaanderen				
Aalst	55	23	0	0
Dendermonde	15	10	1	1
Gent	46	7	12	2
Eeklo	10	5	2	0

Oudenaarde	31	13	16	0
Sint-Niklaas	19	2	6	1
Provincie West-Vlaanderen				
Brugge	17	11	7	0
Ieper	25	5	12	1
Kortrijk	29	15	2	0
Roeselare	14	2	3	0
Tielt	10	2	7	0
Veurne	20	6	3	0
Oostende	18	6	3	0
Diksmuide	15	10	2	0

Militärverwaltungschef Reeder noteerde van zijn kant in zijn 23ste activiteitenverslag, over de periode juli-september 1943, dat er 478 burgemeesters en 712 schepenen konden beschouwd worden als behorend tot het VNV of zijn randgroepen.

de politieke omstandigheden beletten hem een zo vergaand voorstel in te dienen. In Antwerpen was het vooral Camille Huysmans, die een fel pleitbezorger was van de fusie.

De eerste agglomeratie die tijdens de bezetting tot stand kwam was die van Antwerpen, en dat onder impuls van de Duitse Stadtkommissar Dr. Delius. Hij had als burgemeester van Wesermünde in 1939 de fusie met Bremerhafen bewerkstelligd en toen hij de toestand in Antwerpen daadwerkelijk leerde kennen, drong hij aan op de eenmaking. De Militärverwaltung was niet tegen, en Delius kon waarnemend burgemeester Delwaide overtuigen. In oktober 1940 werden de plannen bekend gemaakt. In die periode volgde men nog bijna volledig de vooroorlogse werkwijze in de gemeenteraden. De Bestendige Deputatie van Antwerpen en de belanghebbende gemeentes werden geraadpleegd. De gemeenteraden van Berchem, Borgerhout, Deurne en Hoboken stonden gunstig, in Merksem en Wilrijk heerste verdeeldheid, terwijl Mortsel en Ekeren tegen de eenmaking gekant waren, wat wel enigszins verwondering wekt. Die beide laatste gemeentes hadden een KVV-VNV-coalitie aan het bewind. Op 30 december 1940 vroeg het schepencollege van Antwerpen, burgemeester Delwaide, de schepenen Van Put (KVV), Sasse (liberaal), Somers (liberaal) en Verrept (liberaal) de gemeenteraad of Groot-Antwerpen gewenst was. Het antwoord was eenparig ja. Het VNV-raadslid en het Rexraadslid woonden de vergadering niet bij.

In februari 1941 liet de Bestendige Deputatie in de betroffen gemeentes weten dat ‘het enkwest betreffende de aanhechting der gemeente... bij de Stad Antwerpen’ op een bepaalde datum zou plaatsgrijpen en dat ‘ieder belanghebbende ... alsdan zijn aanmerkingen voor of tegen deze aanhechting mondeling (kan) doen gelden’. Voor de economische wereld in Antwerpen duurde de procedure alras te lang. In juli 1941 bracht een VEV-afvaardiging, vergezeld van vertegenwoordigers van de Kamer van Koophandel en van de Antwerpse zakenwereld, een bezoek bij secretaris-generaal Romsée. Groot-Antwerpen moest er komen, omwille van de economische belangen van de havenstad.

Op 15 september 1941 werd dan het Besluit genomen Groot-Antwerpen op te richten. Op 1 januari 1942 zou het in werking treden. Een van de redenen waarom o.m. de secretaris-generaal De Winter van Landbouw kon instemmen met die eenmaking was de vereenvoudiging van en de betere controle over de ravitaillering. Wel beslisten de overige secretarissen-generaal dat de oprichting van Groot-Antwerpen, en de voorbereiding van de andere eenmakingen, een zaak voor de secretaris-generaal alleen was. Hij moest de verantwoordelijkheid dragen. De vraag naar de wettelijkheid van die eenmaking had zich nog niet gesteld. J. Wilms, de socialistische schepen, die samen met P.W. Segers (KVV) en A. Molter (BWP), na schorsing en verbod van de bezetter als schepen wegens ‘postverlating’, op 1 april 1941 zijn schepen-

Grote agglomeraties en hun oprichtingsbesluiten

Groot-Antwerpen: 15 september 1941
Groot-Gent: 15 mei 1942
Groot-La Louvière: 20 juni 1942
Groot-Charleroi: 15 juli 1942
Groot-Brussel: 24 september 1942
Groot-Brugge: 10 oktober 1942

Groot-Luik: 25 oktober 1942
Verder werden nog enkele gemeenten geannexeerd:
Petegem door Deinze: 18 juni 1942
Emelgem bij Izegem: 20 augustus 1942
Oostwinkel en gedeelten van Adegem bij Eeklo: 10 november 1942

ambt opnieuw kon opnemen - wilde zich juridisch indekken. Hij vroeg en kreeg, op 30 december 1941, juridisch advies van Hayoit de Thermicourt en A. Lilar. Het luidde dat hij er beter aan deed op zijn post te blijven. Het besluit van het advies ging nader in op de wettelijkheid: (we vertalen) 'Niets laat ons toe te denken dat dit (= een formele vraag van de bezetter om Groot-Antwerpen op te richten) zo is. De uitvoeringsmodaliteiten van het besluit en bepaalde uitwendige omstandigheden tonen aan dat de bezettende macht het wenste, het goedkeurde en zelfs inspireerde. Maar dat is niet voldoende om het het karakter te geven van een maatregel door de bezetter in de zin van het Strafwetboek'. Deze mening was voldoende om de 'oude' schepenen hun medewerking te laten verlenen aan het 'nieuwe' college. Want ondertussen had het VNV, dat zich meer en meer wilde profileren als staatsdragende beweging, de helft van de zetels in het college geëist. Dat was te veel voor de oudgedienden, Delwaide en zijn collega's dreigden ontslag in te dienen in die omstandigheden. De verhouding werd daarop 8 'oude' en 5 'nieuwe'. De ouden waren Delwaide zelf, Molter, Segers, Somers en Wilms, schepenen van Antwerpen, met de burgemeesters van Borgerhout, Van Beveren (KVV), van Merksem, Van Tichel (KVV) en van Deurne, Schneider (BWP). Jan Timmermans, VNV-gemeenteraadslid, P. Boeynaems, Rob Van Roosbroeck, Odiel Daem en A. Vallaeys werden de 'nieuwe' schepenen.

Naarmate de oorlogsjaren verstreken, groeiden de spanningen. Kritiek op Groot-Antwerpen kwam aan bod in de clandestiene pers. *Het Vrije woord* van de Antwerpse communistische federatie eiste in februari 1942 'Delwaide en zijn kliek aan de deur', *België Vrij* viel in het nummer van juni 1942 'de nieuwe mannen en oude politiekers' van het nieuwe college aan. Het meer en meer arrogant optreden van SS leidt in 1943 tot een eerste ontslag van Delwaide, na een incident met Vlaamse Oostfrontvrijwilligers die een cheque voor de slachtoffers van het bombardement op Mortsel wilden afgeven. Delwaide gelastte zijn secretaris de delegatie te ontvangen. De Legioenmannen voelden zich gekrenkt en gingen de woning van Delwaide aan stukken slaan. Daarop verbood de Feldkommandantur elk eigenmachtig optreden van de Oostfronters. Delwaide trok zijn ontslag dan in. In januari 1944 kwam dan zijn definitief ontslag, samen met dat van de overgebleven 'oude' schepenen (Molter had reeds vroeger ontslag genomen), toen de Vlaamse Waffen-SS-vrijwilligers hun afscheidsfeest wilden doen plaatsgrijpen in het stadhuis.

Na de bevrijding werd Delwaide geschorst, een onderzoek werd ingesteld, maar hij werd uiteindelijk buiten vervolging gesteld. In de gemeenteraadsverkiezingen van november 1946 is hij niet verkiesbaar, want er loopt een aanklacht bij het Krijgsgerecht tegen hem. Mevrouw Delwaide is dan maar kandidaat, zij wordt met 41.486 voorkeurstemmen gekozen, een plebisciet. Uiteindelijk wordt de zaak 'Groot-Antwerpen' buiten vervolging gesteld. Dat was niet het geval voor de andere grote agglomeraties.

Groot-Brussel en de andere agglomeraties

Op 1 september 1941 had Romsée een Rijkscommissariaat voor de grote agglomeraties opgericht, gelast ‘met de voorbereiding en het opstellen van de besluiten of beslissingen in verband met de administratieve eenheid van de agglomeraties Antwerpen, Brussel, Gent, Charleroi en Luik’. Rijkscommissaris werd, na lang aarzelen, Hendrik Borginon. Daarmee zette hij de stap tot wat hem later de beschuldiging van collaboratie zal opleveren. De professoren De Winde, Van Dievoet en H. die voor hem aangezocht waren, hadden het aanbod afgeslagen.

Vooral Groot-Brussel bracht de gemoederen in beroering. Burgemeester Van de Meulebroeck had reeds voor een spectaculair incident gezorgd op 29 juni 1941. In het kader van de verouderingsverordening had Romsée ontslag willen verlenen aan de oudste schepenen van Brussel. Van de Meulebroeck zou kunnen aanblijven tot de vorming van Groot-Brussel, hij viel immers ook onder het verouderingsbesluit, de ontslagen schepenen zouden door Rexisten en VNV-ers vervangen worden. Van de Meulebroeck weigerde samenwerking en liet een affiche maken en aanplakken, die eindigde met ‘Ik ben, ik blijf en ik zal blijven de eenige wettige burgemeester van Brussel’. Hij werd op 30 juni aangehouden, de stad Brusssel kreeg een boete van 5 miljoen fr. Reeder gaf zijn mening weer in zijn activiteitsverslag: ‘Meer bijzonder

1

2

3

4

5

6

AAN DE BRUSSELSCHE BEVOLKING !

Een nieuwen machtsgreep van V. N. V.ers en rexisten is voltrokken : **de verwezenlijking van Groot-Brussel ! Dit politiek manœuver levert Brussel over aan de Vlaamsche en rexistische nazis.**

Het principe zelf van Groot-Brussel komt hier niet ter sprake. Deze hervorming, zij were gerechtvaardigd of niet, had dienen besproken te worden na de bevrijding van ons land, onder Belgen en in het kader onzer traditioneele vrijheden.

Door 19 gemeenten der Brusselsche agglomeratie te vereenigen zonder deze te raadplegen, plaatst M. Romsee, Secretaris-Generaal van het Ministerie van Binnelandsche Zaken bij de grotie... van de Duitschers, zich boven de Belgische wet. Door deze wet onder den voet te loopen valt hij onder toepassing van het Strafwetboek. Ditzelfde geldt ook voor al diegenen die hem behulpzaam zijn bij de vernieling onzer gemeentelijke instellingen, ons gewaarborgd door de Grondwet die het volk zichzelf vrijgegeven heeft.

De andere Secretarissen-Generaal zwijgen als moderne Pilatussen en laten hun weinig achtenswaardigen collega begaan. Doch alleen reeds dit stilzwijgen veroordeelt hen, want... Qui ne dit mot consent!

WELK POLITIEK DOEL SCHUILT ACHTER DIT OPZET ?

Allereerst onze gemeentelijke mandatarissen, die door het Algemeen Stemrecht met hunne macht bekleed werden, van onze stad- en gemeentehuizen te verjagen.

Door hier en waardig, getrouw aan hun Grondwettelijken eed, op hun post te blijven, verpersoonlijkten onze Burgemeesters en Schepenen den volkswil. Hierdoor echter staken zij de oogen uit van de fascistische meesters van het oogenblik, die zich enkel veilig wanen onder de bescherming der Duitsche baionnetten.

Nadien zich met geweld van de macht meester maken door willekeurig groote agglomeraties, en vooral Groot-Brussel, op te richten,

Wie zijn de daders van dezen nieuwen aanslag op de Belgische wettelijkheid ?

De nieuwbakken « Burgemeester » van Brussel en zijn « Schepenen » zijn onbekenden. Nooit hebben zij in het Belgisch gemeentelijk leven een rol gespeeld. Als fascisten, V. N. V.ers, flaminganten en rexisten gaan zij het beleid op zich nemen van een hoofdstad waer bevolking op hen spuwt.

Door Hitler in onze gemeentehuizen geplaatst, zullen zij er een fascistische, reactionnaire politiek voeren, waar tegenover de overgroote meerderheid van de Brusselsche bevolking vijandig staat.

De wedden dit deze Heere van de Nieuwe Orde zichzelf toekennen zijn eenvoudig fabelachtig.

Hun « loon » staat in verhouding tot hun verraad : als echte verraders van hun vaderland en meineedigen aan zijn woorden doen zij zich voor hun vuil werk van nazipolitiek wel betalen.

BRUSSELAARS !

Gij waart socialisten, katholieken, liberalen, communisten of partijloozen ; maar boven uwe private overtuiging waart gij onwrikbaar gehecht **aan de vrijheid**, waarvan uwe gemeentelijke vrijheden de kostbaarste waarborgen waren.

Wij raden U aan den handel en wandel dezer nachtsmisbruikers, die door den Duitschen wil aan het bestuur van Brussel geplaatst werden, van nabij te volgen. Geen enkel hunner initiatieven zal U ontsnappen. Wij zullen trouwens aan uw zijde staan om er U telkens de juiste draagwijdte van te doen kennen.

7

(1) Het schepencollege van Groot-Brussel. (2) Burgemeester Jan Grauls schouwt de Brusselse politie. (3) Lode Claes, schepen van Groot-Brussel. (4) Jan Grauls bij de begrafenis van een neergeschoten politie-commissaris. (5) Hendrik Borginon, Rijkscommissaris voor de Grote Agglomeraties. (6) Jan Grauls was een vooraanstaand filoloog en flamingant. Zijn aanstelling als burgemeester van Groot-Brussel lokte protest uit (7).

werd in de vijandelijke propaganda de op 30.6. aangehouden toenmalige burgemeester van Brussel, Van de Meulebroeck, die op grond van de verouderingsverordening ontslag moest nemen en van de bevolking in een "open" aanplakbrief met ophitsende woorden afscheid nam, als lichtend voorbeeld van zich opofferende vastberadenheid'. Reeder noteerde verder dat Van de Meulebroeck, alhoewel hij onmiddellijk na zijn aanhouding schriftelijk zijn loyauteit verklaarde, twee maanden aangehouden bleef en een boete van 10.000 Reichsmark moest betalen. Hij werd dan naar West-Vlaanderen verbannen, omdat de gevangenisarts bloedsomloopstoringen vaststelde en men het risico van een dood in de gevangenis als 'martelaar' niet wilde nemen.

Die ophefmakende brief is zeker niet vergeten, wanneer dan uiteindelijk Groot-Brussel opgericht wordt. Hier gaat het niet meer om een samengaan van 'oudgedienden' en nieuwen. Slechts een schepen zat in een van de Brusselse gemeenteraden, de rexistische schepen van Ukkel Léon Brunet. De elf anderen waren nieuwkomers. Het bestuur, onder het burgemeesterschap van de filoloog en gematigde flamingant Jan Grauls, voorheen a.i. goeverneur van Antwerpen en eigenlijk ambtenaar bij het Ministerie van Onderwijs, was paritair samengesteld. Dat leidde tot nieuwe spanningen in het comité van de secretarissen-generaal. Romsée verdedigde er op 12 september 1942 (de eenmaking zal gepubliceerd worden op 24 september) zijn standpunt: de voorgestelde maatregelen zullen uiteindelijk aan de Vlamingen een plaats geven die hen toekomt; Brussel zal, door die maatregelen, de waardige hoofdstad van een tweetalig land worden, met eerbied voor de beide culturen.

Dat belette niet dat omzeggens de gehele publieke opinie zich nu tegen de grote agglomeraties keerde en ook geen enkel vertrouwen meer had in de 'nieuwe' burgemeesters. Zoals andere administraties zullen ook talrijke gemeentebesturen een afzonderlijk bestaan leiden, los van het werkelijke land.

Het verzet

Andere gemeentebesturen en -administraties werden dan haarden van verzet. Men maakte valse documenten, zorgde ervoor dat onderduikers rantsoenzegels kregen, enz. Het meest krasse voorbeeld gebeurde in het zuiden van Luxemburg. Marcel Bourguignon was burgemeester van het piepkleine Gros-Fays (351 inwoners) aan de Semois, in de buurt van Vresse. Actief in het Geheim Leger zorgde hij voor valse papieren en zegels voor het maquis dat in zijn buurt opgericht werd. Hij vreesde echter dat het uitgeven van al te veel documenten in zo'n kleine gemeente de aandacht op zijn activiteiten zou kunnen trekken en besloot dan maar een nieuwe gemeente op te richten, Haricourt. In 1943 stelde hij zichzelf tot burgemeester aan, benoemde een veldwachter, leverde administratieve documenten af voor onderduikers, maakte identiteitskaarten, gaf werkvergunningen in fictieve werkplaatsen, enz. Zijn 'gemeente' werkte tot in mei 1944. Toen kreeg de Gestapo lucht én van het maquis én van de activiteiten van de dubbele burgemeester. Het maquis werd aangevallen, een aantal manschappen gedood, andere gevangengenomen. Vrienden raadden Bourguignon aan de vlucht te nemen. Hij weigerde, want hij vreesde dat men voor

hem gijzelaars zou nemen. Hij werd aangehouden, ondervraagd, mishandeld, naar het concentratiekamp Nordhausen gestuurd, waar hij op 3 maart 1945 overleed.

1

2

3

4

5

6

7

8

(1-5) In alle administraties waren verzetslieden actief. (1) Bijv. in de Burgerluchtvaart: rechts Constant Martiny, bureauchef, de eerste Belgische geparachuteerde agent. (2) Bij de Spoorwegen: François Verbelen, hoofdtreinwachter in Schaarbeek. (4) De geheime telegrafische centrale van 'Mill' in een ongebruikt station in Schaarbeek. (3) In de ministeries: Georges Leclercq, bediende bij het ministerie van Justitie, stichter van de inlichtingendienst Luc. (5) In de RTT: ingenieur Hector Demarque, één van de leiders van de inlichtingendienst Clarence. (6) Eric Sasse, schepen van Antwerpen, in 1944 vermoord door leden van het Veiligheidskorps van Verbelen. (7) Ambtenaren en politieke vooraanstaanden werden vaak aangehouden als gijzelaars. Hier de 20 gijzelaars van Doornik (september 1941). Onder hen de afgezette burgemeester, twee afgezette schepenen en verscheidene gemeentebedienden. (8) In Doornik bleef de uitgever Louis Casterman (gemeenteraadslid in de oppositie) vier jaar dienstdoend burgemeester om te beletten dat een Rexist die plaats innam.

De Belgische politie en magistratuur en het probleem van de ordehandhaving
R. Van Doorslaer

Zowat alle actoren die tijdens de bezetting tegenover elkaar stonden bekommerden zich in hoge mate om de ordehandhaving en de rol van de Belgische politiediensten daarin. De verantwoordelijkheid voor de ordehandhaving in het bezette land lag in de eerste plaats in de handen van de bezetter, zo had de Conventie van Den Haag het voorgeschreven. Voor het Duits Militair Bestuur (M.B.) was het bewaren van de rust en de orde essentieel om op een efficiënte manier de economische dienstbaarheid van het Belgische produktieapparaat te organiseren. Nochtans waren het precies de eisen die vanuit Berlijn werden gesteld die vrij snel deze binnenlandse vrede kwamen verstoren. Het gebrek aan invoer van levensnoodzakelijke voedingsprodukten schiep reeds in de winter van 1940 een dramatische situatie die in de loop van de bezetting alleen maar verslechterde. Vanaf oktober 1942 kwam daar nog de verplichte tewerkstelling met de deportatie van duizenden arbeiders naar Duitsland bij. Het verzet vond in deze elementen van maatschappelijke destabilisatie een vruchtbare voedingsbodem, waardoor de bezetter enkel naar een steeds hardere repressie kon grijpen om de vloedgolf in te dijken.

Van Belgische kant opteerde het economisch, administratief en judicieel establishment in de zomer van 1940 voor een aanwezigheidspolitiek. Deze politiek van het 'minste kwaad' moest de Belgische instellingen behoeden voor een totale greep van de bezettingsadministratie op de Belgische bedrijven, maar ook op de administratieve en rechterlijke diensten. De wijze waarop deze politiek in het begin van de bezetting werd toegepast, stond daarenboven sterk onder de invloed van de overheersende mening in leidende kringen dat Duitsland de oorlog definitief had gewonnen. Het verder werken van de Belgische politiediensten was het logisch gevolg van deze aanwezigheidspolitiek. De drie machtscentra van waaruit het politiewezen in België vóór 1940 werd bestuurd speelden er elk hun rol in. In de eerste plaats viel bij de demilitarisering van de Rijkswacht in 1940 (gekoppeld aan de ontbinding van het Belgisch leger na de nederlaag) het korps als een rijpe vrucht in de schoot van het Departement van Binnenlandse Zaken. Binnenlandse Zaken bleef zijn indirecte bevoegdheid over de gemeentepolitie behouden. Voor Justitie was de administratieve voogdij over de gerechtelijke politie onveranderd gebleven, terwijl binnen de Administratie van de Openbare Veiligheid de Staatsveiligheid werd ontmanteld en de vreemdelingenpolitie verder bleef functioneren. De derde en wellicht belangrijkste macht die het politiebeleid tijdens de bezetting heeft beïnvloed was de magistratuur, inzonderheid de hoofden van de parketten die verantwoordelijk waren voor iedere daad van repressieve politie.

Voor het M.B. was de samenwerking met de Belgische administratie ongetwijfeld de hoeksteen van zijn bezettingspolitiek. Dit gold in het bijzonder voor zijn politioneel beleid. De Duitse politiediensten, de Feldgendarmerie, de Geheime Feldpolizei en de Sipo-SD beschikten in de loop van de bezetting nimmer over voldoende manschappen om de ordehandhaving te verzekeren. Een maximaal rendement van de Belgische politiediensten werd dus nagestreefd en om dit te bereiken moesten de effectieven worden opgevoerd, moesten ze beter bewapend worden, maar moesten

er ook vertrouwensmensen - lees Duitsgezinden - in de politiediensten worden opgenomen. Deze drie elementen waren onlosmakelijke met elkaar verbonden, vermits het opdrijven van de slagkracht van een politie waarover de bezetter geen sluitende controle kon uitoefenen, het binnenhalen betekende van een paard van Troje. Om de bezetter echt dienstig te zijn op repressief vlak dienden de Belgische politiediensten

1

2

3

4

5

6

Gedenkt onze roemrijke helden en Bidt voor hun Ziel.
Hoogewijs, Maurice-Theof.
wachtmeester der rijkswachtbrigade Zele, geboren te Zeveneeken den 5-11-1895, den 26-9-1942 aangehouden door de Duitschers en den 15-11-1942 onthoofd te Görden-Brandenburg.
O/Luitenant van de weerstandsgroepeering B. V. L. - Zele.
Echtgenoot van
Mevrouw Hélène DEJACE.
Nuytinck, Cyriel - Emiel.
opperwachtmeester, commandant der rijkswachtbrigade Zele, geboren te Bassevelde den 14-2-1906, den 26-9-1942, aangehouden door de Duitschers en den 15-11-1943 onthoofd te Görden-Brandenburg.
Commandant van de weerstandsgroepeering B.V.L. Zele.
Echtgenoot van
Mevrouw Maria LOMME.
Verhavert Jan - Baptist.
wachtmeester der rijkswachtbrigade Zele, geboren te Buggenhout den 1-9-1905, den 13-10-1942 aangehouden door de Duitschers en den 1-4-1945 overleden in het kamp van Bautzen-Dresden.
Lid van de weerstandsgroepeering B.V.L. Zele.
Echtgenoot van
Mevrouw Joséphe CASTEELS.
" Wij zijn besloten liever te sterven, dan de wetten der vaderen te overtreden „
(II Makk. VII, 2)

7

(1) In alle politiekorpsen (hier Brussel) werd aan efficiënt verzet gedaan. Bekende voorbeelden zijn Deurne en Schaarbeek. (2) Administrateur van de Openbare Veiligheid Robert de Foy, werd in 1943 secretaris-generaal voor Justitie, wellicht de meest delikate post in de administratie. (3) Louis Rademecker, agent van de inlichtingendienst Luc-Marc en adjunct-politiecommissaris van Luik, werd in 1943 door Duitsers gedood in de citadel van zijn stad. (4) Joseph Dehennin, inspecteur bij de gerechtelijke politie en agent van de inlichtingendienst Zéro, werd in 1943 onthoofd. (5) Rijkswachter Gaston Sody werd in 1942 terechtgesteld. Hij werkte samen met een agent van een Intelligence

Service. (6) Rijkswachtofficier Marcel Van Caester, agent van de inlichtingendienst Zéro, werd samen met J. Dehennin terechtgesteld. (7) Hulde aan patriottische rijkswachters.

niet enkel te vervolgen wat strafbaar was volgens de Belgische wetgeving, maar tevens wat de Duitse verordeningen daar in de loop van de bezetting hadden aan toegevoegd.

De Belgische verantwoordelijken werden bijgevolg met een heel delicate situatie geconfronteerd. De criminaliteit nam tijdens de oorlog steeds grotere afmetingen aan, zodat buitengewone politiemaatregelen zich opdrongen om de bevolking te beschermen. Ook de bezetter - de echte verantwoordelijke voor deze toestand - eiste buitengewone maatregelen, met dien verstande dat voor hem ook iedere verzetsactiviteit een criminele daad was. Terwijl in 1940 de bevolking in het algemeen nog vrij gelaten reageerde, veranderde het klimaat daarna zeer snel. De honger, maar ook de steeds indringender greep van de bezetter en de Belgische collaboratiegroepen op het bestuur en de instellingen van het land, gekoppeld aan de langzame verschuiving in de overwinningskansen op het slagveld, beïnvloedden de atmosfeer vanaf het najaar van 1941 op een ingrijpende manier. Deze langzame evolutie kwam tijdens de winter 1942-1943 in een versnellingsfaze terecht als gevolg van de invoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland. Het verdwijnen van een aantal traditionele sociale controlemechanismen door werkloosheid, onvoldoende ravitaillering, uiteengerukte families, nieuwe instellingen, nieuw personeel in reeds bestaande instellingen, enzomeer had voor gevolg dat, bij bepaalde bevolkingsgroepen al meer dan bij andere, een soort maatschappelijke desintegratie optrad. Daarop entte zich vanzelfsprekend ook de politieke polarisatie tussen het verzet en de collaboratie. Het is dus niet te verwonderen wanneer wij in 1943 een klimaat van bijna-burgeroorlog zien ontstaan, gekoppeld aan een wijd verspreid banditisme. In ieder geval werd België met een situatie geconfronteerd die het sinds 1830 nooit had gekend.

Het is tegen deze achtergrond dat het probleem van de ordehandhaving tijdens de bezetting moet worden gezien. Om de inzet en de evolutie van het politievraagstuk duidelijk te kunnen aflijnen, onderzoeken we vier essentiële elementen van het dossier: de politiek van secretaris-generaal Romsée op Binnenlandse Zaken, de toepassing van de Duitse verordeningen, de autonomie van de Belgische strafvordering en tenslotte de strijd tegen het communisme.

Een hervorming van de preventieve politie

De aanwezigheidspolitiek van de Belgische administratie hield onvermijdelijk het risico in dat de bezetter vertrouwenspersonen op strategische functies zou plaatsen. Het was dus beslist geen toeval dat precies op Economische Zaken en op Binnenlandse Zaken twee nieuwe secretarissen-generaal werden benoemd, beiden gematigde aanhangers van de Nieuwe Orde. Het M.B. wilde hiermee een directe invloed en controle hebben op de Belgische instellingen, en dat in domeinen die sterk gelieerd waren: de economie en de ordehandhaving.

Zo promoveerde in april 1941 Gerard Romsée (lid van de Raad van Leiding van het Vlaamsch Nationaal Verbond en gouverneur van Limburg) tot secretaris-generaal op Binnenlandse Zaken. De bezetter had trouwens in eerste instantie, maar vruchteloos, gepoogd hem op het Departement van Justitie te benoemen. In zijn plaats werd op dit Departement een vertrouwensman van de magistratuur, Georges

Schuind, tot secretaris-generaal aangesteld. Romsée ontpopte zich als een pion van het M.B., hoewel hij tegelijkertijd ervoor beducht bleef zich van zijn collega's secretarissen-generaal te isoleren. Door de benoeming van Romsée ‘werden van Belgische zijde de voorwaarden geschapen voor een werkelijke reorganisatie van de politie’, leest men in een rapport uit april 1943 van de *Gruppe Polizei* van de Duitse administratie.

Romsée zou dus de politiediensten reorganiseren en het eerste luik van die hervormingen betrof de Rijkswacht. Deze hervormingen voorbereiden was de taak van een ploeg rond oud-legerkolonel Emiel van Coppenolle, door Romsée aangesteld tot directeur van de Algemene Rijkspolitie. Hij consulteerde daarbij noch de Generale Staf van de Rijkswacht, noch het Departement van Justitie. In het eerste besluit op de reorganisatie van de Rijkswacht van 4 december 1941 werden de effectieven met 10% opgetrokken, werden opleidingscentra voor de manschappen en de officieren gecreëerd, samen met speciale eskadrons (de Eskadrons S) ter bestrijding van de sluikhandel. Een tweede besluit legde criteria vast voor de integratie van officieren van het gedemobiliseerd leger in het Rijkswachtkader, een derde besluit tenslotte

paste (in de ogen van Romsée) de Rijkswacht aan de voorschriften van de taalwetten van 1932 en 1939 aan.

Een protest kwam er van de secretarissen-generaal vooral tegen dit derde besluit, hoewel voor de politieorganisatie vooral de eerste twee van belang waren. Zij beoogden precies de Rijkswacht te herschikken volgens de wens van de bezetter. Beginnen we met het tweede besluit. Waar kwamen met name de beroepsofficieren vandaan die in de Rijkswacht zouden worden ingeschakeld? Reeds eind 1940 had Romsées voorganger secretaris-generaal Vossen de idee naar voor geschoven om legerofficieren uit krijgsgevangenschap terug te halen en ze in België in de politiediensten te incorporeren. Generaal Keyaerts, hoofd van de Dienst voor het Gedemobiliseerd Leger, had in die optiek een lijst opgesteld van uit Duitsland te repatriëren officieren. Door de minderheidspositie van de Vlaamse officieren in het Belgisch Leger van 1940 waren dit vooral Franstaligen. Met de komst van Romsée op Binnenlandse Zaken kreeg deze repatriëring een totaal andere wending. De 150 officieren die in augustus 1941 naar België terugkeerden waren bijna allemaal Vlamingen en zo goed als allen maakten deel uit van de 'Luitenant De Winde Kring'. De kring was gestart als een culturele vereniging van Vlaamse officieren in het kamp van Tibor in september 1940. Onder invloed van enkele Kringleden nam de vereniging vrij snel uitgesproken politieke standpunten in en de meeste Vlaamse officieren werden van Tibor naar het indoctrinatiekamp van Luckenwalde overgebracht. Daar vervoegde ook kolonel Emiel van Coppenolle de 'Luitenant De Winde Kring'. De politieke evolutie van de Kring kreeg duidelijk gestalte in het aanhangsel bij de statuten. In dit aanhangsel beleden de kringleden hun geloof in een Duitse overwinning en de invoering van de Nieuwe Orde in Vlaanderen op nationaal-socialistische basis. Niet alle officieren waren even gelukkig met deze stellingname, maar tekenden niettemin het aanhangsel omdat ze dachten dat dit het enige middel was om naar België terug te keren.

Romsée van zijn kant wilde met de teruggekeerde officieren de Vlaamse aanwezigheid in het Rijkswachtkader versterken en tegelijkertijd 'betrouwbare' elementen in de traditioneel Belgicistische Rijkswacht binnenloodsen. Dit liep echter niet van een leien dakje. Zowel generaal Keyaerts als de voorzitter van het Comité van de secretarissen-generaal Oscar Plisnier trachtten de inlijving van de 'Luckenwalders' te verhinderen. Ook de dienstdoende commandant van de Rijkswacht Dethise kantte zich formeel tegen Romsées plannen. Uiteindelijk slikte Plisnier zijn bezwaren in, maar Dethise toonde zich minder buigzaam: in december 1941 werd hij door de bezetter uit zijn functie ontheven.

Van de 151 officieren die in augustus 1941 naar België waren teruggekeerd namen er uiteindelijk slechts 62 dienst in de Belgische politiediensten: 41 in de Rijkswacht, 21 bij de Algemene Rijkspolitie en de gemeentepolitie. De overigen, waaronder de extremisten van de 'Luitenant De Winde Kring', vervoegden de militaire en para-militaire collaboratieorganisaties. Wanneer in februari 1942 de nieuwe officieren effectief hun dienst aanvatten - na een speciale opleiding van 6 maanden - was de verhouding tussen de oude en de nieuwe Rijkswachtofficieren vier tegen één. Met een totaal van 200 werd het streefcijfer 250 officieren dus niet bereikt en dat zou gedurende de daaropvolgende oorlogsjaren evenmin het geval zijn.

Het tweede luik in de hervormingen van de Rijkswacht betrof de werving van nieuwe manschappen. Ook deze operatie werd uitgevoerd door de diensten van de

Algemene Rijkspolitie onder de leiding van kolonel Van Coppenolle. De opleiding en de aanstelling van de nieuwe recruten werd onttrokken aan de bevoegdheid van de Generale Staf en de districtscommandanten. Tegelijkertijd werd de inzet van de mobiele eenheden van de Rijkswacht onder de directe controle van de ARP geplaatst. Door op een dergelijke manier de aanwerving voor en de werking van de Rijkswacht te centraliseren, bracht Romsée één van de doelstellingen van het MB in de praktijk.

In het begin liep de recrutering van nieuwe Rijkswachters vrij vlot. Voor de eerste twee lichtingen - maart en juli 1942 - kon een meerderheid van nieuwe orde-sympathisanten aangetrokken worden. Dit bleef echter niet duren om de eenvoudige reden dat de echte nieuwe ordeaanhangers er de voorkeur aan gaven dienst te nemen in de SS of in de andere militaire of para-militaire formaties waar de bezoldiging be-

duidend hoger lag dan bij de Rijkswacht. De Rijkswacht bereikte slechts in 1943 de in augustus 1941 toegestane uitbreiding. Op dat ogenblik waren er, net als voor de officieren, zo'n 20% nieuwe Rijkswachters (dit is 1.500 op 7.300). Gezien het voor Romsée teleurstellend resultaat van de hervormingen werd hij voor het probleem geplaatst van de optimale benutting van deze nieuwe Rijkswachters. De ARP besliste ze te integreren in de Eskadrons S (tegen de sluikhandel) die deel uitmaakten van de territoriale Rijkswacht. Psychologisch was dit ongetwijfeld een slechte keuze. Zo goed als dagelijks werd de bevolking geconfronteerd met de baancontroles uitgevoerd door Rijkswachters van het Eskadron S. Pas later werden de nieuwe Rijkswachters dan naar de mobiele eenheden getransfereerd.

Begin 1943 kwam de bezetter tot de vaststelling dat enkel de mobiele eenheden van Gent en Antwerpen en gedeeltelijk deze van Brussel en Charleroi als 'betrouwbaar' konden beschouwd worden. Als gevolg van deze concentratie van nieuwe Rijkswachters, werden trouwens een aantal oude Rijkswachters naar de territoriale brigades overgeplaatst. Deze territoriale brigades werden dan ook door de Duitsers gewantrouwd. Getuige hiervan het feit dat in de zomer van 1942 enkel de Eskadrons S, een deel van de mobiele regimenten en de bewakers van het kasteel van Laken hun geweren mochten behouden.

Wanneer het eind 1942 voor de bezetter duidelijk werd dat het klimaat definitief in zijn nadeel was gewijzigd, moest het MB ook vaststellen dat de Rijkswachthervorming in feite een mislukking was geworden. De crisis in de leiding van het Korps was hiervoor illustratief. In december 1941 was kolonel Dethise als gevolg van het 'Luckenwalde'-incident door de bezetter afgezet. Hij werd opgevolgd door respectievelijk kolonel Daelemans en kolonel Delehouzee. Deze laatste ging in oktober 1942 op rust, en het was pas na maanden aarzelen dat Romsée kolonel Van Coppenolle benoemde tot korpscommandant. Dit was de laatste poging van de secretaris-generaal om meer greep te krijgen op de werking van de Rijkswachtkorps waarin hij de 'Belgische' reflexen niet had kunnen breken. Na de Rijkswacht werd ook de *gemeentepolitie* aangepakt. In de ogen van de Duitse Militaire Administratie liet deze nog meer te wensen over dan de Rijkswacht. Tenslotte was de Rijkswacht nog een militair korps geweest. Naar de mening van de bezetter én van secretaris-generaal Romsée was de gemeentepolitie een disparaat samenraapsel van willekeurig gerecruteerde en geschoolde personen. Van Coppenolles ARP werkte bijgevolg een plan uit om de gemeentelijke politie te uniformiseren en de bevoegdheden erover in de mate van het mogelijke te centraliseren. Op 31 maart 1942 verscheen een eerste besluit waarbij de ARP de recrutering van de politieagenten tot zich trok. De kandidaat-politieagenten die lukten in een examen werden op een lijst geplaatst waaruit de gemeenten hun keuze konden maken. Dit was een elegante manier om de gemeentelijke autonomie te omzeilen. Enkel de gemeentebesturen waren namelijk bevoegd om politieagenten te benoemen. Dit belette niet dat de politieagenten die door de gemeenten werden uitgekozen nog een stage van drie maanden moesten doorlopen en met vrucht een tweede examen afleggen vooraleer ze definitief konden worden aangesteld. Daarenboven moesten de gemeentebesturen voor iedere kandidaat ook de toelating van het bezettingsbestuur bekomen, dit langs de ARP. Door de besluitwet van 8 juni 1942 werden in Antwerpen, Brussel, Brugge, Hasselt, Gent, Luik en Charleroi *politiescholen* opgericht. Zij waren gedeeltelijk gecopieerd op de politieschool die voorheen reeds door de VNV-burgemeester van

Gent was opgericht geworden. De reeds benoemde politieagenten jonger dan 41 jaar moesten een vervolmakingscursus volgen. Voor de politieofficieren werd in Tervuren een school opgericht die gehecht was aan de Rijkswachtschool. De politiecommissarissen en adjunctpolitiecommissarissen konden er een aanvullende opleiding volgen, die echter verplicht was voor degenen die de leeftijdsgrens van 41 jaar nog niet hadden bereikt. Deze vervolmakingscursus was tevens verplicht voor iedere politieofficier die een promotie wenste te maken.

Het centraliseren in de schoot van de Algemene Rijkspolitie van de werving en de opleiding van de gemeentelijke politieagenten en -officieren gebeurde net als bij de Rijkswacht in een dubbele optiek: de efficiëntie verhogen en ruimte scheppen voor het aanwerven van nieuwe

1

2

3

4

(1) Emiel Van Thielen, alias Max Günther, één van de meest gevreesde agenten van de Sicherheitsdienst. Hij was gespecialiseerd in de jacht op partizanen en droeg aanzienlijk bij tot de terreur in de 'hel van Breendonk'. (2) Emile Van Coppenolle (eerste rij, derde van links) stond al vóór de oorlog bekend als een Vlaamsgezind officier. (3) Van Coppenolle werd in 1941 directeur van de Algemene Rijkspolitie en in 1943 Korpscommandant van de Rijkswacht. Hij was een spilfiguur in de Duitse plannen tot hervorming van de Rijkswacht en de gemeentepolitie. (4) Jaarvergadering van de Vlaamse Juristenbond te Brussel, 17 juli 1943. Links op de eerste rij: Gérard Romsée, advokaat en secretaris-generaal voor Binnenlandse Zaken.

orde-gezinden. Een belangrijke faze in de inbreng van ‘betrouwbare’ politieofficieren was de vorming van de Grote Agglomeraties (Antwerpen in 1941, Gent, La Louvière, Charleroi, Brussel, Brugge en Luik in 1942). Eén derde van de Belgische bevolking woonde in de Grote Agglomeraties en de helft van de politieagenten was er geconcentreerd. Alle gemeentelijke politiekorpsen samen telden 840 officieren en 11.000 agenten, wat betekende dat het effectief dat van de Rijkswacht met 50% overschreed. Door de oprichting van de Grote Agglomeraties werden enkele nieuwe commissarissen benoemd - waaronder Luckenwalde-officieren - maar de krachtsverhoudingen werden er niet fundamenteel door gewijzigd. De gemeentepolitie bleef sterk gehecht aan de Belgische tradities. De politie had steeds dicht bij de bevolking gestaan en enkele organisatorische hervormingen konden hierin geen wezenlijke verandering brengen. Het M.B. probeerde ten langen leste hulppolitiekorpsen op de been te brengen, waarvoor in de schoot van de collaboratiebewegingen zou gerecruteerd worden. Slechts weinig kandidaten kwamen zich aanmelden tot de hulppolitieagenten vrijstelling van verplichte tewerkstelling in Duitsland kregen. Dan werd de toeloop zo massaal dat de hulppolitie lang niet meer beantwoordde aan wat de bezetter ermee had bedoeld. Dat de bezetter een ‘verstaatsing’ van de gemeentepolitie naar Duits model nooit echt trachtte door te voeren, illustreert wellicht het best de mentaliteit van de overgrote meerderheid van de gemeentelijke politieambtenaren. Naast de grondwettelijke bezwaren voor zo'n ‘verstaatsing’, vreesde het M.B., ongetwijfeld ook het mogelijke paard van Troje-effect van een dergelijke maatregel.

De toepassing van de Duitse verordeningen

Volgens de conventie van Den Haag lag de verantwoordelijkheid voor de ordehandhaving in het bezette land bij de bezetter. De bezetter kon dus verordeningen uitvaardigen om de uitvoering van deze taak mogelijk te maken. Betekende dit dat ook de autochtone politie moest waken over de naleving van deze verordeningen, zelfs als ze strijdig waren met de Belgische wetgeving?

Op 23 juni 1941 kreeg de districtscommandant van de Rijkswacht van Seraing opdracht om communisten aan te houden die door de Sipo-Luik in het kader van de operatie ‘*Zonnewende*’ werden opgespoord. Niet wetend wat te doen consulteerde de districtscommandant zijn hiërarchische overste, de Rijkswachtcommandant van Luik. Deze verwees hem naar de procureur-generaal van Luik, Destexhe. Destexhe oordeelde dat deze zaak niet onder zijn bevoegdheid viel, maar onder deze van de administratieve politie. Korpsoverste Dethise was duidelijker: de gevraagde arrestaties konden niet uitgevoerd worden. De bezetter dreef voorlopig deze zaak niet op de spits, maar gezien het belang voor het M.B. werd een verplichte regeling uitgewerkt. Op 24 juli 1941 richtte *Militärbefehlshaber* von Falkenhausen een nota aan secretaris-generaal Romsée: ‘De militaire bevelhebber bezit de uitvoerende macht in het bezette land. De verordeningen die door hem werden uitgevaardigd zijn bindend voor de Belgische bevolking op dezelfde voet als de Belgische wetten. Bijgevolg zijn de Belgische veiligheidsagenten verplicht de verordeningen van de bezettende overheid te doen naleven ook al bestaat ervoor geen juridische grond in de Belgische

wetgeving.' In het schrijven van von Falkenhausen werd ook een uitzondering voorzien: 'Wij begrijpen volkomen dat bepaalde aanhoudingen voor de agenten van de Belgische veiligheidsdiensten aanleiding kunnen geven tot gewetensbezwaren. In zulk geval zullen deze aanhoudingen in regel door leden van de Duitse veiligheidsdiensten worden uitgevoerd.' Romsée verklaarde dat deze uitzondering op zijn uitdrukkelijke vraag was voorzien. De toenmalige directeur van de Algemene Rijkspolitie, De Mûelenaere, weigerde deze richtlijnen van von Falkenhausen aan de onderscheiden politiediensten mede te delen. In een nota aan secretaris-generaal Romsée stelde hij dat aanhoudingen die enkel de bezettende overheid dienden enkel door de Duitse politie konden uitgevoerd worden. De richtlijnen van von Falkenhausen verbraken in de ogen van de directeur van de ARP het *modus vivendi* dat tot dan toe was in acht genomen. De Mûelenaere verwierp in alle omstandigheden dat Belgen zouden worden gearresteerd door Belgen op

1

2

3

4

5

6

(1) Het krijgsgevangenenkamp van Tibor (nu in Polen), waar de Luitenant De Windekring werd gesticht. (2) Vlaamse officieren, leden van de Luitenant De Windekring, in het kamp van Luckenwalde. (3) Het nieuw uniform van de Rijkswacht (1942). (4-5) Politiescholen (hier Genk) moesten de politie ook voor de Duitsers efficiënter maken. (6) Leden van de 'nieuwe' Rijkswacht.

bevel van de bezetter. Eind augustus 1941 werd De Mûelenaere overgeplaatst naar een andere dienst en twee maanden later volgde de uit Luckenwalde teruggekeerde kolonel Van Coppenolle hem op.

De vrees van De Mûelenaere werd snel bewaarheid. Nog in augustus 1941 vorderde de plaatselijke Kommandantur de Gentse Rijkswacht op om geallieerde piloten op te sporen. De secretaris-generaal van Justitie Schuind, die nochtans de instructies van von Falkenhausen niet had aangevochten en evenmin de verdediging van De Mûelenaere op zich had genomen, was het in dit geval niet eens met zijn collega Romsée. Als gevolg van dit meningsverschil beslisten de secretarissen-generaal het advies van de Raad van Wetgeving in te winnen. Deze Raad werd voorgezeten door Raoul Hayoit de Termicourt, advocaat-generaal bij het Hof van Cassatie. Hem werd niet alleen gevraagd om een advies over het specifiek geval dat zich in Gent had voorgedaan, maar ook over het principe van de validiteit van de Duitse verordeningen voor de Belgische politie. Begin december 1941, na vier maanden, antwoordde de Raad van Wetgeving op de eerste vraag: de Belgische politiediensten mochten geen geallieerde piloten opsporen. In februari 1942 velde de Raad een oordeel over het principiële aspekt: enkel de maatregelen die door het MB waren genomen in het uitsluitend belang van het bezette land moesten door de autochtone politie worden uitgevoerd; deze verplichting gold niet voor de maatregelen die in de eerste plaats het militair of politiek belang van de bezetter dienden; in geval van twijfel moesten de hiërarchische oversten geraadpleegd worden.

Uitzondering gemaakt voor het optreden van de Antwerpse gemeentepolitie bij een razzia tegen de joodse bevolking in de zomer van 1942, stelde dit probleem zich pas echt na de invoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland in oktober 1942. Op het einde van diezelfde maand besliste het Comité van de secretarissen-generaal dat geen enkele Belgische politiedienst aan de uitvoering van die verordening mocht meewerken. Vermelden we trouwens ook de scherpe richtlijn van de Procureur-generaal van Brussel, Charles Collard: ‘De politie- en Rijkswachtkorpsen die zouden meehelpen aan de uitvoering van deze maatregelen, die buiten de wettelijke bevoegdheden vallen van de Belgische overheden en een grove inbreuk vormen op de vrijheid van onze medeburgers, zouden tekortschieten in hun plichten en zouden zich zelfs blootstellen aan strafrechterlijke vervolging.’

De incidenten bleven echter niet uit. Vooral burgemeesters van kleine gemeenten werden door de Werbestellen bestookt met vragen om inlichtingen of zelfs met lijsten van werkweigeraars die moesten aangehouden worden. Georges Schuind maakte ten behoeve van het Comité van secretarissen-generaal een inventaris op van deze voorvallen, maar benadrukte terzelfdertijd dat het de taak was van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken (Romsée) om de burgemeesters op hun plicht te wijzen. Eens te meer verborgen Schuind en met hem de magistratuur zich achter een aantal juridische spitsvondigheden om de Duitse druk te ontlopen.

De chef van het M.B. Reeder verduidelijkte zijn positie in januari 1943. Voor de verplichte tewerkstelling in België eiste hij de directe medewerking van de Belgische politiediensten, voor de tewerkstelling in Duitsland kon onrechtstreekse samenwerking - bv. in de vorm van het verstrekken van adressen - niet geweigerd worden. Als gevolg hiervan namen de incidenten nog toe, dit terwijl de ondergeschikte politieambtenaren niet meer wisten welke hiërarchische oversten ze moesten raadplegen. Dit leidde ondermeer tot de arrestatie van de procureur des Konings van

Bergen, wat de Procureur-generaal van Brussel aanzette tot een juridische pleidooi t.a.v. zijn collega's en het Departement van Justitie. Hij was van mening dat de hoofden van de parketten als enigen instructies konden geven aan de officieren en agenten van gerechtelijke politie in het geval van arrestaties, zoals zij moesten waken over de toepassing van de strafvordering. Schuind, die er lang over deed om van deze evidentie te worden overtuigd, draaide bij maar slaagde er niet in *Militärverwaltungschef* Reeder te beïnvloeden. Deze laatste nam zijn toevlucht tot een wat bizarre redenering: vermits de Duitse verordeningen niet in de Belgische wetgeving opgenomen waren, hadden de parketten terzake geen bevoegdheid. Die bevoegdheid lag volgens Reeder enkel bij Binnenlandse Zaken. Romsée zelf

1

2

3

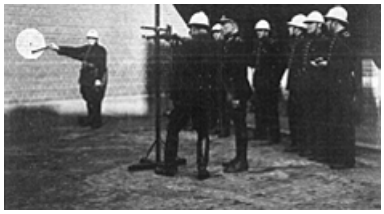

4

5

6

7

8

(1) Nieuw uniform van de politie-agent (1942). (2) Nieuw uniform van de politie-officier (1942). (3-6) Opleiding van de politie in Brussel, o.a. het aanleren van verdedigingstechnieken (1943). (7-8) Begrafenis van neergeschoten politiemannen in Brussel (1944).

was daarentegen veeleer opgetogen met het standpunt van de magistratuur. Reeder bleef niettemin op zijn standpunt en verzocht begin september 1943 zijn instructies van januari aan de politiediensten over te maken. Secretaris-generaal Schuind weigerde, wat één van de gronden was waarop hij eind september door de bezetter uit zijn ambt werd ontzet.

Van Duitse zijde gaf men zich er uiteindelijk rekenschap van dat de weerzin tegen de verplichte tewerkstelling in Duitsland zo algemeen was, dat een inschakeling van de Belgische politie maar weinig aarde aan de dijk bracht. Midden oktober 1943 kondigde de *Militärverwaltungschef* op een vergadering met Romsée en Robert de Foy - de opvolger van Schuind - aan dat de Duitse politie geen beroep meer zou doen op de Belgische diensten voor het opzoeken van werkweigeraars. Eind 1943 werd de Feldgendarmerie versterkt met een *Zivilfahndungsdienst* die gerecruteerd was onder het Belgisch personeel van de NSKK en de Vlaamse en Waalse Wacht. De Belgische politiediensten kwamen niet meer tussen om geallieerde piloten in uniform of werkweigeraars op te sporen. Dit was uiteindelijk de toepassing van het advies dat al in februari 1942 door de Raad van Wetgeving werd geformuleerd: de Duitse verordeningen konden uitgevoerd worden indien ze niet uitsluitend het politiek en militair belang van de bezetter dienden.

De autonomie van het gerechtelijk onderzoek

De parketten die verantwoordelijk waren voor het opsporen van de misdrijven zagen zich tijdens de bezetting niet enkel geconfronteerd met een stijgende criminaliteit, maar ook met daden van verzet die al evenzeer inbreuk pleegden op de Belgische strafwetten: vervalsingen, diefstal, gebruik van springstoffen, wapenbezit, moord. Kon de magistratuur in dit geval zondermeer de wet toepassen? En ook wanneer het om een gemeenrechtelijk misdrijf ging, hoe konden zij dan zeker zijn van de onafhankelijkheid van het onderzoek én van de rechtspleging?

Reeds op 10 mei 1940 stipuleerde een verordening van het Duits leger dat ieder ongeoorloofd wapenbezit door een Duitse militaire rechtbank zou beoordeeld worden. Gezien de atmosfeer in 1940 en zelfs 1941 rezen er pas later problemen omtrent deze verordening. In oktober 1941 meldde secretaris-generaal Schuind aan de procureurs-generaal dat alle dossiers in verband met feiten die de belangen van de bezetter raakten door de Duitse politie zouden overgenomen worden. Deze richtlijn gold zowel voor politiek geïnspireerde daden als voor gemeenrechtelijke misdrijven. De belangen van de bezetter werden trouwens ruim geïnterpreteerd, met name zaken waarvan zowel Duitse onderdanen als Belgische collaborateurs het slachtoffer waren geworden.

Begin 1942 drong Schuind bij de *Militärverwaltung* aan opdat 'het Belgisch gerecht vrij zijn onderzoek zou kunnen doen zonder daarbij het risico te lopen dat het dossier zou worden overgenomen door de bezettende overheid op het ogenblik dat de schuldigen waren ontdekt'. Om dit probleem op te lossen werd in eerste instantie een regionaal akkoord afgesloten in Luik (het z.g. *'akkoord Keim')* waarbij de Belgische politie zich beperkte tot een vaststelling van de feiten en de Duitse politie het eigenlijke onderzoek uitvoerde. In de rest van het land bleef de praktijk echter

zeer verward. In maart 1942 hadden de drie procureurs-generaal op een vergadering besloten dat de Belgische politie niet zou tussenkomen in zaken die de bezettende overheid voor zich opeiste. Daartoe behoorde ook de politieke dossiers. Voor de politieman in de straat was het echter vaak zeer moeilijk om bij voorbaat te weten of een bepaalde daad geinspireerd was door een politiek motief. De Duitse politie bleef ondertussen alles naar zich toehalen wat rechtstreeks of onrechtstreeks haar belangen raakte. Ieder gerechtelijk arrondissement kreeg een Duits officier toegewezen, belast met de controle van het parket. Later verplichtte de bezetter de procureurs-des-konings dagelijks een rapport op te stellen over de gebeurtenissen in hun arrondissement met vermelding van de eventuele verdachten.

In de herfst van 1942, op het ogenblik dat de eerste terreurcampagne van het verzet steeds meer slachtoffers eiste, kwam de magistratuur onder toenemende druk te staan van de bezetter, maar ook van bepaalde secretarissen-generaal. Als gevolg hiervan herzag zij haar positie van

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

(1) De Heer Jamar, eerste voorzitter bij het Hof van Cassatie. (2) Alfred Destexhe, procureur-generaal bij het Hof van Beroep te Luik. (3) Advokaat Maxime Van Praag, leider van de inlichtingendienst Zéro, kwam om in Duitsland. (4) Auditeur-generaal Walter Ganshof van der Meersch werkte mee aan de inlichtingendienst Zéro en aan het Comité Gilles, de clandestiene 'antenne' van de regering in België. In 1943 werd hij in Londen Hoog-Commissaris voor de Veiligheid van de Staat. Van juli 1940 tot einde december 1940 was hij opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis. In 1942 werd hij drie maanden opgesloten als gijzelaar. (5) Raoul Hayoit de Termicourt, Advocaat-generaal bij het Hof van Cassatie. (6) Louis Braffort, stafhouder van de Orde van Advokaten bij het Hof van Beroep te Brussel, werd in 1944 door Rexisten vermoord. (7) Gustaaf Morren, griffier bij de rechtbank te Leuven, werd in 1944 terechtgesteld als gijzelaar, spijts protest van vooraanstaande magistraten. (8) Jean van Oorlé, procureur des Konings te Leuven en stichter van de inlichtingendienst 'Jean' (Luc-Marc) werd in 1944 in Duitsland terechtgesteld. (9) Paul Tschoffen, advokaat te Luik. (10) Paul Veldekens, stafhouder van de Orde van Advokaten bij het Hof van Cassatie. Samen met Tschoffen werd hij vaak geraadpleegd over de delikate aangelegenheden.
Leden van de advokatuur en de magistratuur speelden een vooraanstaande rol in de moeilijke evenwichtspolitiek tussen volk en vijand. Velen onder hen stonden in het verzet.

maart 1942: de parketten zouden geen onderscheid meer maken tussen politieke en gemeenrechtelijke misdrijven op voorwaarde dat de Duitse politie geen dossiers meer opeiste. De procureurs-generaal en secretaris-generaal Schuind waren van oordeel dat zij moesten reageren tegen de golf van banditisme en terrorisme, en zij vonden dat zij dat het best konden doen door voor alle zaken opnieuw een instructie in te leiden zonder voorafgaandelijk onderscheid, op voorwaarde evenwel dat zij garanties kregen voor de autonomie van hun onderzoek. Nadat hij daarover een mondeling akkoord had bereikt met Reeders adjunct von Craushaar, meldde Schuind op 8 oktober 1942 aan de procureurs-generaal dat de bezetter in de toekomst geen dossiers meer aan de Belgische parketten zou onttrekken. De enige uitzonderingen bleven zaken waarin leden van de *Wehrmacht* betrokken waren. Tegelijkertijd verhoogde de secretaris-generaal de strafmaat bij het gebruik van springstoffen. Duidelijke richtlijnen werden gegeven aan de politiediensten om streng op te treden tegen het banditisme en het terrorisme. Desondanks hield de Duitse politie geen rekening met de mondelinge toezegging van von Craushaar. Dossiers werden overgenomen wanneer dat nuttig werd geacht. Ook verdachten werden zondermeer uit de Belgische gevangenissen gehaald.

Spijts deze niet ingeloste belofte van de bezetter, aanvaardden de secretarissen-generaal onder druk van het M.B. een oproep te richten aan de bevolking. Uit deze oproep van 9 januari 1943 lichten wij enkele passages om de houding van de Belgische administratie, begin 1943, te verduidelijken:

'Dergelijke aanslagen kunnen geen ander gevolg hebben dan het leven en de vrijheid van onze landgenooten in gevaar te brengen. Zij veroorzaken een schadelijke agitatie, bij een bevolking, waarop reeds de zware gevolgen van den oorlog drukken (...) Het is derhalve een plicht voor de gansche bevolking, krachtdadig te ijveren, samen met de bevoegde overheden, om de noodlottige aktie te keer te gaan van diegenen, die, zonder zich te bekommeren om de gevolgen van hun daden, het land willen brengen onder een regiem van verschrikking en bloedvergieten.' Deze oproep betekende echter niet dat in de schoot van het comité van de secretaris-generaal alle meningsverschillen over de aanpak van het terrorisme waren weggewerkt. Ook kardinaal Van Roey had zich bij de oproep van de secretarissen-generaal aangesloten: in een herderlijke brief verklaarde hij het gebruik van geweld door het verzet te veroordelen omdat het nefaste gevolge kon hebben voor de bevolking. De aartsbisschop van Mechelen maakte in zijn brief ook allusie op de invoering van een burgerlijk bezettingsregime, wat de benoeming van een SS-politiechef met zich zou gebracht hebben. Deze SS-politiechef zou dan alle politionele bevoegdheden gekregen hebben. Deze herhaaldelijk door de *Militärverwaltung* naar voor geschoven dreiging, lijkt ons weinig realiteitswaarde te hebben gehad. Indien wij abstractie maken van de specifieke dynamiek in de tegenstelling tussen de Militaire Administratie in België en de Generale Staf van de *Wehrmacht* eensdeels en de SS en Himmler anderdeels lijken ons van Duitse zijde weinig objectieve elementen te hebben gepleit voor de invoering van een ander bezettingsregime. Met een ander bezettingsregime bedoelen wij niet enkel de invoering van een *Zivilverwaltung* en een wisseling van leidinggevend personeel, maar een drastische verandering in het bezettingsbeleid. Op het politioneel vlak was de inschakeling van de militaire- en paramilitaire collaboratiegroeperingen bij de ordehandhaving (onder leiding van een *Höherer SS- und Polizeifihrer)* ongetwijfeld voldoende geweest om een einde te stellen aan de

werking van de secretarissen-generaal. Dat had wellicht ook het collectief ontslag van de meeste politiefunctionarissen meegebracht. In deze dreiging zien wij dus veeleer een chantagemiddel, dat trouwens minder en minder efficiënt werd naarmate het werd herhaald.

Andere elementen, zowel in de nationale als de internationale conjunctuur, beïnvloedden meer en meer de houding van de secretarissen-generaal, van de magistratuur en van de politie in het algemeen. Begin 1943 was de Duitse nederlaag voor velen slechts een kwestie van tijd. Dat de bevolking in zijn overgrote meerderheid vijandig stond t.a.v. de bezetter en de collaboratie was al evenmin een geheim. Dat de acties van het verzet, zelfs de aanslagen tegen personen, meestal op een stilzwijgende instemming konden rekenen wisten ook de verantwoordelijken

voor de ordehandhaving. De bezetter had in die omstandigheden dan ook zeer weinig te verwachten. Het enige wat hem overbleef was toegevingen te doen, opdat de secretarissen-generaal hun politiek van het 'minste kwaad' konden verder zetten in de nieuwe omstandigheden. De bezetter zou evenwel nog wat tijd nodig hebben vooraleer dit te beseffen.

Op 14 januari 1943 gaf generaal von Falkenhausen, militair bevelhebber voor België en Noord-Frankrijk, nieuwe richtlijnen aan de Belgische politiediensten die de verplichting bevatten in alle omstandigheden de orde te handhaven onafhankelijk van een Duitse of een Belgische rechtspleging. In de schoot van de magistratuur was de onrust hierover erg groot. De Brusselse procureur-generaal vroeg Schuind zijn richtlijnen van 8 oktober 1942 in te trekken. De secretaris-generaal van Justitie zocht een oplossing in het verhogen van de straffen op illegaal wapenbezit in ruil voor een geschreven akkoord over de autonomie van de Belgische strafvordering. Lange maanden onderhandelen leidden echter niet tot een akkoord. Schuind werd ten slotte *persona non grata* voor de *Militärverwaltung*: zijn houding inzake de Duitse verordeningen en de onafhankelijkheid van het Belgisch gerechtelijk onderzoek hadden daar toe bijgedragen. Himmler en het *Reichssicherheitshauptamt* in Berlijn beschouwden hem reeds lang als een vijand van Duitsland. Op 17 september 1943 werd Schuind door de bezetter uit zijn functie ontheven. Diezelfde 17de september had het probleem van de ordehandhaving trouwens aanleiding gegeven tot een stormachtige discussie in het comité van de secretarissen-generaal. Schuind wees er toen nogmaals op dat iedere oplossing uitgesloten was zonder geschreven Duitse garantie. In zijn ogen had de bezetter 'een criminaliteit geschapen die hij nu maar zelf moest onderdrukken.' Voor Romsée lag er helemaal geen patriottisch motief achter het 'banditisme' van de laatste maanden. De voorzitter van het Comité Plisnier meende echter 'dat de gerechtelijke autoriteiten toch geen Belgen konden uitleveren aan de Duitse overheid'. De opvolger van Schuind werd de invloedrijke administrateur van de Openbare Veiligheid, Robert de Foy. Hij kreeg als promotiegeschenk de zo lang door Schuind gevraagde garantie. Op 8 oktober 1943 gaf generaal von Falkenhausen inderdaad schriftelijk opdracht aan de Duitse diensten om in de toekomst de autonomie van het Belgisch gerechtelijk onderzoek te respecteren. Uitzondering bleef men wel maken voor de zaken die direct de Duitse belangen raakten. Reeds eind juli 1943 had de *Oberfeldkommandant* van Luik dezelfde toezegging gedaan, blijkbaar met gunstige resultaten voor de bezetter. Per slot van rekening werd de maneuvreerruimte van de bezetter steeds kleiner: hij werd overspoeld door de gebeurtenissen en de keuze van de provincies Luik en Luxemburg als proefgebied was ongetwijfeld geen toeval. Desondanks werd het akkoord voor het hele land pas 2 maanden later getekend. Reeder eiste van de secretarissen-generaal een nieuwe oproep tot de bevolking en een voorafgaandelijke verhoging van de straffen op ongeoorloofd wapenbezit - een oude belofte van Schuind. Op 3 december 1943 ondertekende de Foy het besluit dat het artikel 17 van de wet van 1933 op het illegaal wapenbezit wijzigde. Op 13 december richtten de secretarissen-generaal zich door middel van de pers tot de bevolking, die eens te meer werd uitgenodigd mee te werken aan de bestrijding van het banditisme. Deze maal werd, wat in de vorige oproep niet was gebeurd, duidelijk aangegeven dat het hier niet ging om daden met een politieke drijfveer. In een annex bij de oproep van de secretarissengeneraal meldde de ARP daarentegen dat zowel gegevens over het 'banditisme' als over het

‘terrorisme’ aan haar administratie konden overgemaakt worden. Voor Van Coppenolle bestond er geen verschil tussen gemeenrechtelijke en politieke misdrijven in bezettingstijd. Robert de Foy zond als gevolg hiervan een protestbrief naar zijn collega Romsée.

Na een laatste incident i.v.m. het mededelen van bepaalde onderzoekstaken van de Belgische parketten aan de Duitse diensten, stuurde de Foy een duidelijke richtlijn naar de procureurs-generaal: de parketten konden het banditisme aanpakken zonder Duitse inmenging. Hiermee kwam de magistratuur in feite terug op de positie die ze reeds in maart 1942 had verdedigd. Dit akkoord ging trouwens verder dan wat Schuind vruchteloos had pogen te bereiken. De vorige secretaris-generaal op Justitie zou ermee ingestemd hebben ieder misdrijf - onafhankelijk van het motief - te vervolgen,

indien de autonomie van het Belgisch gerechtelijk onderzoek maar gerespecteerd bleef.

Dit akkoord was echter geen lang leven beschoren. Een decreet van het *Oberkommando der Wehrmacht* van 4 april 1944 gaf de exclusieve bevoegdheid over zaken betreffende het bezit of het gebruik van wapens opnieuw aan de Duitse Militaire rechtbanken. *Militärverwaltungschef* Reeder waarschuwde in zijn rapporten voor de negatieve gevolgen van dit nieuw decreet. De nakende geallieerde landing in het Westen bewoog Berlijn er evenwel toe het *modus vivendi* van januari 1943 te doorbreken. Nochtans, en Reeder had het voorzien, werd de toestand steeds slechter. Op 11 april gaven de procureurs-generaal nieuwe instructies aan de politiediensten: 'Uit deze beslissing volgt (...) dat de Belgische magistraten en hun helpers van politie en Rijkswacht de daders van misdrijven, waarvan de repressie de veiligheid van de bezettingstroepen raakt, niet meer moeten opsporen, noch onderzoekstaken uitschrijven om ze op te sporen..' De veranderde krachtsverhoudingen, waarin de zekerheid van een Duitse nederlaag een determinerende rol had gespeeld, liet de bezetter zonder verweermiddel tegen deze nieuwe positie van de magistratuur. Twee opeenvolgende conflicten zijn hiervoor illustratief.

In mei 1944 werd de procureur-des-Konings van Kortrijk, *Mostaert*, door de Duitse politie aangehouden omdat hij had geweigerd een aanhoudingsbevel uit te vaardigen tegen twee personen die een gewapende overval hadden gepleegd op het postkantoor van Moeskroen. Na tussenkomst van Robert de Foy en Hayoit de Termicourt, advocaat-generaal bij het Hof van Cassatie, werd Mostaert vrijgelaten zonder enige toegeving van Belgische zijde. Nauwelijks twee dagen later stelde een dienstdoende onderzoeksrechter van Oudenaarde, *Stévigny*, twee personen in vrijheid die waren aangehouden door de Duitse politie en opgesloten in de Rijkswachtlokalen van Denderleeuw. Stévigny beschouwde hen als werkweigeraars. Enkele weken later werd de onderzoeksrechter aangehouden. Onderhandelingen werden aangeknoopt met de bezetter, waarin opnieuw de Foy en Hayoit de Termicourt een belangrijke rol speelden. De magistratuur beloofde geen personen meer vrij te laten die door de Duitse politie waren aangehouden. Stévigny werd vrijgelaten. Wat m.a.w. vanzelfsprekend leek in het begin van de bezetting was de inzet geworden van een compromis in de lente van 1944.

In het kader van de toestand gecreëerd door het OKW-decreet van 4 april, stelde Romsée voor personen die waren aangehouden wegens verboden wapendracht op te sluiten zonder ze aan de parketten door te geven voor vervolging. Hij voegde daar wel aan toe dat de bezetter deze personen achteraf niet mocht overnemen. Voor de magistratuur was de tijd van de toegevingen nu voorbij: de grondwettelijke principes moesten gewaarborgd blijven. Ook het Comité van de secretarissen-generaal verwierp het voorstel van Romsée.

De strijd tegen het bolsjevisme

Een van de belangrijkste doelstellingen van de Duitse politie tijdens de bezetting was de vernietiging van de Communistische Partij. De repercussie hiervan op de werking van de autochtone politiediensten was één van de meest delicate problemen

waarmee aan Belgische zijde de administratieve en gerechtelijke verantwoordelijken werden geconfronteerd.

Als gevolg van het Sovjet-Duits niet-aanvalspact genoot de KPB van een semi-legaal statuut vóór 22 juni 1941. Wanneer de communistische militanten in de laatste maanden van 1940 meer en meer de sociale strijd aanwakkerden, trad de Duitse politie uiteraard op. Pas na het uitbreken van de oorlog tussen Duitsland en de Sovjet-Unie werd iedere communistische militant een volgelvrij-verklaarde. Dit betekende niet dat de *Sipo-SD* sinds juni 1940 op dit terrein had stil gezeten. En waar kon zij zich beter informeren over de Belgische communisten dan bij de Belgische politieke politiediensten? Maar in eerste instantie gebeurde dat wel via een omweg.

Begin juli 1940 gaf het M.B. opdracht de verantwoordelijken voor de interneringen en deportaties van 'verdachten' uit mei 1940 aan te houden. Ondermeer de Vlaamse nationalisten hadden daar sterk op aangedrongen. Als gevolg daarvan kwamen Auditeur-generaal Ganshof van der Meersch en 4 ambtenaren van de Staatsveiligheid in de gevangenis terecht. Twee

onder hen, met name inspecteur-generaal Fernand Louwage en administrateur Robert de Foy, werden samen met commissaris Georges Block van de Antwerpse gerechtelijke politie naar Duitsland overgebracht. Ondertussen kwamen Duitse politieagenten zich aanbieden op het Antwerps parket met een lijst van politieke dossiers. Enkele dagen later werden dossiers, die op het Justitiepaleis in Brussel verborgen waren, 'ontdekt' en op hun beurt naar Duitsland gestuurd. Richard Heydrich, hoofd van de Duitse politieke politie, meldde aan *Militärverwaltungschef* Reeder dat de Foy in de zaak van de deportaties van mei niet verder moest verontrust worden en hij motiveerde zulks door te wijzen op de samenwerking van de Foy met het *Reichssicherheitshauptamt* in de maanden 'voorafgaand' aan de invasie. Bij dit 'voorafgaand' rijzen toch enkele vragen. Welk materiaal zou een hooggeplaatst ambtenaar, daarenboven precies verantwoordelijk voor de binnenlandse veiligheid, aan Himmler of Heydrich hebben kunnen overmaken op het ogenblik dat België zich voorbereidde op een Duitse inval? Daarenboven kan men zich de vraag stellen waarom de Foy zulks in 1939 of 1940 zou hebben gedaan wanneer hij zich reeds in 1937 heel terughoudend had getoond bij contacten met de Duitse politieke politie en deze in feite maar had aanvaard om de neutraliteitspolitiek niet in het gedrang te brengen. Veel waarschijnlijker is het dat Heydrich pas dank zij de aanwezigheid van de Foy en Louwage in Berlijn het materiaal verkreeg dat hem nauw aan het hart lag. Hierbij rijst een nieuwe vraag: waarom dit voor de chef van de Militaire Administratie in België, Reeder, verborgen houden? Om een 'collega' te beschermen? Dit is mogelijk. Maar was een samenwerking vóór mei 1940 zo veel eleganter dan een samenwerking erna? Een andere mogelijkheid is dat Heydrich en Himmler vooralsnog niet wensten dat de onder Reeder en von Falkenhausen ressorterende (militaire) politiediensten hun neus staken in dit 'politiek' materiaal. En dan maakte de 'vóór' of 'na' mei 1940 wel degelijk een verschil uit.

Hoe het ook zij, diverse elementen wijzen erop dat de Duitse politie in Berlijn beschikte over belangrijke gegevens i.v.m. vooral het communisme in België en dat deze gegevens uit de dossiers van de Belgische politieke politiediensten afkomstig waren. Zo ontving de chef van de *Sipo-SD* in Brussel enkele weken vóór de 22ste juni 1941 een gedetailleerde lijst van Belgische communisten uit de Gestapo-archieven van Berlijn. Toen hij zich hierover verwonderde bij de chef van de Gestapo, Müller, verwees deze naar 'belangrijke Belgische politieambtenaren' die dit materiaal hadden bezorgd 'na de zegerijke veldtocht in het Westen'. Voor Antwerpen zijn deze elementen nog concreter: de politieke dossiers van de Antwerpse gerechtelijke politie werden door een *V-Man* van de Sipo-SD (en rechterhand van de chef van de eigenlijke Gestapo in België, Straub) gebruikt om een omvangrijk rapport op te stellen over het communisme in België. Deze *V-Man*, Emiel Van Thielen, alias Max Günther, was in feite een Antwerpenaar die reeds wegens activisme ter dood veroordeeld was en nog vóór het uitbreken van de tweede wereldoorlog de Duitse nationaliteit had verkregen. De *Aussendienststelle* van de Sipo-SD in Antwerpen kon trouwens in 1940 en 1941 wel meer beroep doen op de hulp van het politiek kabinet van de gerechtelijke politie, wat midden 1941 resulteerde in een lijst van aan te houden communisten bij de operatie 'Zonnewende'.

Deze samenwerking op het vlak van het anticommunistisch inlichtingswerk was zeker niet tot Antwerpen beperkt. De steekkaarten van de Vreemdelingenpolitie in Brussel hadden geen geheimen voor de Duitse politie. In Luik waren het de

procureur-generaal en de burgemeester die lijsten van aan te houden communisten doorgaven aan de bezetter. Uit het beschikbare materiaal blijkt alleszins de bereidheid van bepaalde magistraten en politiefunctionarissen om vóór de aanval van Duitsland op de Sovjet-Unie mee te werken aan het ficheren van de communistische militanten. Deze onrechtstreekse medewerking lag in het verlengde van de algemene atmosfeer die heerste in de schoot van het Belgisch establishment. Wanneer deze atmosfeer veranderde, samen met de internationale situatie, werd ook deze medewerking langzaam maar zeker teruggeschroefd.

Op 22 juni 1941, dag van de inval van de *Wehrmacht* in de Sovjetunie, werden in België honderden communisten en sympathisanten opgepakt. Vanaf dit moment vermenigvuldigde de KPB haar inzet in een streven naar de bevrij-

ding van het land. De middelen die zij daarvoor aanwendde waren zowel van politieke, sociale als militaire aard. In deze tweede faze trachtte de Duitse politie medewerking te krijgen van de Belgische parketten voor het ontmantelen van de clandestiene structuren die door de communisten waren uitgebouwd. Nog in oktober 1941 kwalificeerde de dienstdoende commandant van de Rijkswacht, Dethise, de communisten, de terroristische groepen - 'die zich misschien met de eerste vereenzelvigen' - samen met bepaalde door de bezetter toegelaten organisaties als gevaarlijk voor de veiligheid van de Staat. Maar, in de lente van 1942 stuitte de bezetter precies op dit politiek-politioneel terrein op een toenemende laksheid van de magistratuur.

Herinneren we eraan dat tijdens de winter 1941-1942 het klimaat in België wel degelijk veranderd was. Het verzet organiseerde zich en de aanslagen en sabotagedaden werden steeds talrijker om een eerste climax te bereiken tijdens de maanden november-december 1942. Herinneren wij er ook aan dat de procureurs-generaal in maart 1942 beslisten een onderscheid te maken tussen de gemeenrechtelijke en politieke misdrijven, onderscheid dat secretaris-generaal Schuind achteraf niet had kunnen of willen behouden. Dat tegelijkertijd, na het gedwongen ontslag van kolonel Dethise, er een crisis heerste in de bevelvoering van de Rijkswacht. Dat het ook nog niet duidelijk was welke de resultaten zouden zijn van de Rijkswachthervorming. De precieze afbakening van de verhouding tussen de Belgische en de Duitse politie en van de bevoegdheden van die Belgische politie op preventief en repressief vlak was begin 1942 nog helemaal niet rond. Nochtans kunnen wij juist gedurende het voorjaar van 1942 een verschuiving vaststellen in de opstelling van de Belgische politieverantwoordelijken. *Kon de Belgische politie met name als een eenvoudig verlengstuk van de Duitse politie jacht maken op de communisten?* Volgen wij om deze verschuiving te illustreren - en bij wijze van voorbeeld - de correspondentie tussen Armand Tilman (oorspronkelijke adjunct-havenschout bij de zeevaartpolitie en daarna verbonden aan de gerechtelijke politie) en een substituut bij het parket-generaal te Brussel. Tilman, die zowat een specialist was geworden van de communistendossiers door zijn werk rond de Antwerpse haven - in samenwerking met commissaris Block - drong bij het parket-generaal aan op een repressieve interventie tegen de communisten. Tilman kreeg hiervoor nog enig gehoor in 1941, maar in 1942 wijzigde de houding van het parket-generaal. De reden voor deze wijziging was zowel van politieke als van pragmatische aard: nu de Sovjetunie een geallieerde van België was geworden kon er geen sprake meer zijn van een systematische repressie van de tegen de bezetter gerichte activiteit van de clandestiene communistische partij. Tilman diende er zich toe te beperken inlichtingen te verzamelen. Opgetreden kon er enkel worden wanneer er bewijzen voorhanden waren dat de KP het wettelijk Belgisch gezag wenste omver te werpen. Gedurende de tweede week van november 1942 werden drie nieuwe orde-burgemeesters, waaronder de burgemeester van Charleroi Teughels, door partizanen neergeschoten. Dit was de 28ste aanslag in 1942. Als vergelding werden 6 'terroristen' op bevel van het bezettingsbestuur gefusilleerd. Op 24 en 31 december ondergingen in totaal 50 'terroristen' hetzelfde lot. In deze gespannen atmosfeer lanceerde secretaris-generaal Romsée het voorstel om een '*Burgerlijke Staatspolitie*' op te richten. Niet toevallig viel Romsée in het comité van de secretarissen-generaal tegelijkertijd uit tegen de magistratuur en de gerechtelijke politie. Op 20 november

1942 legde Romsée het plan ter tafel om een speciale politiedienst op te richten voor de bestrijding van het ‘terrorisme’. Secretaris-generaal Schuind nam de gerechtelijke politie in bescherming. Ze deed volgens hem wat ze kon, maar, voegde hij eraan toe, ‘bepaalde Belgen hadden zich door hun welwillende houding t.a.v. de bezetter in een positie geplaatst die onoverkomelijk risico's inhield’. Romsée bleef echter aandringen op de vorming van een ‘Burgerlijke Staatspolitie’. In de strijd tegen het ‘terrorisme’ had hij gespecialiseerde politiemensen nodig waardoor volgens hem de transfer van de gerechtelijke politie naar het departement van Binnenlandse Zaken zich opdrong. Verder zou deze ‘Burgerlijke Staatspolitie’ bestaan hebben uit een aantal inlichtingssecties van de Rijkswacht en de herop te richten Staatsveiligheid. Dit voorstel kreeg de nadrukkelijke steun van de *Militärverwaltung*. Zo noteerde een Duitse

studie van het Belgisch politiewezen uit het begin 1943 dat het weghalen van de gerechtelijke politie uit het 'duitsvijandige milieu van Justitie' om ze te incorperen in de diensten van Binnenlandse Zaken - waar een 'tot samenwerking bereide secretaris-generaal beschikbaar was' - een belangrijke stap zou betekend hebben.

Schuind verzette zich, als spreekbuis van de magistratuur, tegen de plannen van Romsée. Maar ook voorzitter Plisnier vond dat de bezetting niet de geschikte periode was om Belgische instellingen te herschikken. De secretaris-generaal voor Justitie suggereerde aan Romsée dat de Rijkswacht, als preventieve politie, zonder problemen gespecialiseerde inlichtingssecties kon creëren. Dergelijke speciale secties werden ook bij de gerechtelijke politie opgericht, in oktober 1942 in Luik, twee maanden later in Gent en Brussel. Romsée deed wat Schuind hem had voorgesteld: hij richtte een speciale sectie op in de schoot van de Algemene Rijkspolitie. Deze sectie leidde ons heel wat verder en illustreerde trouwens welke Romsée's bedoelingen waren toen hij de creatie van een 'Burgerlijke Staatspolitie' voorstelde.

In april 1943, zowat vijf maanden na de discussie over de 'Burgerlijke Staatspolitie' zag een 'Dienst van Toezicht' het licht binnen de administratie van de ARP. Armand Tilman, geremd in zijn aspiraties door de magistratuur, werd door kolonel Van Coppenolle aangetrokken als dienstchef. Van Coppenolle had op dat ogenblik op Binnenlandse Zaken zowat alle touwtjes van het beleid inzake ordehandhaving in handen, aangezien hij begin 1943 ook korpscommandant van de Rijkswacht was geworden. De officiële taak van de 'Dienst voor Toezicht', zoals die omschreven werd in het oprichtingsbesluit, was de controle over de gemeentelijke administraties en ravitailleringsdiensten. In werkelijkheid legde de Dienst zich toe op het verzamelen van inlichtingen over de 'terroristische' milieus, in hoofdzaak de communisten en hun geallieerden in het Onafhankelijkheidsfront. De eigenlijke repressieve taak was voorbehouden aan de Stafcompagnie van de Rijkswacht geleid door luitenant Deckers, een oudlid van de leiding van de Zwarte Brigade - de para-militaire militie van het VNV.

Voor Tilman zelf was zijn doelstelling alvast duidelijk: hij zou het communisme bestrijden op het binnenlands front zoals anderen dat deden aan het Oostfront. Hiervoor werkte hij nauw samen met de *Sipo-SD* en meer in het bijzonder met Max Günther, de specialist van de anti-communistische actie bij de Duitse politie. Tilman onderscheidde zich met Max tijdens de 'verscherpte' ondervragingen in de beruchte bunker van Breendonk. De latere evolutie van de 'dienst voor Toezicht' wijst er op hoezeer Tilman wel een pion van de Sipo-SD geworden was. Hij verving een aantal inspecteurs in zijn dienst die dicht bij het VNV stonden door extreem-rechtse 'verzetsmensen'. De *Gestapo* had hiervoor diverse motieven: de infiltratie in linkse verzetsmiddens vergemakkelijken, alle 'weldenkenden' verenigen in een gemeenschappelijke strijd tegen het bolsjevisme en tenslotte het binnendringen van het VNV - de Belgische geallieerde van de *Militärverwaltung* - in het Belgisch staatsapparaat afremmen. In hetzelfde kader dient het valse 'sluikblad' - 'Het Belgisch Staatsblad der Beëdigden' - dat door Tilman werd uitgegeven te worden gesitueerd. Op basis van de inlichtingen die door zijn Dienst werden verzameld 'ontmaskerde' Tilman het Onafhankelijkheidsfront als een communistische organisatie. Alle 'goede' Belgen moesten zich scharen rond een neutrale en Belgische politiek, onafhankelijk van Moskou, Londen of Berlijn. 'Het Belgisch Staatsblad der Beëdigden' werd gedrukt op een pers ter beschikking gesteld door de *Sipo-SD* en 'verstuurd' door de

diensten van Binnenlandse Zaken. Door de wending die Tilman had genomen kwam hij in botsing met Romsée en Van Coppenolle. De secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken zou na de oorlog steeds voorhouden dat hij onwetend was over de nauwe contacten tussen Tilman en de *Gestapo*. Toen het Van Coppenolle duidelijk werd dat Tilman bepaalde gegevens niet meer doorspeelde, werd een nieuwe inlichtingsdienst gecreëerd die gehecht was aan de Stafcompagnie van luitenant Deckers. Uiteindelijk trok Tilman zich officieel in juni 1944 uit de 'dienst voor Toezicht' terug, maar hij bleef wel achter de schermen de touwtjes in handen houden.

Een politiek van het 'minste' kwaad?

In een syntheserapport in september 1944 schreef een adjunct van Reeder over de Belgische politiediensten: 'Ook wanneer we moeten vaststellen dat we geen enkele van onze doelstellingen volledig hebben kunnen bereiken, dan is het toch ook juist dat door de band de Belgische politiediensten hun opdrachten hebben uitgevoerd en er zich hebben voor behoed de bezetter in de rug te schieten'. Vandaag kunnen wij vaststellen dat het eerste deel van deze zin heel veel waarheid bevat, terwijl het tweede moest dienen om de pil wat te vergulden. Moeten we, voor wat de essentiële taken betreft die het M.B. zich had gesteld, niet veeleer van een mislukking spreken?

Kijken we eerst even naar de preventieve politie. Haar slagkracht opvoeren en een gedweeë hulppolitie voor de Duitse politie creëren, waren in 1940 de complementaire doelstellingen van het bezettingsbestuur geweest. De benoeming van Romsée op Binnenlandse Zaken maakte de omkadering van de Rijkswacht en de gemeentepolitie mogelijk vanuit de diensten van de Algemene Rijkspolitie. Dit was ongetwijfeld een belangrijke troef. Maar de belangrijkste veldslag, de strijd om de ziel van de troepen, werd door de bezetter verloren. Dit was te wijten én aan het beperkt recruteringsveld van de nieuwe orde-bewegingen én aan de evolutie van de oorlog. Daar kwam bij dat de preventieve politie slechts een reus op lemen voeten bleek te zijn zonder de medewerking van de magistratuur.

Precies voor de samenwerking op het vlak van de repressieve politie, essentieel voor de indamming van het verzet, stuitte de bezetter op de terughoudendheid van de rechterlijke macht. De eindeloze discussies over de geldigheid van de Duitse verordeningen en de autonomie van de Belgische rechtspleging getuigen daarvan. Deze conflicten, verpakt in een juridische terminologie, waren terug te brengen tot één vraag: konden Belgen andere Belgen aan de Duitsers uitleveren? Het hoeft dan ook niet te verbazen wanneer in 1942, toen het klimaat duidelijk was veranderd, de magistratuur het geprefereerd doelwit werd van secretaris-generaal Romsée en van de bezetter. Tussen de herfst van 1942 en de zomer van 1943 lieten de parketverantwoordelijken en secretaris-generaal Schuind zich door deze kritiek beïnvloeden. Een periode vol onzekerheid - vooral voor de politieman aan de basis - was er het gevolg van. De oprichting van een echte politieke politie gericht tegen het verzet hebben zij echter nimmer aanvaard. Bepaalde magistraten waren trouwens in 1940 en 1941 in de anti-communistische valstrik getrapt. Zij begrepen echter dat de omstandigheden in 1942 niet meer dezelfde waren. De vervanging van Georges Schuind door Robert de Foy wijzigde in niets de houding van de magistratuur. Toen het bezettingsbestuur eind 1943 capituleerde op het punt van de autonomie van het Belgisch gerechtelijk onderzoek, legde het zich eigenlijk neer bij een objectieve wijziging van de krachtsverhoudingen. De magistraten traden opnieuw in het gelid tegen het banditisme, maar de misdrijven van politieke inspiratie lieten zij nadrukkelijk terzijde. Reeder, die ongetwijfeld een scherpzinnig observator was, noteerde dat deze nieuwe vastberadenheid geen soepeler houding t.a.v. de bezetter inluidde. Volgens hem was ze veel meer ingegeven door een toenemende vrees van de burgerij voor het banditisme.

Wanneer na de bevrijding de repressie de rekening presenteerde, kreeg Gerard Romsée 20 jaar gevangenisstraf; kolonel Van Coppenolle kreeg evenals zijn ondergeschikte Tilman de doodstraf. Vervolging werd ingesteld tegen twee

procureurs-generaal, de derde werd afgezet. Secretaris-generaal Schuind kreeg 3 jaar en zijn opvolger de Foy aanvaardde een diplomatieke post in Tanger om zich te doen vergeten. Wat de politionele politiek van Romsée en Van Coppenolle betreft zijn we voldoende duidelijk geweest. De magistratuur hebben wij hier alleen beschreven door de activiteit van de staande magistratuur. Nochtans werd ook de zittende magistratuur, met aan het hoofd het Hof van Cassatie, zwaar op de proef gesteld. Tot twee maal toe stelde zij de wetgevende bevoegdheid van de secretarissen-generaal in vraag, wat trouwens aanleiding gaf tot ‘stakingen’ van het gerechtelijk apparaat. Maar ook de zittende magistraten hebben, net als hun collega's van de parketten, toegevingen moeten doen.

Zowel secretaris-generaal Schuind als de hoge magistraten hebben een zekere invloed van de

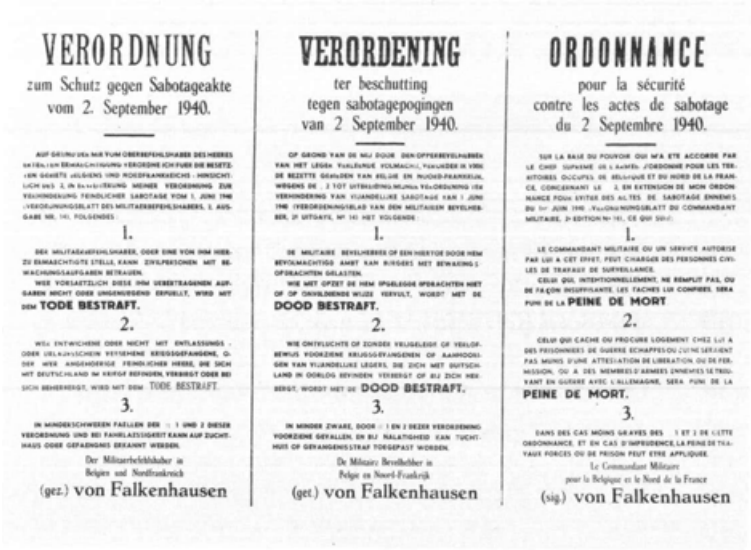

VERORDNUNG

zum Schutz gegen Sabotageakte
vom 2. September 1940.

1.

2.

3.

Der Militärbefehlshaber in
Belgien und Nordfrankreich
(gez.) von Falkenhausen

VERORDENING

ter beschutting
tegen sabotagepogingen
van 2 September 1940.

1.

2.

3.

De Militaire Bevelhebber in
België en Noord-Frankrijk
(get.) von Falkenhausen

ORDONNANCE

pour la sécurité
contre les actes de sabotage
du 2 Septembre 1940.

1.

2.

3.

Le Commandant Militaire
pour la Belgique et le Nord de la France
(sig.) von Falkenhausen

1

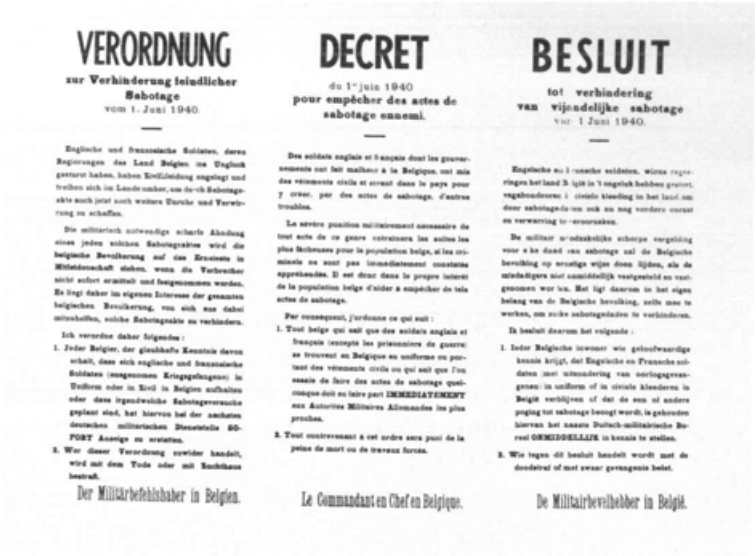

VERORDNUNG

zur Verhinderung feindlicher Sabotage
vom 1. Juni 1940.

Der Militärbefehlshaber in Belgien.

DECRET

du 1er juin 1940
pour empêcher des actes de sabotage ennemi.

Le Commandant en Chef en Belgique.

BESLUIT

tot verhindering
van vijandelijke sabotage
van 1 Juni 1940.

De Militairbevelhebber in België.

2

NUMÉRO 2.

LE POLICIER LIBRE

Organe du Comité de Lutte Syndical de la Police Bruxelloise.

Affilié au Front de l'Indépendance.

IN MÉMORIAM.

En novembre 1943, le commissaire-adjoint Emile Fronville, de Bruxelles, était fusillé par les Boches, dans une prison de Berlin.

Il avait commis le crime de ne pas croire définitive, une défaite passagère et avait été condamné à mort pour avoir continué à lutter en faveur d'une victoire qu'il savait certaine, mais qu'il ne connaîtra pas.

Le 28 février 1944, l'agent de police de Bruxelles, Verheyleweghen Jean, était abattu alors que désarmé, il s'opposait encore à une attaque criminelle contre l'établissement «Le Muscadin», par des gardes rexistes.

Le même jour, le commissaire-adjoint Vanderhaegen Paul, l'agent supplétif Henry Joseph et le policier volontaire Verstraeten Marcel, de la police de Forest, étaient lâchement assaillis et tués à la mitraillette par des miliciens V.N.V., à l'intérieur de leur commissariat.

Le 21 mars 1944, l'agent de police Hautman Jean-Baptiste, de Jette, trouvait la mort en procédant à l'arrestation de cambrioleurs.

Au cours de tous ces drames, d'autres policiers étaient gravement blessés.

Ainsi, le martyrologue de la police bruxelloise s'allonge funèbrement et la mort de nos pauvres amis, qu'ils tombent sous le feu d'un peloton d'exécution, ou touchés par des balles d'assassins, est la conséquence fatale du régime de terreur et d'esclavage, importé d'outre - Rhin par la barbarie nazi.

Directement ou indirectement, nos pauvres camarades, sont des victimes des boches, de ces boches qui nous apportaient en 1940, selon les valets de la presse pourrie, la paix et la justice.

Ils nous ont en effet apporté la paix des cimetières et une justice monstrueuse, qui broie le faible et se vautre sur des cadavres.

Nous souhaitons une prompte guérison aux policiers blessés et nous nous inclinons bien bas sur la tombe de nos malheureux collègues. Leur souvenir et l'exemple du dévouement le plus pur qu'ils nous ont donné, vivra éternellement dans nos mémoires.

Leur mort a semé dans nos cœurs, une haine implacable de l'oppresseur, et à chacun de ces martyrs nous dirons avec le poète:

" Que bientôt sur le front des hordes à genoux "
" Nous ferons se lever une aube vengeresse "
" De la couleur du sang que tu versas pour nous ".

SYNDICALISME.

Dans notre premier numéro, nous avons tracé un tableau d'ensemble de l'action actuelle que le Comité de Lutte Syndicale se propose de mener à bien. Après avoir exposé à nos lecteurs les grandes lignes de la lutte nécessaire que nous avons entreprise, il nous reste à lui dire quels sont les principes qui nous animent et sur quelles bases, le "C. L. S." entend mener l'action syndicale.

Pour mieux nous faire comprendre nous allons rappeler d'abord l'évolution syndicale telle qu'elle s'est déroulée pendant le dernier quart de siècle écoulé.

Dès l'armistice de 1918, les masses laborieuses, grandes victimes, une fois de plus d'une guerre atroce qui venait de finir, sentirent la nécessité de se grouper pour la défense de leurs intérêts. En peu de temps, en un mouvement aussi vaste que spontané, des syndicats puissants se créèrent, englobant surtout les manuels.

Peu à peu, faisant tâche d'huile, ce mouvement se propagea et certaines catégories de travailleurs intellectuels parmi lesquels se rencontraient des fonctionnaires de grandes administrations, finirent par se rallier aux premiers syndiqués.

A l'origine, ces organisations n'avaient d'autre but que de lutter pour l'amélioration des conditions d'existence de leurs membres et logiquement, elles ne devaient et ne voulaient dépasser dans leur action, le cadre de l'économique.

Mais ces nouveaux organismes rencontrèrent bientôt leurs ennemis et leurs parasites.

Des ennemis, nous n'aurions pas grand'chose à dire, si malheureusement pour le travailleur, ils n'avaient trouvé de plus précieux collaborateurs parmi ceux que nous pouvons considérer comme des parasites, c'est-à-dire: les hommes politiques, à quelqu'obédience qu'ils appartiennent.

Sous l'action néfaste de ces politiciens, l'on vit bientôt le vaste mouvement syndical se désagréger et éparpiller sa force dans des associations adverses, où sous le couvert de vagues idéologies de conviction, de philosophie et même de race, elles en arrivèrent à perdre presque complètement de vue le but et l'idéal qu'elles s'étaient assignés que pour ne plus servir que de masses électorales et de tremplin à des profiteurs politiciens de gauche où de droite.

Et le travailleur, berné, trompé ouvertement par ces gens sans scrupule, oubliait ses plus justes revendications pour se lancer dans des luttes stupides, stériles, démocrates-chrétiens contre socialistes, libéraux contres neutres, flamands contre wal-

3

(1-2) De Duitsers verboden sabotage. Maar ook de Belgische wet verbood ongeoorloofd bezit en gebruik van wapens. Moest de Belgische politieman optreden als die gebruikt werden door het verzet?
(3) Sluikblad van politieagenten en -ambtenaren, aangesloten bij het Onafhankelijkheidsfront.

bezetter en de collaboratiegezinden aanvaard. Maar was dit te vermijden in de context van de aanwezigheidspolitiek? Was dit niet precies de prijs die moest betaald worden? Schuind, die rechtstreeks onder druk werd gezet door de bezetter, heeft er veel langer dan bepaalde magistraten over gedaan alvorens te begrijpen dat recht en orde ook politieke begrippen zijn. Hij onderschreef wellicht al te lang het concept dat ook door Romsée en Van Coppenolle werd verdedigd, met name dat de wet in alle omstandigheden ondeelbaar was en toepasbaar bleef op de acties van het verzet. De magistratuur droeg ook een directe (het geval van de procureur-generaal bij het Hof van Beroep te Luik, Destexhe) en een indirecte verantwoordelijkheid in een aantal individuele tragedies die verzetsmensen het leven hebben gekost. De vraag dient gesteld: *maakten deze verzetsmensen ook deel uit van de te betalen prijs?*

Tijdens de na-oorlogse repressie werden de voornaamste verantwoordelijken voor de ordehandhaving tijdens de bezetting veroordeeld. Het kan niet anders of ook de fundamentele opties van hun beleid werden hiermede veroordeeld. Dit gold dus eigenlijk evenzeer voor de politiek van het 'minste kwaad', en hierin schuilt precies een paradox. Rechters en veroordeelden van 1945 hadden namelijk aan de basis gelegen van deze politiek in 1940.

Nog een andere paradox is voor de conclusie die wij kunnen trekken uit het politiebeleid tijdens de tweede wereldoorlog al even interessant: de scheiding van de rechterlijke en de uitvoerende macht én de complexe bevoegdheidsindeling inzake de politiediensten - de traditionele 'zwakke' punten dus - maakten het tijdens de bezetting moeilijker de nazificering door te voeren.

Bibliografie

Afkortingen

BTNG: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis.
Bijdragen: Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.
NCWO II: Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.

Algemeen

A. DE JONGHE, *Hitler en hei politieke lot van België*, Kapellen, De Nederlandsche Boekhandel, 1972.
P. DELANDSHEERE & A. OOMS, *La Belgique sous les nazis*, Brussel, Editions Universelles, 4 delen.
J. GERARD-LIBOIS & J. GOTOVITCH, *L'An 40*, Brussel, CRISP, 1971.
A. HENAU & M. VAN DEN WIJNGAERT, *België op de bon - Rantsoenering en voedselbevoorrading onder Duitse bezetting*, Leuven, Acco, 1986.
M. VAN DEN WIJNGAERT, *Ontstaan en stichting van de CVP-PSC*, Kapellen, De Nederlandsche Boekhandel, 1976.
R. VAN DOORSLAER, *De Kerk en de katholieke zuil in de tweede wereldoorlog*, in: Kultuurleven, september 1988, blz. 791-797.
R. VAN DOORSLAER, *Continuiteit of discontinuiteit in de Belgische geschiedenis; België in de Tweede Wereldoorlog*, in: Bijdragen en Mededelingen over de geschiedenis der Nederlanden, 1987, blz. 610-623.
E. VERHOEYEN, *Tussen verzet en collaboratie; Katholieken onder de Duitse bezetting*, in: Kultuurleven, september 1988, blz. 787-790.

Economie

F. BAUDHUIN, *L'économie belge sous l'occupation 1940-1944*, Brussel, 1945.
F. BAUDHUIN, *Histoire économique de la Belgique, 1945-1956*, Brussel, Ed. Bruylant, 1958.
W. DAMBRE, *Geschiedenis van de ondernemingsraden in België*, Antwerpen, 1985.
W. DAMBRE, *Ontstaansgeschiedenis van de ondernemingsraden in België 1944-1949*, in: Res Publica, 1985, nr. 1, blz. 87-124.
M. DE VLAMINCK & L. DE VOS, *De Belgische industriëlen tijdens de bezetting 1940-1944*, Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, juni 1985, blz. 113-136, september 1985, blz. 211-221.
M. DE VLAMINCK, *De wapenindustrie in België tijdens de nazi-bezetting*, onuitgegeven licentieverhandeling, KUL, 1983.

M. DE VLAMINCK, *L'industrie de l'armement en Belgique sous l'occupation*, in: Revue du Nord, 1987, nr 2 spécial hors-série, blz. 379-396.
J. GILLINGHAM, *Geld maken in oorlogstijd*, Leuven, Kritak, 1978 (vertaling van: Belgian Business in the Nazi New Order, Gent, Stichting J. Dhondt, 1977).
J. GILLINGHAM, *The Baron de Launoit: a case study in the politics of production of Belgian industry during Nazi occupation*, in: BTNG, 1974, blz. 1-55.
J. GOTOVITCH, *La Rüstungs - Inspektion Belgien*, in: Archives et Bibliothèques de Belgique, 1969, blz. 436-448.
E. HENUSSE & J. VAN DEN BOSSCHE, *La répression du travail sous l'occupation allemande*, Brussel, Ed. Bruylant, 1946.
P. KAUCH, *Le vol de l'or de la Banque Nationale par les nazis*, in: Revue du Personnel de la Banque Nationale, januari-februari 1956.
P. KLEMM; *German economie policies in Belgium 1940-1944*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, University of Michigan, 1972.
G. KURGAN-VAN HENTENRIJK, *Les projets d'organisation économique en Belgique et en France - Des nationalisations à la reconstruction libérale*, in: Revue du Nord, 1987, nr. 2 spécial hors-série, blz. 357-366.
E. PERTZ, *Oorlog en economie; België 1940-1944, onuitgegeven licentieverhandeling KUL*, 1976.
O. PLISNIER, *L'or belge livré aux Allemands en 1940*, in: Revue Générale Belge, februari 1950, blz. 562-580.
J. SHIRMAN, *De ekonomische plundering van de Joden in België*, in: Bijdragen, nr. 3, 1974, blz. 163-182.
E. VERHOEYEN, *Les grands industriels belges entre collaboration et résistance - le moindre mal*, in:

Bijdragen, nr. 10, blz. 67-114.
E. VERHOEYEN, *Les industriels belges entre collaboration et résistance - le moindre mal*, in: Revue du Nord, 1987, nr. 2, spécial hors-série, blz. 367-378.
E. VERHOEYEN, *Enkele beschouwingen rond de houding van de Belgische industriëlen tijdens de tweede wereldoorlog*, in: BTNG, 1978, 259-288.
H. VERRET, *De 'zwarte economie' in België tijdens de tweede wereldoorlog*, onuitgegeven licentieverhandeling, Handelshogeschool Antwerpen, 1988.
La situation et les opérations de la Banque d'Emission à Bruxelles, Rapport du Comité d'Enquête, Brussel, Nationale Bank van België, 1946, 4 delen.

Vakbonden - patronaat

H. BALTHAZAR, *De socialistische Internationale; de Londense debatten in 1940-1941*, in: Bijdragen, nr. 2, oktober 1972, blz. 9-28.
L. BROUWERS, *Responsables chrétiens d'entreprises*, Brussel, UNIAPAC-Belgique, 1975, 2 delen.
A. DANTOING, *Eglise et syndicat en 1940. Les avatars d'une politique de présence*, in: Bijdragen, nr. 9, 1985, blz. 269-336.
E. DELVO, *Sociale collaboratie*, Kapellen, De Nederlandsche Boekhandel, 1975.
P. GOLDSCHMIDT, H. FUSS & L. WATILLON, *Het ontstaan van het Ontwerp van Akkoord van Sociale Solidariteit*, in: Arbeidsblad, 1958, blz. 847-882 en 1191-1205.
J. GOTOVITCH, *Camille Huysmans, Geschriften en documenten, VIII, De Belgische socialisten in Londen*, Antwerpen, De Standaard, 1981.
R. HEMMERYCKX, *Le Mouvement syndical unifié et la naissance du renardisme*, Courrier Hebdomadare du CRISP, nr. 1119-1120, 1986.
D. LUYTEN, *Wetgevende initiatieven met betrekking tot bedrijfsorganisatie in de dertiger jaren in België*, in: BTNG, 1988, nr. 3-4, blz. 587-654.
J. NEUVILLE, *La CSC en l'an 40, Le déchirement et la difficile reconstruction de l'unité*, Brussel, 1988.
G. SPITAELS, *Achille Van Acker, père de la sécurité sociale en Belgique*, in: Liber Amicorum A. Van Acker, blz. 173-205.
H. VELGE, *L'organisation professionnelle. Les leçons de la guerre*, Tournai, Ed. Casterman, 1944.

Vrijwillige en verplichte arbeid

B. BRINKMAN, *Een schakel tussen arbeid en leiding: het Rijksarbeidsambt*, in: Bijdragen, nr. 12, 1989, blz. 85-161.

J. CULOT, *Het gebruik van Belgische arbeidskrachten en het probleem van de werkweigeraars*, in: Bijdragen, 1970.
B. DUCARME, *Le financement de la résistance armée*, Courrier Hebdomadaire du CRISP, nr. 476-477, 1970.
J. DUJARDIN, *De 'Dienst D' en de hulp aan de onderduikers*, in: Bijdragen, nr. 3, 1974, blz. 107-146.
E. PERTZ, *De tewerkstelling van Kortrijkzanen in Duitsland*, in: Bijdragen, nr. 4, 1976, blz. 175-194.
F. SELLESLAGH, *De klandestiene KAJ in Duitsland*, in: Bijdragen, nr. 2, oktober 1972, blz. 87-114.
F. SELLESLAGH, *De gevangenisnotities van Jozef Cardijn*, in: Bijdragen, nr. 9, 1985, blz. 175-268.
M. DURIEUX, *Capitaine Caracal*, Dinant, Bourdeaux-Capelle, 1989.

Administratie - ordehandhaving - magistratuur

L. BAILLON, *La résistance administrative*, 1945.
A. DE JONGHE, *De personeelspolitiek van de Militärverwaltung te Brussel tijdens het eerste halfjaar der bezetting*, in: BTNG 1972, blz. 1-49.
A. DE JONGHE, *De strijd Himmler-Reeder*, in: Bijdragen 1974, 1976, 1978, 1982, 1984.
L. DE LENTDECKER, *Het proces Romsee*, Antwerpen, Luctor, 1950.
L. DELWAIDE, *Vier jaar burgemeester van Antwerpen*, Antwerpen, De Vlijt, 1946.
J. GOTOVITCH, *Note relative à la magistrature sous l'occupation*, NCWO II, Notes de travail, nr. 5, 1972.
C.L. LOUVEAUX, *La magistrature dans la tourmente des années 1940-1944*, in: Revue de Droit Pénal et de Criminologie, juli 1981, blz. 619-664.
Willem C.M. MEYERS, *Les autorités communales belges au début de l'occupation*, in: Revue du Nord, 1987, nr. 2 spécial hors-série, blz. 195-218.
A. MOLITOR, *L'administration de la Belgique*, Brussel, CRISP, 1974.

E. VAN COPPENOLLE, *Wat ik nog te zeggen heb*, St. Job-in-'t Goor, Boekengilde Brederode, 1953.
M. VAN DEN WIJNGAERT, *Het beleid van het comité van de secretarissen-generaal in België tijdens de Duitse bezetting 1940-1944*, Brussel, 1975.
M. VAN DEN WIJNGAERT, *La politique du moindre mal. La politique du Comité des Secrétaires-généraux en Belgique sous l'occupation allemande, 1940-1944*, in: Revue du Nord, nr. 2 spécial hors-série, blz. 63-72.
R. VAN DOORSLAER, *La police belge et le maintien de l'ordre en Belgique occupée*, in: Revue du Nord, 1987, nr. 2 spécial hors-série, blz. 73-102.
R. VAN DOORSLAER & E. VERHOEYEN, *L'Allemagne nazie, la police belge et le communisme*, in: BTNG, 1986, nr. 1-2, blz. 61-125.
W.J.D. VAN GEET, *De Rijkswacht tijdens de bezetting*, Kapellen, De Nederlandsche Boekhandel, 1985.
J. WIJNANTS, *Het gemeentebestuur te Verviers in 1940-1941*, in: Bijdragen, nr. 2, oktober 1972, blz. 269-303.

Foto's

- Auditoraat generaal - Brussel
- Historische dienst van de landmacht
- Archief en Museum van de Socialistische Arbeidsbeweging
- Instituut E. Vandervelde
- Archief Louis Major - Antwerpen
- Nationaal Museum van de Weerstand
- Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum
- Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog
- Het Laatste Nieuws
- Kredietbank
- Verbond van Belgische Ondernemingen

- Familie Goldschmidt
- Familie Fuss
- Familie Bosch
- Familie Galopin
- Familie Watillon
- Louis Reekmans
- Eugeen Coine
- Lucien Jardez